

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет

На правах рукопису

ОМЕЦІНСЬКА ІРИНА ЯРОСЛАВІВНА

УДК 657.412:69

“Облік і аналіз зобов’язань будівельних підприємств: методика та організація”

*08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит
(за видами економічної діяльності)*

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

*Науковий керівник:
Задорожний Зеновій-Михайло Васильович
доктор економічних наук, доцент*

Тернопіль – 2008

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Економічна природа, структура та оцінка зобов'язань.....	10
1.1. Економічна суть зобов'язань, умови їхнього визнання та оцінка.....	10
1.2. Методичні підходи до класифікації зобов'язань.....	26
1.3. Особливості трансформації обліку та аналізу зобов'язань будівельних підприємств.....	38
Висновки до розділу 1.....	48
Розділ 2. Організація та методика обліку зобов'язань у будівництві.....	50
2.1. Структура та облік поточних зобов'язань.....	50
2.2. Організація та методика обліку довготермінових зобов'язань.....	75
2.3. Проблемні аспекти обліку забезпечень і доходів майбутніх періодів.....	92
2.4. Методика обліку потенційних зобов'язань.....	111
Висновки до розділу 2.....	119
Розділ 3. Організація та методика аналізу зобов'язань будівельних підприємств.....	122
3.1. Організаційні аспекти аналізу зобов'язань і методика його здійснення.....	122
3.2. Оцінка фінансової стійкості підприємства на основі аналізу структури власного капіталу і зобов'язань.....	142
3.3. Аналіз впливу зобов'язань на платоспроможність підприємства.....	158
Висновки до розділу 3.....	175
Висновки.....	177
Додатки.....	181
Список використаних джерел.....	215

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В процесі господарської діяльності підприємств активізуються їхні економічні взаємовідносини з іншими суб'єктами ринку, в тому числі фізичними особами та державними органами, які зумовлюють виникнення зобов'язань. Будучи джерелом формування та фінансування активів, останні виконують важливу роль у господарській діяльності підприємств, зокрема будівельної галузі. Здійснюючи суттєвий вплив на фінансову стійкість і платоспроможність суб'єктів господарювання, зобов'язання з огляду на динамічний характер потребують ефективного управління грошовими потоками, контролю за фактичним станом розрахунків. Це уможлиблюється на основі достовірної, якісної та адекватної інформації про заборгованість, яка формується в системі бухгалтерського обліку.

Недостатня теоретична розробка питань визнання зобов'язань, розбіжності щодо їхнього визначення у правовому та обліковому полі, недосконалість методики відображення заборгованостей у реєстрах бухгалтерського обліку і фінансовій звітності характеризують цей вид пасивів як одну з найбільш складних ділянок облікового процесу. Дослідження ускладнюється через різноманітність видів зобов'язань, методів їхнього погашення, велику кількість суб'єктів та об'єктів. Водночас чіткі організація і методика обліку дають змогу забезпечити отримання об'єктивної інформації для аналізу зобов'язань, проведення якого сприяє ефективному управлінню діяльністю підприємств, підтриманню їхньої фінансової стійкості та платоспроможності на високому рівні.

Проблемам обліку й аналізу зобов'язань присвячено багато праць учених-економістів. Вагомий внесок у їхнє вирішення зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Х. Андерсон, Ф.Ф. Бутинець, А. Велш Глен, С.Ф. Голов, В.Г. Гетьман, А.М. Герасимович, І.П. Житна, З.В. Задорожний, Л.М. Кіндрацька, Д. Колдуелл, Ю.А. Кузьмінський, Я.Д. Крупка, І.Д. Лазаришина, Б.М. Литвин, Є.В. Мних, Б. Нідлз, О.В. Олійник, В.Ф. Палій, М.С. Пушкар, В.С. Рудницький,

О.В. Соловьева, В.В. Сопко, Н.М. Ткаченко, І.Д. Фаріон, П.Я. Хомин, С.І. Шкарабан, Г. Шорт Даніел.

Проте окремі проблеми обліку й аналізу зобов'язань будівельних підприємств, зокрема їх оцінки, класифікації, умов визнання, методики та організації відповідно до нових вимог, потребують додаткових досліджень з урахуванням організаційно-технологічних особливостей галузі. Це зумовило вибір теми дисертаційної роботи, постановку завдань і вказує на її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри обліку і аудиту в інвестиційній сфері Тернопільського національного економічного університету “Дослідження і розробка методики та організації обліку і аудиту діяльності підприємств інвестиційного комплексу” (номер державної реєстрації 0102U007219). Автором підготовлено методику обліку зобов'язань для підприємств інвестиційного комплексу.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є узагальнення теоретичних, методичних і організаційних положень, а також розробка науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення обліку та аналізу зобов'язань будівельних підприємств відповідно до сучасних вимог управління.

Для досягнення поставленої мети в дисертаційній роботі визначені такі завдання:

- дослідити економічну суть зобов'язань та окреслити їх місце і роль у структурі джерел утворення активів підприємства;
- визначити критерії класифікації зобов'язань з метою забезпечення раціонального формування і повного використання інформації для прийняття ефективних управлінських рішень;
- обґрунтувати методичні підходи до визнання та оцінки зобов'язань, дати пропозиції щодо їхнього вдосконалення з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду;

- проаналізувати наукову обґрунтованість побудови Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій в частині обліку зобов'язань;
- оцінити діючий порядок відображення зобов'язань у регістрах бухгалтерського обліку та фінансовій звітності і надати пропозиції з його вдосконалення, які б забезпечили отримання точної та повної інформації щодо стану зобов'язань на підприємстві загалом і за їхніми видами зокрема;
- удосконалити методику аналізу зобов'язань будівельних підприємств з урахуванням змін в його інформаційній базі;
- розробити методику оцінки платоспроможності будівельних підприємств, враховуючи організаційно-технологічні особливості галузі.

Об'єктом дослідження є процеси розрахунків підприємств будівельної галузі з іншими суб'єктами ринку, що характеризують стан та рух зобов'язань і відображаються в системі бухгалтерського обліку.

Предметом дослідження є методика та організація обліку й аналізу зобов'язань вітчизняних будівельних підприємств.

Методи дослідження. Для забезпечення досягнення поставленої мети в дисертаційній роботі використовувались такі методи економічних досліджень: теоретичного узагальнення, дедукції та індукції, аналізу і синтезу – для розкриття суті зобов'язань як категорії бухгалтерського обліку; причинно-наслідкового зв'язку та абстрактно-логічний – для удосконалення класифікації зобов'язань; моделювання та формалізації – для удосконалення первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку окремих видів зобов'язань та фінансової звітності; логічного моделювання, системного підходу, аналогії – для розробки структурно-логічної схеми порядку визнання зобов'язань та послідовності проведення їх аналізу; порівняльного аналізу – для визначення структури й динаміки зобов'язань будівельних підприємств; деталізації, середніх величин, матричний та детермінованого факторного аналізу – для дослідження впливу зобов'язань на фінансову стійкість і платоспроможність будівельних підприємств.

Теоретичною та методичною основою дисертаційної роботи стали законодавчі і нормативно-правові акти з обліку й аналізу зобов'язань, наукові праці та методичні розробки вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, показники Держкомстату України за 2004-2007 рр., а також дані поточного обліку та звітності будівельних підприємств.

Наукова новизна одержаних результатів проведеного дослідження полягає у поглибленні теоретичних положень і вдосконаленні на цій основі методики та організації обліку й аналізу зобов'язань будівельних підприємств. До основних результатів дослідження, що характеризують наукову новизну, належать такі:

вперше:

- обґрунтовано доцільність диференціювання зобов'язань підприємства за двома напрямками формування: пасиви, прирівняні до зобов'язань (забезпечення наступних витрат і платежів, цільове фінансування від юридичних і фізичних осіб), та зобов'язання, які повною мірою відповідають критеріям їхнього визнання (довготермінові й поточні зобов'язання). Доведено, що частину пасивів балансу, яка не відповідає критеріям визнання зобов'язань, слід зараховувати до капіталу, прирівняного до власного (бюджетне фінансування, субсидії, гранти та доходи майбутніх періодів). Такий поділ сприятиме чіткому розмежуванню різних видів пасивів, що забезпечить створення основи для аналізу раціонального складу джерел утворення господарських засобів;

- розроблено систему оцінки ефективності використання коштів цільового фінансування при здійсненні будівельно-монтажних робіт на пайових засадах шляхом використання запропонованих формул розрахунку прибутку від додаткового вкладення 1 грн. цільового фінансування, максимального його рівня, який забезпечує зростання обсягів виконаних будівельно-монтажних робіт, та впливу такого фінансування на рентабельність основної діяльності будівельного підприємства;

удосконалено:

- критерії визнання заборгованості підприємства як зобов'язань. Так, до них віднесено: заборгованість виникла внаслідок минулих подій; ідентифіковано її

суб'єкти; існує реально на даний час; неминуче буде погашеною; має визначений термін виконання; визнана підприємством, на яке покладено обов'язок її погасити; її погашення спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди; її оцінка достовірно визначена. На основі наведених критеріїв побудовано структурно-логічну схему поетапного процесу визнання зобов'язань, що забезпечить уникнення необґрунтованої реєстрації окремих їхніх видів на рахунках бухгалтерського обліку;

- класифікацію зобов'язань на основі таких ознак: мета залучення; форма залучення; вид діяльності; участь в інвестиційній чи поточній діяльності; вид кредиторів; місце виникнення; характер виникнення; вартість; виконання умов погашення; відповідність критеріям визнання; термін погашення (з деталізацією поточних і довготермінових зобов'язань), що забезпечить більш якісне проведення аналізу такого виду пасивів підприємства;

- порядок відображення інформації про зобов'язання в системі обліку за рахунок перегруповання рахунків, введення додаткових субрахунків, внесення коригувань до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій в частині змісту операцій, що узагальнюються на субрахунках 643 “Податкові зобов'язання” і 644 “Податковий кредит”, удосконалення окремих форм первинних документів та реєстрів обліку зобов'язань з урахуванням організаційно-технологічних особливостей будівництва;

- структуру пасиву балансу шляхом виокремлення в ньому таких п'яти розділів: Власний капітал; Капітал, прирівняний до власного; Пасиви, прирівняні до зобов'язань; Довготермінові зобов'язання; Поточні зобов'язання, а також розширення наявних статей у розділах “Довготермінові зобов'язання” і “Поточні зобов'язання”, що забезпечить отримання необхідних аналітичних даних про стан заборгованості на підприємстві для потреб аналізу;

дістало подальший розвиток:

- дослідження теоретичних положень економічної природи зобов'язань з метою встановлення меж використання цього поняття у правовому і обліковому

полі; уточнено формулювання змісту термінів “зобов’язання”, “довготермінові зобов’язання”, що забезпечує глибше розкриття сутності зобов’язань та усуває нечіткість їх класифікації;

– методичні підходи до розрахунку коефіцієнтів ліквідності з урахуванням особливостей ведення господарської діяльності підприємствами будівельної галузі. На відміну від поширених методик розрахунку, коефіцієнт поточної ліквідності запропоновано визначати шляхом ділення оборотних активів на суму поточних зобов’язань та цільового фінансування; коефіцієнт абсолютної ліквідності – діленням середнього хронологічного значення найбільш ліквідних активів за аналізований період на поточні зобов’язання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо вдосконалення організації обліку й аналізу зобов’язань і методики їх здійснення. Отримані результати дослідження спрямовані на підвищення достовірності, оперативності та аналітичності обліку зобов’язань, що сприятиме посиленню ефективності управління грошовими потоками в частині виникнення, стану і погашення заборгованості для забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності підприємств будівельної галузі.

Результати дослідження впроваджено у практичну діяльність будівельних підприємств. Зокрема, вони пройшли апробацію у Відкритому акціонерному товаристві “Тернопільбуд” (довідка № 06/311 від 15.06.2007 р.), Закритому акціонерному товаристві “Проектно-будівельне об’єднання “Львівміськбуд” (довідка № 04/329 від 22.02.2007 р.), Товаристві з обмеженою відповідальністю “Домобудівник” (довідка 01-327 від 21.12.2007 р.), Аудиторській фірмі “Консул” (довідка № 625 від 5.04.2007 р.), Товаристві з обмеженою відповідальністю “Добробуд” (довідка від 20.09.2007 р.). Окремі результати використовуються в навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні курсів “Податковий облік і звітність”, “Організація обліку”, “Фінансовий облік” (довідка від 12.09.2007 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Всі розробки та пропозиції, викладені в роботі, виконані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації знайшли відображення в наукових статтях, а також доповідалися та обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: “Обліково-аналітичні системи суб’єктів господарювання в Україні” (м. Львів, 25–26 березня 2005 р.); “Обліково-аналітичні системи: глобальний і національний аспекти” (м. Полтава 16–17 травня 2006 р.); “Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, 22–23 лютого 2007 р.); “Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть” (м. Тернопіль, 17 квітня 2007 р.); “ХХІ століття: Наука. Технологія. Освіта” (м. Мукачєво, 31 травня – 1 червня 2007 р.); “Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, 21–23 лютого 2008 р.); всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Ефективність інвестиційного процесу в Україні: стан, проблеми і перспективи” (м. Тернопіль, 21 листопада 2005 р.); “Становлення облікової політики в Україні” (м. Тернопіль, 18–19 травня 2007 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 17 наукових праць загальним обсягом 4,34 друк. арк. У наукових фахових виданнях опубліковано 6 статей (2,5 друк. арк.), в інших виданнях – 11 робіт (1,84 друк. арк.).

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст роботи викладений на 180 сторінках. В дисертації є 28 рисунків на 20 сторінках, 20 таблиць на 12 сторінках, 18 додатків на 34 сторінках. Список використаних джерел становить 216 найменувань і займає 21 сторінку.

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА, СТРУКТУРА ТА ОЦІНКА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

1.1. Економічна суть зобов'язань, умови їхнього визнання та оцінка

Важливою передумовою господарської діяльності підприємства є наявність господарських засобів, придбання яких здійснюється за рахунок капіталу. В момент створення підприємства його початковий капітал сформовано за рахунок майна та коштів, внесених засновниками, що становить власний капітал підприємства. В подальшій своїй діяльності цей суб'єкт господарювання може використовувати лише власний капітал, і в такому разі його вважатимуть найбільш стійким, незалежним. Проте його можливості для розширення масштабів виробництва будуть досить обмеженими, оскільки власні ресурси не можуть забезпечити залучення необхідного додаткового обсягу активів. Так, постає проблема пошуку зовнішніх джерел фінансування. До таких джерел належать, по-перше, ресурси, залучені на добровільних засадах (кредити банків, аванси одержані тощо), по-друге, кошти, які тимчасово залишаються в розпорядженні підприємств на підставі законодавчо врегульованого розподілу національного доходу (кошти, призначені для сплати податків, внесків до Пенсійного фонду тощо), по-третє, кошти, неповернені постачальникам чи іншим кредиторам.

Залучення коштів із зовнішніх джерел, незважаючи на певні недоліки (за них необхідно платити і ця плата значною мірою залежить від коливань кон'юнктури фінансового ринку; процедура залучення цих ресурсів є складною; зменшується фінансова стійкість і незалежність підприємства; є ризик втратити платоспроможність), дає можливість розширювати господарську діяльність підприємства за рахунок позикових засобів, забезпечуючи при цьому зростання

прибутковості підприємства, а отже, самозростання власного капіталу. Це означає, що збільшення обсягів залученого капіталу, розвиток грошово-кредитних відносин сприяють зростанню виробництва, розширенню його відтворювальної функції та збагаченню власників суб'єкта господарювання.

Грошово-кредитні відносини проникли в усі сфери життєдіяльності підприємства. Рух грошей, придбання товарно-матеріальних цінностей, реалізація товарів, робіт, послуг так чи інакше опосередковані кредитними відносинами, які забезпечують швидке пристосування підприємства до змін у розвитку економіки.

Зростання значення залученого капіталу виявляється в підвищенні ролі позичених засобів у пасивах підприємства та робить принциповим питання щодо складових власного і чужого капіталів. З метою дослідження суті та структури залученого із зовнішніх джерел капіталу проаналізуємо наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених (рис. 1.1).

Із рис. 1.1 видно, що поняття “залучені джерела утворення майна підприємства”, синонімами якого є “залучений капітал”, “чужий щодо власників капітал”, – це спільна назва джерел засобів, залучених лише на певний період, які в подальшому підлягають поверненню в тій чи іншій формі. Це означає, що в підприємства виникає борг, зобов'язання. Отже, залучений із зовнішніх джерел в оборот капітал має назву “зобов'язання”, тому останнє можна вважати джерелом господарських засобів.

Дефіцит грошових коштів, неплатоспроможність великої кількості підприємств в Україні зумовлюють необхідність здійснення контролю за станом і рухом зобов'язань. Для цього потрібні детальні облікові дані за кожним їхнім видом у розрізі сум, термінів погашення тощо. Тому правильна організація та побудова обліку й аналізу зобов'язань суттєво впливають на ефективність діяльності підприємств.

Для розробки методики обліку зобов'язань на науковій основі необхідно насамперед з'ясувати суть цього поняття, оскільки правильна термінологія, визначення дефініцій дадуть змогу глибше зрозуміти механізм їхнього формування, склад і структуру.

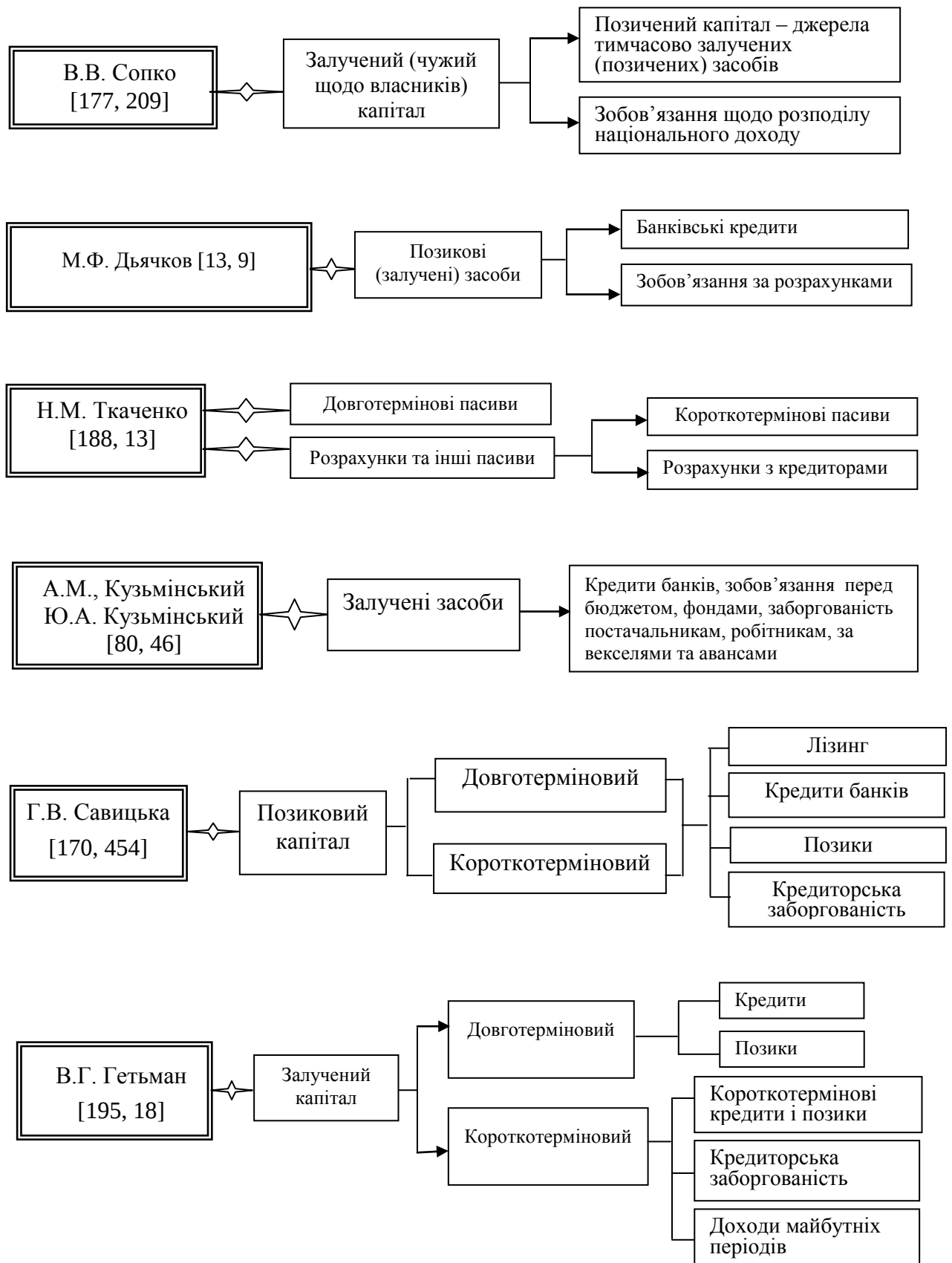

Рис. 1.1. Характеристика складу залучених джерел утворення майна підприємства в науковій економічній літературі

У ст. 509 Цивільного кодексу України зазначається, що “зобов’язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов’язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов’язку” [206].

У Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку (далі П(С)БО) 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності” та 2 “Баланс” подано визначення зобов’язань як категорії бухгалтерського обліку. Зокрема, зобов’язання розуміють як “...заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди” [144; 124; 133].

Наведені визначення свідчать про різне тлумачення терміна “зобов’язання” з правової та облікової точок зору. Якщо в цивільному праві наголос при визначенні зобов’язань робиться на суб’єктах: “...одна сторона (*боржник*) зобов’язана вчинити на користь другої сторони (*кредитора*) певну дію...”, то в нормативних актах, які регулюють ведення бухгалтерського обліку, цей пріоритет утрачається.

Трактування терміна “зобов’язання” в економічній теорії збігається за суттю з його визначенням у правовому полі. Так, Р.С. Дяків, С.В. Мочерний зобов’язаннями вважають оформлені договором відносини, коли одна із договірних сторін зобов’язана здійснити певні дії на користь іншої або утриматись від небажаних для неї дій [51, 226; 45, 609]. Дж. Сломан зобов’язання розуміє як усі легальні платіжні претензії, які є в інших юридичних і фізичних осіб (аутсайдерів) до даної особи чи організації [174, 812].

О.М. Петрук зазначає, що “...в бухгалтерському обліку відображаються зобов’язання, що за своєю природою є правовими, тобто в обліку і праві ці поняття тотожні” [122, 74]. Проте, вважаємо, з цих двох позицій зобов’язання хоча й пов’язані, проте мають дещо різний зміст. Наочно цю різницю ілюструє рис. 1.2.

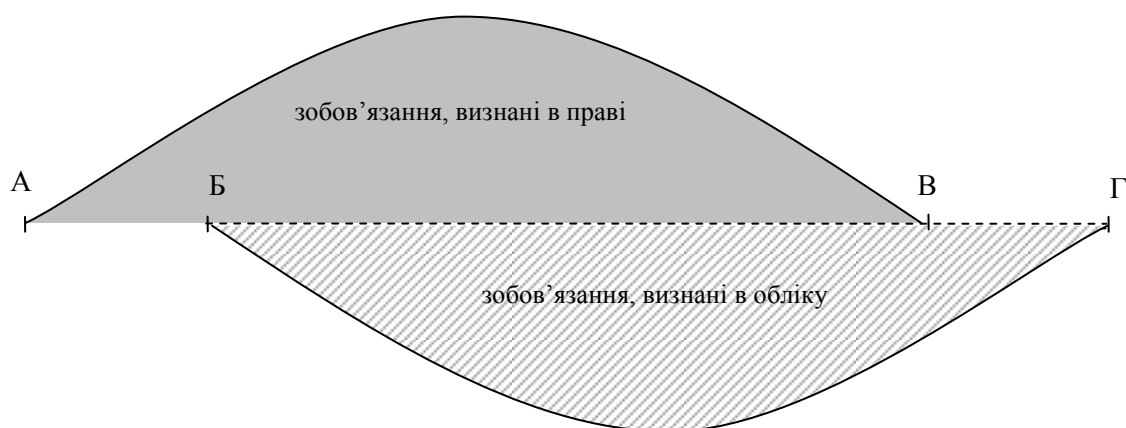

Рис. 1.2. Співвідношення між зобов'язаннями, визнаними у праві й обліку

Відрізок БВ характеризує зобов'язання, визнані у цивільному законодавстві, що знайшли відображення на рахунках бухгалтерського обліку. Другу категорію (відрізок АВ) становлять зобов'язання, які визнані в правовій площині, проте не відображаються в обліку. Так, у момент підписання договору на поставку матеріальних цінностей у підприємства виникає юридичне зобов'язання, оскільки відповідно до ст. 611 Цивільного кодексу України укладення договору вже є підставою для їхнього виникнення. Проте таке зобов'язання не відображатиметься на рахунках бухгалтерського обліку і в балансі. Коли ж підприємству будуть передані права на такі матеріальні цінності, це зобов'язання реєструватимуть в обліку. На відрізку ВГ показані зобов'язання, відображені в обліку, але котрі не підпадають під норми цивільного законодавства, оскільки відсутня ідентифікація їхніх суб'єктів.

Я.Д. Крупка таку неузгодженість облікових положень з цивільним законодавством визначає як недолік вітчизняних положень (стандартів) бухгалтерського обліку. “Суб'єкти, до яких виникли боргові зобов'язання, — вказує науковець, — повинні бути ідентифіковані в аналітичному обліку як окремі юридичні, фізичні особи чи групи осіб” [77, 203]. В цьому разі ставиться під сумнів зарахування забезпечень наступних витрат і платежів та доходів майбутніх періодів, які згідно з П(С)БО 11 “Зобов'язання” є частиною зобов'язань, до складу останніх, а отже, і до складу позикового капіталу.

Правильне визначення поняття “зобов’язання” є дуже важливим, оскільки від цього залежить відображення або невідображення заборгованості в обліку та звітності. З цією метою слід дослідити тлумачення цього терміна як у законодавчих актах, так і у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Визначення поняття “зобов’язання”

№ п/п	Джерело	Визначення
1	2	3
1	Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [144]	Зобов’язання – заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.
2	П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, П(С)БО 2 “Баланс” [124; 133]	Зобов’язання – заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.
3	Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37 “Забезпечення, непередбачені зобов’язання та непередбачені активи” [94, 946]	Зобов’язання – це теперішня заборгованість підприємства, яка виникає внаслідок минулих подій і погашення якої, за очікуванням, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, котрі втілюють у собі економічні вигоди.
4	ЗПБО США [6, 379]	Зобов’язання (або пасиви) визначаються як можлива відмова від економічних вигод в майбутньому, зумовлена нині існуючими зобов’язаннями організації з передачі активів або надання послуг іншим організаціям в майбутньому в результаті операцій або подій, що мали місце в минулому.
5	Ф.Ф. Бутинець, О.В. Олійник, М.М. Шигун, С.М. Шулепова [110, 202]	Зобов’язання – це борги (заборгованість) підприємства, які виникають внаслідок придбання товарів і послуг у кредит, або кредити, які підприємство отримує для свого фінансування.
6	Т.А. Бутинець, Л.В. Чижевська, С.Л. Береза [22, 50]	Зобов’язання – це борги чи інші зобов’язання підприємства. Вони виникають, головним чином, через придбання товарів та послуг в кредит чи кредитів, які отримує підприємство для свого фінансування.
7	А. Велш Глен, Г. Шорт Даніел [29, 528]	Зобов’язання – це ймовірні майбутні економічні витрати, які виникають через минулі операції.

Продовж. табл. 1.1

1	2	3
8	Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл [142, 178]	Зобов'язання (liabilities) виникають в результаті здійснення фірмою різних угод і є юридичною основою для подальших платежів за товари чи надані послуги.
9	Д. Стоун, К. Хитчинг [183, 295]	Зобов'язання – це дещо, що володіє вартістю і що взяла в борг людина або компанія.
10	В.Ф. Палій, В.В. Палій [115, 255]	Зобов'язання підприємства – позиковий капітал, який необхідно повернути кредиторам у встановлені терміни, як правило, з відсотками, які обумовлені договорами за його використання.

Як видно з даних табл. 1.1, трактування терміна “зобов'язання” з облікової точки зору практично не відрізняються. Д. Стоун і К. Хитчинг при визначенні зобов'язань наголошують на їхній обов'язковій вартісній оцінці. В.Ф. Палій, Б. Нідлз і Х. Андерсон зазначають, що основою утворення зобов'язань є укладення договору. Проте базою їхнього виникнення є два фактори: договір і закон. М.Л. Пятов ще однією причиною утворення зобов'язань називає делікт (завдання шкоди) [166, 45]. Оскільки шляхи ліквідації завданої шкоди підприємству регулюються, як правило, або законодавчими актами, або договором, то делікт логічно не виокремлювати як окреме джерело виникнення зобов'язань. З іншого боку, укладання договору також регулюється на законодавчому рівні.

Враховуючи вищеподане, поняття “зобов'язання” як категорію обліку доцільно сформулювати таким чином: зобов'язання – це теперішня, визнана підприємством та визначена у вартісному вираженні заборгованість перед іншими фізичними і юридичними особами, яка є наслідком минулих подій і погашення якої, як очікується, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку й відображення у фінансовій звітності зобов'язань підприємства визначено в П(С)БО 11 “Зобов'язання”. Відповідно до нього зобов'язання визнається і відображається в обліку, якщо його оцінка може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок його погашення [125].

С.Ф. Голов та М.С. Пушкар розширюють умови визнання зобов'язань, базуючись на попередніх. Зокрема, М.С. Пушкар до таких умов зараховує:

- зобов'язання відображені в теперішньому часі і вони є наслідком минулих фактів господарського життя (отримані запаси, послуги, завдана шкода, за яку підприємство несе відповідальність);
- підприємство визнає необхідність майбутніх платежів кредиторам з метою надалі підтримувати господарські зв'язки з ними відповідно до нормального ходу підприємницької діяльності;
- зобов'язання має бути виконано незаперечно, але майбутні платежі мають імовірний характер, оскільки підприємство може мати ускладнення з платежами;
- терміни виконання зобов'язань можуть бути визначені, але точна дата – невідома;
- суб'єкт, стосовно якого виникли боргові зобов'язання, має бути ідентифікований як особа чи група осіб, хоча в момент реєстрації зобов'язання суб'єкт міг бути не ідентифікованим [165, 482].

Подібні критерії визнання зобов'язань виділяє С.Ф. Голов. На думку вченого, обов'язки підприємства слід розглядати як його зобов'язання, якщо вони:

- існують на даний момент і є наслідком минулих господарських операцій або подій;
- пов'язані з необхідністю майбутніх платежів з метою збереження господарських зв'язків підприємства або зі здійсненням нормальної підприємницької діяльності;
- мають бути виконані неминуче. Економічні наслідки невиконання зобов'язання, наприклад, у зв'язку зі штрафними санкціями, не дадуть підприємству можливості уникнути вибуття ресурсів на користь іншої сторони;
- мають визначений термін виконання, хоча точна дата може бути невідомою;
- прийняті стосовно суб'єктів (юридичних чи фізичних осіб або їхньої групи), які можуть бути ідентифіковані, якщо не в момент прийняття зобов'язання, то в момент його виконання [20, 319].

Критерії визнання зобов'язань, які визначили ці науковці, є більш продуманими і в них ураховано сучасні підходи до ведення господарської діяльності підприємства.

Таким чином, вважаємо, що заборгованість підприємства можна визначити як зобов'язання, коли вона відповідає таким вимогам:

1. Існує реально на даний час. Інколи це правило застосувати складно, оскільки можуть виникати сумніви, чи відбулися окремі події або чи призвели ці події до теперішньої заборгованості. Дії підприємства за такої ситуації детально описано в Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку (далі – МСБО) 37 “Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи”, що можна застосувати і на підприємствах України. Так, “...підприємство визначає, чи існує теперішня заборгованість на дату балансу, враховуючи всі наявні свідчення, включаючи, наприклад, висновок експертів. Розглянуті свідчення містять будь-які додаткові свідчення, що їх надають події, після дати балансу. На основі такого свідчення: а) у разі, коли ймовірніше, що теперішня заборгованість не існувала на дату балансу, підприємство визнає забезпечення (якщо задоволено критерії визнання); б) у разі, коли ймовірніше, що теперішня заборгованість не існувала на дату балансу, підприємство розкриває інформацію про непередбачені зобов'язання, якщо можливість вибуття ресурсів, котрі втілюють у собі економічні вигоди, є віддаленою” [94, 949].

2. Виникає як результат минулих подій. Проаналізуємо МСБО 37 “Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи”, в якому детально розкрито суть минулих подій, унаслідок яких виникає зобов'язання. Відповідно до цього стандарту подія, що створює зобов'язання (інакше кажучи, минула подія, яка спричиняє теперішню заборгованість), – це подія, що створює юридичне чи конструктивне зобов'язання, яке призводить до того, що підприємство не має реальної альтернативи погашенню цієї заборгованості. Юридичне зобов'язання – це зобов'язання, яке виникає внаслідок контракту (внаслідок його явних чи не явних умов), законодавства або іншої дії закону.

Конструктивне зобов'язання – це зобов'язання, яке є результатом дій підприємства, коли:

- підприємство вказало іншим сторонам, що воно візьме на себе певні зобов'язання згідно з порядком, установленим минулою практикою, опублікованою політикою чи достатньо конкретною поточною заявою;
- як наслідок, підприємство створило в інших сторін обґрунтоване очікування, що воно виконає ці зобов'язання [94, 946].

Це визначення доцільно було б відобразити й у П(С)БО 11 “Зобов'язання” з метою більш глибокого розуміння суті зобов'язання.

3. Буде неминуче погашена, хоча майбутнє погашення зобов'язання має дещо ймовірний характер, оскільки у підприємства можуть виникнути фінансові труднощі. Проте наслідками невиконання зобов'язань можуть бути штрафні санкції, які все-таки призведуть до вибуття активів на користь іншої сторони.

У разі, якщо зобов'язання на дату балансу не підлягатиме погашенню, то його слід включити у склад доходу звітного періоду.

4. Має визначений термін виконання. Проте цей термін може бути змінений через можливі фінансові ускладнення.

5. Визнана підприємством, на яке покладено обов'язок її погасити, і водночас сформувало в інших суб'єктів обґрунтоване сподівання, що підприємство виконає свої зобов'язання.

6. Ідентифіковано суб'єкти зобов'язань. Проте в окремих видах зобов'язань, наприклад, забезпеченнях наступних витрат і платежів, на момент їхньої реєстрації кредитор не завжди може бути точно визначений. Якщо забезпечення створюється на виплату відпусток, то сторонами зобов'язань будуть підприємство та його працівники, причому ймовірність точного розрахунку суми забезпечень за кожним працівником є доволі великою. При створенні інших видів забезпечень визначення другого суб'єкта зобов'язань є досить умовним.

7. Її погашення спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди. Погашення зобов'язання може відбуватися шляхом: сплати грошових коштів, передачі оборотних чи необоротних активів, надання

відповідних послуг, збільшення власного капіталу (наприклад, коли кредитор у погашення зобов'язання отримує від боржника випущені ним акції), відмови кредитора від своїх прав, зарахування зустрічних однорідних вимог. Отже, яким би чином не здійснювалося погашення зобов'язання, воно буде пов'язане з вибуттям активів, а отже, зі зменшенням через це економічних вигод.

8. Її оцінка достовірно визначена.

Якщо вищенаведені умови недостатньо визначені, то доцільно господарську операцію оцінити з точки зору зарахування заборгованості до забезпечень наступних витрат і платежів або непередбачених зобов'язань. У П(С)БО 11 “Зобов'язання” подано такі визначення цих понять:

Забезпечення – зобов'язання з невизначеною сумою або часом погашення на дату балансу [125].

Непередбачене зобов'язання – це:

1) зобов'язання, що може виникнути внаслідок минулих подій та існування якого буде підтверджено лише тоді, коли відбудеться або не відбудеться одна чи більше невизначених майбутніх подій, над якими підприємство не має повного контролю; або

2) теперішнє зобов'язання, що виникає внаслідок минулих подій, але не визнається, оскільки малоймовірно, що для врегулювання зобов'язання потрібно буде використати ресурси, які втілюють у собі економічні вигоди, або оскільки суму зобов'язання не можна достовірно визначити [125].

Підсумовуючи основні вимоги до визнання зобов'язань, побудуємо схему, яка дасть змогу проаналізувати кожне окреме зобов'язання на предмет віднесення його до певного виду (рис. 1.3).

Від точності зарахування зобов'язання до певного виду залежить правильна його оцінка. Оцінка суттєво впливає на загальний обліковий процес, оскільки завдяки їй можна отримати реальні дані про наявні ресурси підприємства, достовірну звітність і, як результат, ефективно управляти господарською діяльністю.

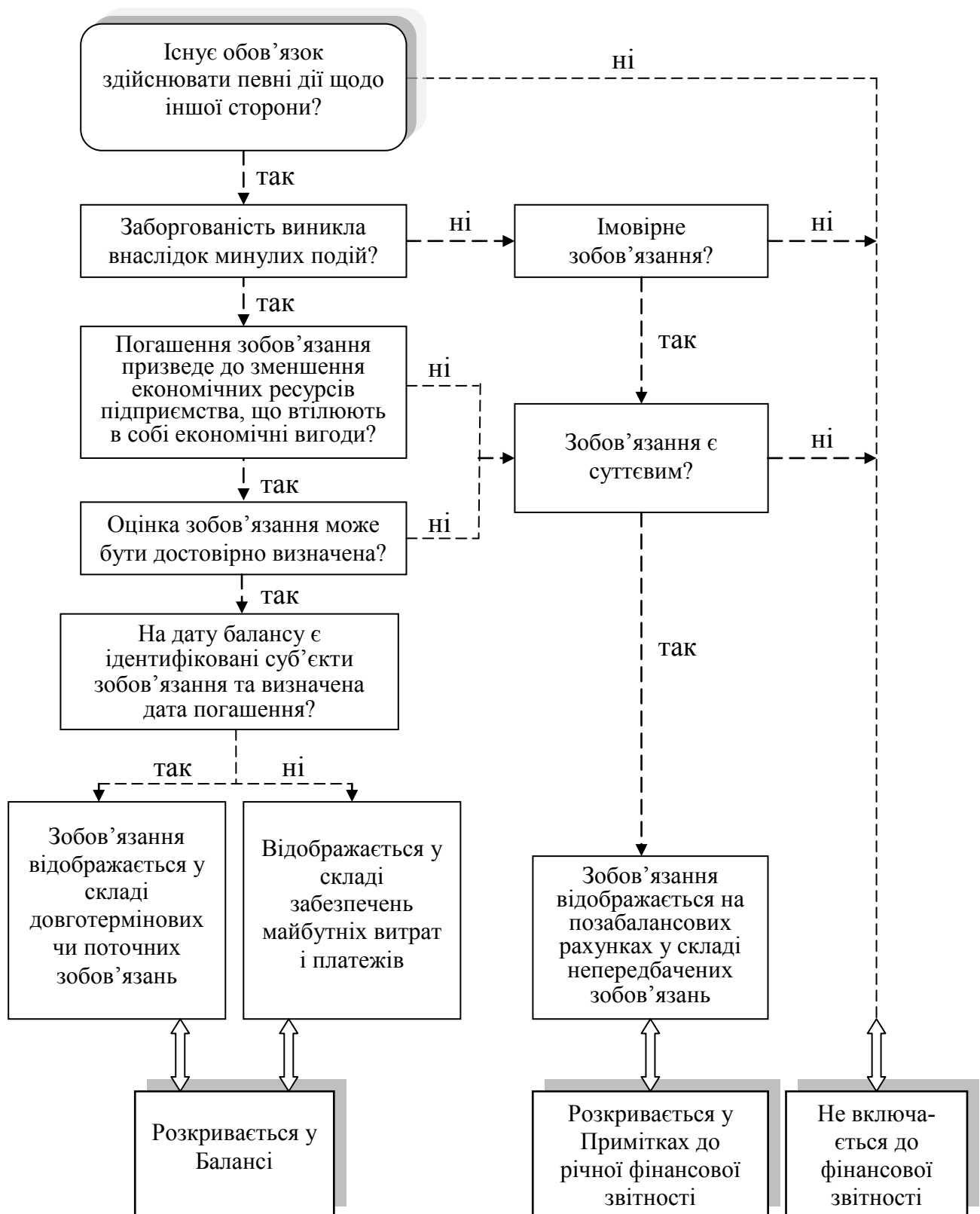

Рис. 1.3. Порядок визнання зобов'язань і їхнього розкриття у фінансовій звітності

Зобов'язання традиційно оцінюються сумою коштів, необхідною для погашення заборгованості, або, в умовах ринку, вартістю товарів і послуг, які необхідно представити.

Відповідно до принципу бухгалтерського обліку та фінансової звітності “обачність” в обліку мають застосовуватися такі методи оцінки, які будуть запобігати завищенню оцінки активів і доходів та заниженню оцінки зобов'язань і витрат суб'єктів господарювання. Отже, зобов'язання необхідно оцінювати таким методом, який би не занижував їхню суму.

При відображенні зобов'язань у балансі використовують такі види оцінок: історична собівартість; теперішня вартість; сума погашення; поточна вартість.

Історична собівартість зобов'язання – сума активів, що можуть бути передані в рахунок сплати зобов'язання, або сума грошових коштів чи їхніх еквівалентів, які будуть сплачені з метою погашення зобов'язання в процесі звичайної господарської діяльності підприємства. Теперішня вартість зобов'язання – дисконтована сума майбутніх платежів (за вирахуванням суми очікуваного відшкодування), яка, як очікується, буде необхідна для погашення зобов'язання у процесі звичайної діяльності підприємства [125]. Сума погашення – недисконтована сума грошових коштів або їхніх еквівалентів, яка, як очікується, буде сплачена для погашення зобов'язання в процесі звичайної діяльності підприємства [125]. Поточна вартість зобов'язання – недисконтована сума грошових коштів чи їхніх еквівалентів, яку необхідно сплатити для того, щоб погасити зобов'язання на поточний момент. На практиці сума погашення збігатиметься з історичною собівартістю та поточною вартістю зобов'язань.

С.Ф. Голов, окрім вищеназваних оцінок, виокремлює ще одну – справедлива вартість зобов'язань, яку розуміє як суму, “...за якою може бути погашене зобов'язання в операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами” [34, 45].

Згідно з П(С)БО 11 “Зобов'язання” довготермінові зобов'язання, на які нараховуються відсотки, відображаються у балансі за їхньою теперішньою вартістю [125]. Розрахунки теперішньої вартості здійснюють за допомогою

дисконтування. Дисконтуванню підлягають: суми довготермінових позик; суми довготермінових зобов'язань за облігаціями; суми довготермінових зобов'язань з оренди; суми довготермінових векселів.

Розрахунки теперішньої вартості грошового потоку здійснюються з використанням формули:

$$PV = FV \times \frac{1}{(1 + r)^n}, \quad (1.1)$$

де PV – теперішня вартість грошового потоку; FV – майбутня вартість грошового потоку; r – відсоткова ставка за період n; n – кількість періодів.

Для спрощення розрахунків теперішньої вартості використовуються спеціальні табличні значення теперішньої вартості, що відповідають значенням $\frac{1}{(1 + r)^n}$.

Дисконтування застосовується до майбутніх платежів з метою компенсації ризику, пов'язаного із фактором часу. Поточні зобов'язання також є майбутнім платежем, проте оцінюються за сумою погашення, яку слід розуміти як недисконтовану суму грошових коштів. Недисконтована сума не враховує зміни вартості грошей у часі, зокрема їхнє знецінення. В цьому разі можна базуватися на тому, що поточне зобов'язання буде погашене за порівняно недовготривалий період (протягом дванадцяти місяців, починаючи з дати балансу, або протягом операційного циклу підприємства) і на їхню суму фактор часу суттєво не вплине. Наочно різницю між оцінкою зобов'язань за теперішньою вартістю та сумою погашення подано на рис. 1.4. Відрізок АВ відображає недисконтовану суму грошового потоку у розмірі 1000 грн., відрізок АБ – суму дисконту (при ринковій ставці відсотка 10). Теперішня вартість заборгованості 1000 грн. з терміном сплати через 1 рік і ставці відсотка 10 становитиме 909,10 грн.

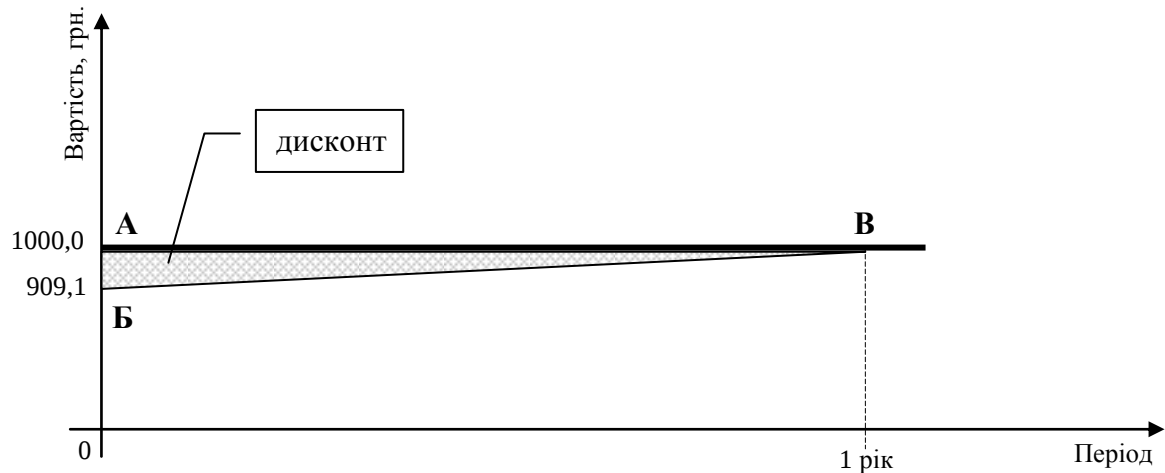

Рис. 1.4. Вплив дисконтування на оцінку майбутніх грошових потоків

Найчастіше довготермінові зобов'язання погашаються постійними періодичними виплатами, які містять суму основного боргу та відсотки. Методику визначення теперішньої вартості довготермінових зобов'язань за видами подано у дод. А.

Приклад. Будівельне підприємство випустило терміном на 5 років облігації на суму 2 млн. грн., номінальна вартість яких становить 100 грн. Купонна ставка дорівнює 10 %, ринкова ставка відсотків – 14 %. Погашення облігацій передбачено в кінці терміну. Для визначення вартості реалізації облігацій слід розрахувати теперішню вартість двох грошових потоків, зокрема основної суми облігацій і відсотків, на основі нижчеподаної формули й табличних даних теперішньої вартості однієї грошової одиниці та термінового анuitету:

$$PV_{обл} = H \frac{1}{(1+r)^t} + A \sum_{t=1}^n \frac{1}{(1+r)^t} ;$$

теперішня вартість однієї облігації:

$$PV_{1обл} = 100 \times 0,519 + 10 \times 3,433 = 51,9 + 34,33 = 86,23 \text{ грн.};$$

теперішня вартість усіх облігацій:

$$PV_{обл} = 20\,000 \times 86,23 = 1\,724\,600 \text{ грн.}$$

Таким чином, визначення теперішньої вартості довготермінового зобов'язання є складним процесом, що нерідко зумовлює ігнорування її розрахунку обліковими працівниками будівельних підприємств. Проте ця проблема не набуває значних масштабів, оскільки вітчизняні будівельні підприємства рідко використовують довготермінові позикові засоби – 12,6 % від суми всіх джерел утворення активів у 2006 р. та 18,1 % – у 2007 р.

Що стосується забезпечень, то їх сума визначається за обліковою оцінкою ресурсів, які необхідні для погашення відповідного зобов'язання на дату балансу, за мінусом суми очікуваного відшкодування. Облікова оцінка – попередня оцінка, яку використовує підприємство з метою розподілу витрат і доходів між відповідними звітними періодами [135]. Використання попередніх оцінок є важливою частиною складання фінансової звітності, яка не зменшує її достовірності. Це стосується і забезпечень, які за суттю є найбільш невизначеними серед усіх статей балансу.

Забезпечення довготермінових зобов'язань визнаються у сумі їхньої теперішньої вартості [125]. Непередбачені зобов'язання відображаються на позабалансових рахунках підприємства за обліковою оцінкою.

Види оцінок зобов'язань з метою відображення їх у балансі подано на рис. 1.5.

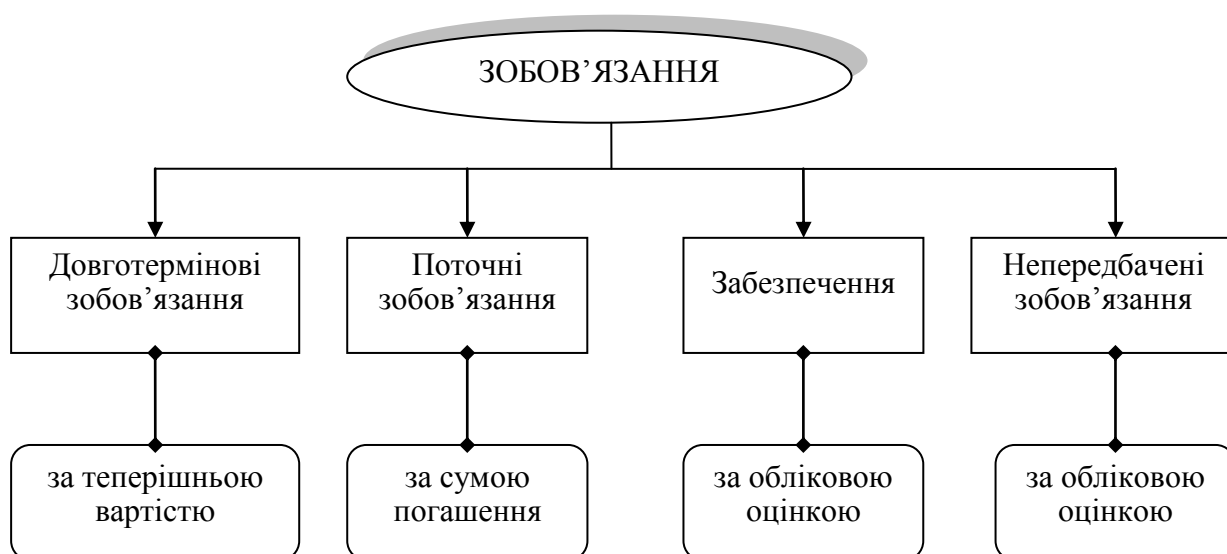

Рис. 1.5. Відображення зобов'язань у балансі за видами оцінок

Незважаючи на складність розрахунку сум окремих видів зобов'язань, оцінка зобов'язань, визначена в П(С)БО 11 “Зобов'язання”, дає змогу точно відобразити вартість зобов'язань у фінансовій звітності.

1.2. Методичні підходи до класифікації зобов'язань

Діяльність підприємства зумовлює виникнення кількох видів зобов'язань і великої кількості кредиторів. З огляду на це користувачі на підставі даних фінансової звітності повинні мати змогу визначати види і суми заборгованості підприємства. Користувачі також мають бути впевнені, що всі зобов'язання підприємства правильно визначено, оцінено і включено до звітності відповідно до принципу повного висвітлення інформації. Застосування цього принципу бухгалтерського обліку та фінансової звітності передбачає проведення класифікації зобов'язань.

Класифікація (від лат. *classis* – розряд, клас) – 1) система субпідрядних понять у якій-небудь галузі знань; 2) розподіл тих чи інших об'єктів за класами (відділами, розрядами) в залежності від їхніх загальних ознак [33, 258].

Тобто, для класифікації зобов'язань їх необхідно поділити на групи, для яких буде характерною певна спільна ознака.

Питання класифікації зобов'язань досліджували багато провідних економістів України. Так, М.С. Пушкар, М.І. Должанський і А.М. Должанський зобов'язання поділяють на довготермінові та поточні [165; 44]. Слід зауважити, що такий поділ зобов'язань здійснюють і зарубіжні вчені-економісти – А. Велш Глен, Г. Шорт Даніел, Б. Нідлз, Х. Андерсон і Д. Колдуелл [29, 484; 142, 178].

Н.В. Чебанова і Ю.А. Василенко зобов'язання класифікують на довготермінові, поточні, забезпечення, непередбачені [207]. С.Ф. Голов, окрім

цього, поділяє зобов'язання залежно від порядку визначення їхньої суми на реальні та потенційні. Реальні зобов'язання (довготермінові, поточні) виникають на основі договору, контракту, одержаного рахунку. Як правило, сума заборгованості за ними є конкретною, вона відома і прямо вказується у відповідних документах або розраховується на підставі встановлених правил (ставок, норм, тарифів тощо) [20, 320]. Сума платежу за потенційними зобов'язаннями залежить від подальших подій і визнається за умови, що вона може бути виміряна з певною достовірністю та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок їхнього погашення. Потенційні зобов'язання поділяються на забезпечення та непередбачені зобов'язання [20, 321]. Такий поділ зобов'язань є важливим, оскільки підприємство зможе визначити реальну суму своїх зобов'язань, встановити ті, які є лише потенційними, а також оцінити ймовірність перетворення потенційних зобов'язань на реальні.

Поділ зобов'язань з позицій балансу логічно розглянути на основі формули взаємозв'язку між господарськими засобами та джерелами їхнього утворення:

$$\text{Активи} = \text{Власний капітал} + \text{Зобов'язання}.$$

Правий бік рівняння дорівнює пасиву балансу, до якого згідно з П(С)БО 2 “Баланс” належать розділи:

- I. Власний капітал.
- II. Забезпечення наступних витрат і платежів.
- III. Довготермінові зобов'язання.
- IV. Поточні зобов'язання.
- V. Доходи майбутніх періодів.

Якщо інформація про власний капітал відображена в першому розділі пасиву балансу, то можна зробити логічний висновок, що наступні чотири розділи містять інформацію про зобов'язання підприємства.

Аналогічний поділ зобов'язань наведений і в П(С)БО 11 “Зобов'язання”, хоча єдиний критерій, за яким він здійснений, – відсутній. У цьому стандарті

передбачено такі види зобов'язань: довготермінові; поточні; забезпечення; непередбачені зобов'язання; доходи майбутніх періодів [125].

С.Я. Зубілевич, В.М. Пархоменко, Т.А. Бутинець, Л.В. Чижевська, С.Л. Береза, крім класифікації, зазначеної в П(С)БО 11 “Зобов'язання”, виокремлюють критерії, завдяки яким можна окреслити різні види зобов'язань. Зокрема, С.Я. Зубілевич і В.М. Пархоменко описують такі критерії класифікації зобов'язань: за тривалістю терміну погашення заборгованості; залежно від визначеності терміну й оцінки зобов'язань; за платністю; за видами господарської діяльності; за видами кредиторів; за умовами виникнення; за виконанням умов погашення [141, 171]. Т.А. Бутинець, Л.В. Чижевська, С.Л. Береза зобов'язання поділяють на: монетарні й немонетарні; поточні і майбутні; довготермінові та поточні; фактичні, оціночні й умовні [22, 50].

Така детальна класифікація зобов'язань є позитивною, оскільки вона дасть змогу не тільки глибше зрозуміти їхню суть, а й допоможе менеджерам, бухгалтерам і керівникам отримувати різнобічну інформацію про заборгованість з метою ефективного управління діяльністю підприємства.

У зарубіжній науковій літературі поточні зобов'язання часто поділяють на фактичні, оціночні та умовні. Зокрема, Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл подають таку характеристику цим видам поточних зобов'язань:

1) фактичні зобов'язання (definitely determinable liabilities) – виникають з договору, контракту або на основі законодавства. Вони можуть бути підраховані точно. Фактичні зобов'язання містять: заборгованість за рахунками постачальників; векселі видані; заборгованість за дивідендами; заборгованість з податку з продажів і акцизного збору; поточну частину довготермінових зобов'язань; нараховані зобов'язання; заборгованість із заробітної плати; доходи майбутніх періодів;

2) оціночні зобов'язання (estimated liabilities) – це зобов'язання, точна сума яких не може бути визначена до настання певної дати. Прикладами таких зобов'язань є: заборгованість з податку на прибуток; заборгованість з податку на майно; гарантійні зобов'язання; заборгованість з оплати відпусток;

3) умовні зобов'язання (contingent liability) – неіснуючі зобов'язання. Проте вони є потенційними зобов'язаннями, оскільки залежать від майбутньої події, що виникає від минулої угоди [142, 179].

Подібну класифікацію поточних зобов'язань у зарубіжних країнах подає О.В. Солов'єва. Вона виокремлює такі їхні види:

а) детерміновані, або чітко визначені зобов'язання (determinable liabilities), до яких належать рахунки до оплати; векселі до оплати; частина довготермінової заборгованості, термін оплати якої завершується в поточному році; дивіденди до виплати; поворотні депозити і аванси; доходи майбутніх періодів; нараховані зобов'язання; податки до виплати;

б) можливі, або непередбачені, умовні потенційні зобов'язання (contingent liabilities). Іноді в складі цієї групи виокремлюють оціночні зобов'язання (estimated liabilities) [176, 181].

Зауважимо, що у вітчизняній практиці гарантійні зобов'язання та зобов'язання з оплати відпусток зараховують до складу забезпечень, а умовні вважаються непередбаченими. Відповідно до п. 6 П(С)БО 11 “Зобов'язання” забезпечення, непередбачені зобов'язання та доходи майбутніх періодів становлять окремі види зобов'язань на рівні з поточними і довготерміновими.

Проте у вітчизняній науковій літературі інколи зустрічаються і наведені вище класифікації поточних зобов'язань. Такий поділ поточних зобов'язань, але з прив'язкою до національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку подано у працях С.Ф. Голова, Ф.Ф. Бутинця, Р.Е. Грачової, Т.А. Бутинець, Л.В. Чижевської, С.А. Берези.

Зокрема, Р.Е. Грачова вказує, що “за міжнародною обліковою традицією всі поточні зобов'язання умовно поділяються на дві групи: фактичні зобов'язання; оціночні зобов'язання. Фактичні зобов'язання випливають із контрактів, договорів тощо і вони є результатом першої події в угоді, яка відбулася на користь підприємства. Оціночні зобов'язання – це заборгованість, точна сума якої не може бути визначена до настання певних подій або дати” [37, 164].

С.Ф. Голов, як зазначалось вище, поділяє зобов'язання залежно від порядку визначення їхньої суми таким чином (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Класифікація зобов'язань [23, 321]

Зобов'язання	Реальні	довготермінові
		поточні
	Потенційні	забезпечення
		непередбачені зобов'язання

Отже, С.Ф. Голов, як видно з табл. 1.2, по-перше, поточні зобов'язання вважає лише однією із складових реальних зобов'язань, по-друге, потенційні виокремлює як групу, не прив'язану до поточних зобов'язань. Такий поділ зобов'язань є більш логічним, оскільки відповідає структурі балансу та визначенню реальних і потенційних зобов'язань.

Аналогічну позицію при поділі зобов'язань відстоюють Ф.Ф. Бутинець, Т.А. Бутинець, Л.В. Чижевська і С.А. Береза, проте вони подають більш ширшу класифікацію поточних зобов'язань, виокремлюючи в їхньому складі оціночні (рис. 1.6).

Аналізуючи вищеподані класифікації, доходимо висновку, що поділ зобов'язань на фактичні (реальні, детерміновані), оціночні та умовні (потенційні, можливі) доцільно застосовувати не до поточних, як це прийнято у зарубіжній практиці, а до всіх видів зобов'язань, як це пропонують вітчизняні науковці.

На основі проведеного дослідження, враховуючи вимоги П(С)БО 2 „Баланс” та П(С)БО 11 „Зобов'язання”, можна зробити висновок, що структура фактичних, оціночних і умовних зобов'язань повинна мати такий вигляд:

- фактичні – це сума довготермінових і поточних зобов'язань;
- оціночні зобов'язання передбачають усі забезпечення;
- умовні зобов'язання включають усі непередбачені зобов'язання.

Найважливішим критерієм поділу зобов'язань є термін погашення, оскільки він є основою відображення зобов'язань у балансі та базою для дослідження

Рис. 1.6. Класифікація зобов'язань [22, 52]

фінансової стійкості підприємств. Відповідно до терміну погашення зобов'язання поділяються на поточні і довготермінові.

Згідно з ст. 4 П(С)БО 2 “Баланс”, поточні слід розуміти як зобов'язання, які будуть погашені протягом операційного циклу підприємства або повинні бути погашені протягом дванадцяти місяців, починаючи з дати балансу [133]. За таким визначенням можуть сформуватися дві ситуації, які впливатимуть на поділ зобов'язань:

- операційний цикл не перевищує дванадцяти місяців;
- операційний цикл перевищує дванадцять місяців.

С.Ф. Голов використовує дещо інший підхід до поділу зобов'язань на поточні і довготермінові. Він насамперед ураховує прив'язаність конкретного зобов'язання до операційного циклу і за цим визначає, який з критеріїв необхідно застосувати: чи “дванадцяти місяців”, чи “операційного циклу”. У його трактуванні до поточних зобов'язань належать такі:

а) зобов'язання, пов'язані з витратами, які виникають у процесі нормального операційного циклу (придбання сировини, оплата комунальних послуг, оплата праці персоналу тощо), є поточними навіть тоді, коли термін їхнього погашення настає після більш ніж 12 місяців від дати балансу;

б) зобов'язання, не пов'язані з операційним циклом підприємства (кредити банку і дивіденди, які підлягають сплаті учасникам; податок на прибуток, що підлягає сплаті), вважають поточними лише за умови, що їх потрібно погасити протягом 12 місяців, починаючи з дати балансу [34, 51].

Позитивним моментом такого підходу до визначення виду зобов'язань є те, що в цьому разі якнайкраще враховується суть зобов'язань, а також джерело їх виникнення й умови існування.

Я.Д. Крупка вважає, що поділ зобов'язань за терміном погашення на довготермінові та короткотермінові не має принципового значення в оцінці фінансового стану, оскільки на даний час через високі відсоткові ставки короткотермінові позикові кошти можуть використовуватися й на фінансування вкладень у необоротні активи. В свою чергу, погашення поточних платежів

інколи перевищує рік. Науковець зазначає, що більш раціонально здійснювати таке розмежування залежно від участі одержаних ресурсів в інвестиційній чи поточній діяльності:

- залучені зі сторони інвестиційні ресурси для придбання (спорудження) необоротних активів;
- поточні зобов'язання, які виникають неминуче в результаті виробничо-комерційної, іншої операційної та фінансової діяльності [77, 216].

Ф.Ф. Бутинець визначив ще один фактор, за допомогою якого можна виокремити вид зобов'язання. Вчений вказує, що зобов'язання зараховують до поточних, “...якщо вони оплачуються на вимогу кредитора” [27, 99].

Більшість авторів, зокрема Ф.Ф. Бутинець, Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл, А. Велш Глен і Г. Шорт Данієл, припускають, що поточні зобов'язання погашатимуться за рахунок активів, які класифікуються як поточні у тому ж бухгалтерському балансі, що й ці зобов'язання [27, 99; 142, 178; 29, 485]. Аналогічної думки дотримуються і науковці Комітету Американського інституту дипломованих бухгалтерів-експертів, які стверджують, що “термін “поточні зобов'язання” використовується переважно для визначення фінансових обов'язків, щодо яких можна з впевненістю вважати, що їхню ліквідацію (погашення) буде здійснено за рахунок поточних активів або утворення інших поточних зобов'язань” [29, 486].

О.В. Солов'єва базуючись на висловлюваннях таких зарубіжних учених, як Д.Е. Кіцсо, Дж.Дж. Войгант, подає подібне визначення поточних зобов'язань: “Це заборгованість компанії, яку планується погасити або шляхом використання поточних активів, або шляхом створення нових короткотермінових зобов'язань” [176, 51].

Виникнення окремих питань зумовлює наведене в П(С)БО 2 “Баланс” визначення довготермінових зобов'язань, яке впливає на суть і структуру останніх. Відповідно до П(С)БО 2 “Баланс” довготермінові зобов'язання – всі зобов'язання, які не є поточними [133]. З такого визначення можна зробити висновок, що всі без винятку заборгованості будівельного підприємства, які вважаються зобов'язаннями поділяють на дві групи: I група – поточні

зобов'язання; II група – ті зобов'язання, які не можна зарахувати до поточних, тобто довготермінові.

Проте це суперечить класифікації, наведеній у п. 6 П(С)БО 11 “Зобов'язання”, де, крім вищенаведених, виокремлені ще такі види зобов'язань, як забезпечення та непередбачені зобов'язання.

Визначення довготермінових зобов'язань, подане в п. 4 П(С)БО 2 “Баланс”, за своїм змістом є надто загальним. З огляду на це необхідно ширше вказати, які саме зобов'язання належатимуть до довготермінових. Наприклад, довготермінові зобов'язання – це такі зобов'язання, які мають бути погашені більш ніж через дванадцять місяців чи в період, який перевищує операційний цикл підприємства (залежно від того, котрий з цих періодів більш довготривалий), починаючи з дати балансу. Або, як зазначають С.Я. Зубілевич і В.М. Пархоменко: довготермінові зобов'язання – це зобов'язання, які повинні бути погашені протягом більше як 12 місяців, або протягом періоду більшого, ніж один операційний цикл підприємства з дати балансу, якщо такий цикл становить більш як 12 місяців [141, 171].

Варто зазначити, що більшість інших вітчизняних науковців також подають визначення довготермінових зобов'язань значно ширше, ніж воно наведено в П(С)БО 2 “Баланс”, зокрема Р.Е. Грачова [37, 152], Ф.Ф. Бутинець [27, 78], Т.В. Давидюк, Н.М. Малюга, Л.В. Чижевська [26, 342] та ін.

Розширені визначення довготермінових зобов'язань наявні і в російських науковців. Так, В.Г. Гетьман і З.Д. Бабаєва зазначають, що довготермінові зобов'язання – це “...отримані організацією на більш тривалий термін (більш ніж один рік) позикові засоби для інвестицій в основний капітал, придбання або будівництво об'єктів основних засобів, необоротних активів та ін.” [195, 560]. В.Ф. Палій і В.В. Палій довготермінові зобов'язання розуміють як заборгованість за кредитами і позиками, термін погашення яких настає не раніше, ніж через 12 місяців від дати складання звітності [115, 255]. Визначення довготермінових зобов'язань, які подали російські науковці, пояснюються наявністю незначної кількості статей у розділі II “Довготермінові зобов'язання” пасиву балансу підприємств Росії.

Цікаве визначення довготермінових зобов'язань наводять Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл: “Кредиторська заборгованість, яку не планують погасити протягом наступного року або звичайного операційного циклу, належить до довготермінових зобов'язань” [142, 179]. Вважаємо, що поділ зобов'язань не має базуватись на планах підприємства, оскільки вони можуть не збігатися з реальними подіями. Так, наприклад, підприємство взяло кредит у банку на 2 роки, хоча планує його погасити протягом 10 місяців. Незважаючи на плани підприємства, таке зобов'язання належатиме до довготермінових, оскільки відповідно до кредитного договору термін його погашення становить більше дванадцяти місяців.

Найбільш повне визначення терміна “довготермінові зобов'язання”, на наш погляд, подали науковці США. Воно базується на загальному визначенні зобов'язань та принципі їхнього поділу на короткотермінові та довготермінові. Довготермінові зобов'язання “...можна визначити як можливе майбутнє зменшення економічних вигод, які випливають з існуючих на даний момент зобов'язань даної економічної одиниці з передачі активів чи інших ресурсів контрагентами в майбутньому, які виникли як результат минулих подій, не повинні бути погашені протягом одного року чи операційного циклу (залежно від того, що триваліше) [6, 396].

Враховуючи вищенаведене, зауважимо, що який би з підходів до визначення зобов'язань та їхнього поділу на поточні і довготермінові не використовувався, необхідно насамперед детально проаналізувати умови виникнення, існування і погашення кожного з таких зобов'язань. Адже такі факти, як порушення умов договору, погіршення фінансового стану позичальника, можуть призвести до зміни виду зобов'язань.

Довготермінові та поточні зобов'язання, враховуючи їхню значущість для підприємства, варто класифікувати за терміном погашення більш детально. Зокрема, довготермінові:

- з терміном погашення від одного до двох років,
- з терміном погашення від двох до п'яти років,

- з терміном погашення більше п'яти років;

поточні:

- з терміном погашення до трьох місяців,

- з терміном погашення від трьох до шести місяців,

- з терміном погашення більше шести місяців,

як це передбачено у змісті Приміток до річної фінансової звітності.

Також доцільно заборгованість поділяти залежно від місця виникнення на зовнішню і внутрішню, що забезпечить детальну інформацію про джерело її утворення.

Через невідповідність окремих видів зобов'язань на момент їхньої реєстрації всім критеріям визнання вважаємо за доцільне поділяти заборгованість підприємства на зобов'язання та пасиви, прирівняні до зобов'язань.

На основі проведеного дослідження щодо поділу зобов'язань пропонуємо виокремити чіткі критерії класифікації, які дадуть змогу різнобічно охарактеризувати зобов'язання та сприятимуть отриманню зовнішніми і внутрішніми користувачами необхідної інформації для прийняття управлінських рішень (рис. 1.7).

Класифікація за метою і формою залучення, видом діяльності, участю в інвестиційній чи поточній діяльності, видом кредиторів, характером виникнення, терміном погашення, виконанням умов погашення та вартістю була виокремлена на основі узагальнення раніше визначених у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі критеріїв поділу зобов'язань. Такі критерії, як місце виникнення, відповідність критеріям визнання та деталізація довготермінових і поточних зобов'язань виокремлено автором вперше.

Обрання критеріїв класифікації зобов'язань та її деталізація є компетенцією кожного суб'єкта господарювання. Адміністративний персонал підприємства має визначитись, за якими критеріями слід класифікувати зобов'язання, яка інформація про них необхідна саме цьому підприємству, щоб мати змогу ухвалювати адекватні управлінські рішення та забезпечувати аналітиків достатньо аналітичною інформацією про такий вид пасивів.

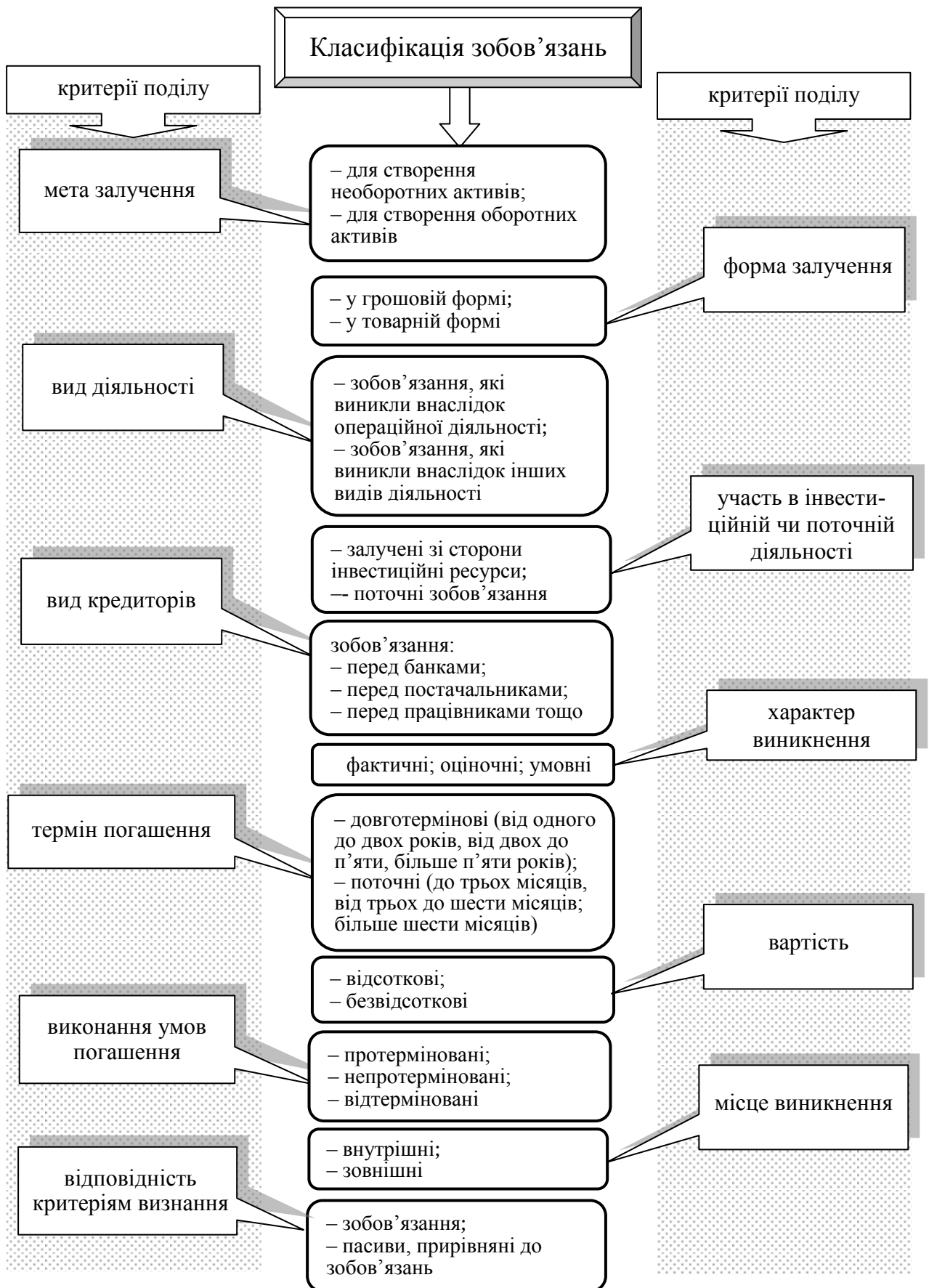

Рис. 1.7. Пропонована автором класифікація зобов'язань

1.3. Особливості трансформації обліку та аналізу зобов'язань будівельних підприємств

Бухгалтерський облік у будівництві значно відрізняється від обліку в інших галузях національної економіки. Для цієї галузі характерні значні організаційно-технологічні особливості, специфічна методика ціноутворення. Це передбачає наявність великої кількості нормативної документації, яка регламентує складний процес будівництва.

Необхідність вивчення методики обліку й аналізу зобов'язань з врахуванням особливостей будівельної галузі зумовлена також значною кількістю будівельних підприємств в Україні (рис. 1.8), які забезпечують створення більше 5 % валового внутрішнього продукту. З 2006 р. по 2007 р. кількість підприємств галузі зросла на 15,7 %. Слід відмітити, що у 2007 р. 68 % таких підприємств були прибутковими.

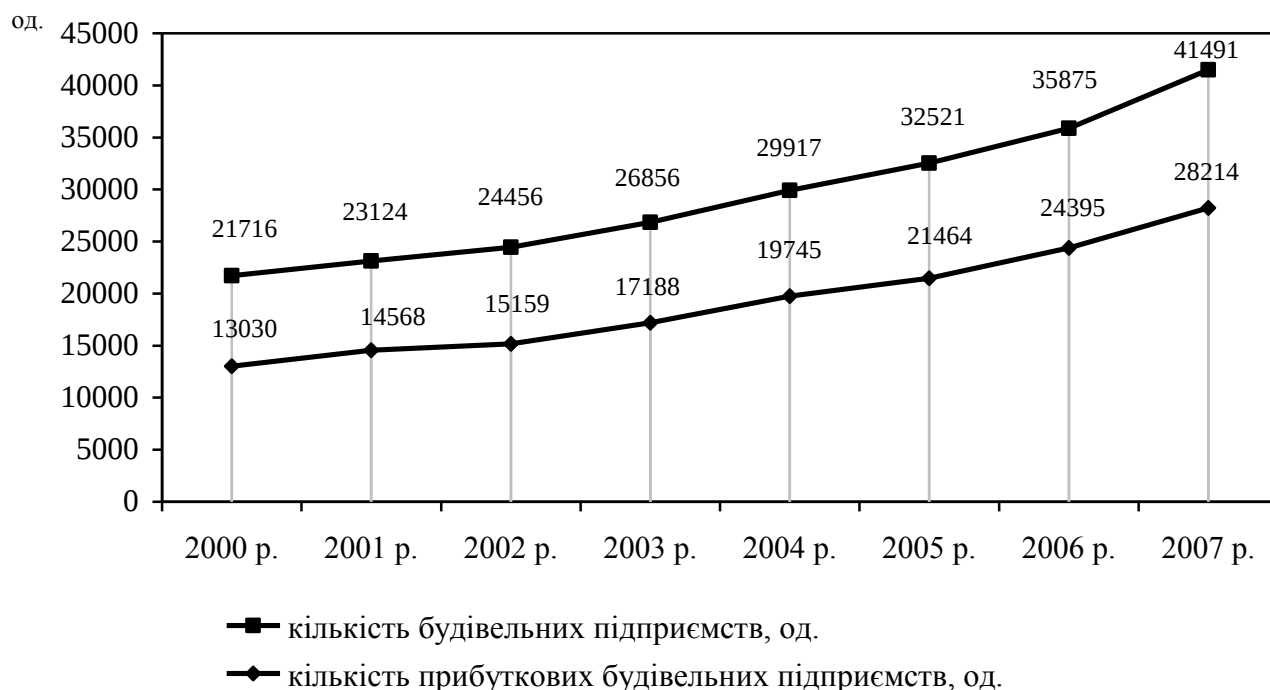

Рис. 1.8. Наявність будівельних підприємств в цілому по Україні протягом 2000 – 2007 рр.

Однією з основних особливостей будівельної галузі є те, що вона потребує значного фінансування, яке може здійснюватися за рахунок різних джерел. Унаслідок цього утворюються різні види зобов'язань перед іншими юридичними і фізичними особами, що потребує відведення великої кількості якісно згрупованих рахунків для їхнього обліку з метою отримання адекватної та достовірної аналітичної інформації про цей вид пасивів для потреб управління й аналізу.

У міжнародній практиці приділяється значна увага проблемам формування номенклатури рахунків бухгалтерського обліку. Саме вони мають забезпечувати отримання достовірної облікової інформації, яка дасть змогу ефективно управляти суб'єктом господарювання. Заборгованість слід відображати на рахунках бухгалтерського обліку таким чином, щоб можна було отримати найбільш точну і глибоку інформацію щодо стану зобов'язань на підприємстві загалом та за їхніми видами.

У Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій та Інструкції про його застосування, які затверджені за наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291, інформація про зобов'язання підприємства відображається на рахунках:

- класу 5 “Довготермінові зобов'язання”;
- класу 6 “Поточні зобов'язання”;
- класу 4 “Власний капітал та забезпечення зобов'язань”: 47 “Забезпечення майбутніх витрат і платежів” та 48 “Цільове фінансування і цільові надходження”.

У Плані рахунків бухгалтерського обліку виробничо-господарської діяльності об'єднань, підприємств та організацій України, який діяв до 1.01.2000 р., узагальнення зобов'язань здійснювалося за дещо іншою системою (дод. Б).

Проведе дослідження дає змогу зробити висновок, що у чинному Плані рахунків інформація про зобов'язання підприємств краще відображена і згрупована:

1. У чинному Плані рахунків зобов'язання відображаються на рахунках трьох класів (клас 4 “Власний капітал та забезпечення зобов'язань”, клас 5 “Довготермінові зобов'язання”, клас 6 “Поточні зобов'язання”), а до 1.01.2000 р. – на рахунках чотирьох класів (VI “Короткотермінові зобов'язання, VII “Фінансові резерви і використання прибутку”, VIII “Фонди і резерви”, IX “Кредити банків і фінансування”).

2. Нині у Плані рахунків інформація про зобов'язання охоплює весь 5 і 6 класи і лише в 4 класі переплітається з рахунками власного капіталу. В свою чергу, у раніше діючому Плані рахунки обліку зобов'язань перебувають в одних класах паралельно із рахунками, які розкривають дані щодо розрахунків з покупцями, замовниками, підзвітними особами, різними дебіторами, містять інформацію про використання прибутку.

3. У чинному Плані рахунків інформація про зобов'язання логічно згрупована. Зокрема, для обліку розрахунків за іншими операціями передбачено рахунок 68 “Розрахунки за іншими операціями”, до 1.01.2000 р. така інформація відображалась на п'ятих рахунках: 612 “Розрахунки з покупцями і замовниками по отриманих авансах і частковій оплаті”; 76 “Розрахунки з різними дебіторами і кредиторами”; 77 “Внутрішньовідомчі розрахунки по перерозподілу оборотних засобів і прибутку”; 78 “Внутрішньовідомчі розрахунки по поточних операціях”; 79 “Внутрішньогосподарські розрахунки”. Аналогічна ситуація була характерна і для інших видів зобов'язань (дод. Б).

Проте чинний План рахунків не є повністю досконалий, а раніше діючий – не в усьому йому поступається. З одного боку, більша кількість рахунків зобов'язань збільшувала обсяг роботи бухгалтера, а з іншого, – з Плану рахунків, що діяв до 1.01.2000 р., можна було отримати більш деталізовану інформацію щодо зобов'язань. Це, зокрема, стосується рахунка 91 “Середньотермінові кредити банків”, який у чинному Плані не передбачений.

Вважаємо за необхідне внести зміни до діючого Плану рахунків в частині відображення заборгованості за банківськими кредитами. Синтетичний облік середньотермінових кредитів банку доцільно здійснювати на одному з рахунків

класу 5 “Довготермінові зобов’язання”, оскільки згідно з вимогами П(С)БО 11 “Зобов’язання” середньотермінові позики належать до довготермінових (термін погашення більше одного року). Таким рахунком може бути рахунок 56 “Середньотермінові позики”. До нього доцільно відкрити такі субрахунки: 561 “Середньотермінові кредити банків у національній валюті”; 562 “Середньотермінові кредити банків в іноземній валюті”; 563 “Відтерміновані середньотермінові кредити банків у національній валюті”; 564 “Відтерміновані середньотермінові кредити банків в іноземній валюті”; 565 “Інші середньотермінові позики в національній валюті”; 566 “Інші середньотермінові позики в іноземній валюті”.

Виокремлення середньотермінових кредитів в окрему групу дасть змогу отримувати точну інформацію про реальний стан кредитних ресурсів на підприємстві. Значення цієї пропозиції посилюється і тим, що будівництво потребує позикових ресурсів, як правило, на термін більш ніж рік, оскільки його особливістю є велика тривалість операційного циклу. З.В. Задорожний довготривалість будівництва вважає однією з головних ознак цієї галузі, що зумовила ведення обліку витрат, доходів і фінансових результатів за окремими як міжнародними (МСБО 18 “Будівельні контракти”), так і національними стандартами (П(С)БО 11 “Будівельні контракти”) [59, 119].

Ця особливість суттєво впливає і на облік зобов’язань будівельних підприємств. Тривалість будівництва одного об’єкта більш ніж рік вимагає обґрунтованого визначення виміру, в якому здійснюватиметься поділ зобов’язань на довготермінові та поточні: чи це буде операційний цикл, чи дванадцять місяців. Якщо будівництво об’єкта триватиме більше 2–3 років, то класифікувати зобов’язання за терміном погашення доцільно на основі дванадцяти місяців. Якщо об’єкт будуватиметься до 2 років, то їх слід було б класифікувати у вимірі операційного циклу.

Будівельне виробництво значною мірою залежить від постачальників. Порушення термінів поставки будівельних матеріалів, техніки, виконання окремих послуг, робіт сторонніми організаціями може призвести до простоїв,

збільшення виробничих циклів, які й так можуть бути продовжені через значний вплив на процес будівництва кліматичних умов. З огляду на це управлінням будівельного підприємства необхідно бути уважними у виборі постачальників, а також слід вести суворий контроль за дотриманням договірної дисципліни.

Різноманітність видів будівельно-монтажних робіт передбачає залучення до процесу будівництва субпідрядних організацій, частка виконаних робіт якими у загальній вартості будівництва постійно зростає. Це зумовлює потребу у відкритті додаткових субрахунків до рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками і підрядниками” для обліку розрахунків з субпідрядними організаціями. Так, у ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” з цією метою у робочому Плані рахунків передбачено субрахунок 633 “Розрахунки з субпідрядниками”, у ТОВ “Домобудівник” – аналітичний рахунок 6312 “Розрахунки з субпідрядниками”.

З метою уніфікації підходів до відображення в обліку розрахунків з субпідрядниками в умовах автоматизованої системи обліку пропонуємо виокремити субрахунок 634 “Розрахунки з субпідрядниками” до рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”.

“Специфічні умови будівництва, – зазначає О.С. Нарінський, – в першу чергу проявляються в початковій стадії робіт на будівельному майданчику, де створюються необхідні передумови для нормального здійснення виробничого процесу... Встановлюються договірні й інші взаємовідносини із замовниками, постачальниками і підрядниками (субпідрядниками)” [98, 20]. Таким чином, між замовниками і підрядниками, підрядниками і субпідрядниками до початку будівництва укладаються договори (контракти), які мають довготерміновий характер. Нині в законодавчих актах немає єдиної спільної назви і визначення щодо такого договору. У Цивільному і Господарському кодексах України такий договір називають договором підряду, а в П(С)БО 18 “Будівельні контракти” – будівельним контрактом (дод. В). З огляду на це доцільно було б до названих нормативних документів внести зміни, які б усунули такі суперечності. Вважаємо, що зміни необхідно внести до Цивільного та Господарського кодексів України, зокрема поняття “договір підряду” замінити на “будівельний контракт”, оскільки

в Україні здійснено перехід на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, відповідно до яких договір у будівництві називається “будівельний контракт”.

Для оцінювання позитивних і негативних сторін відображення зобов’язань в обліку доцільно дослідити структуру фінансової звітності № 1. З цією метою зіставимо зміст статей балансу, які заповнюють вітчизняні та російські підприємства (оскільки структура звітності у цій країні найбільш близька до вітчизняної), а також статей балансу, який діяв до 1.01.2000 р. (табл. 1.3).

Вважаємо, що структура пасиву балансу вітчизняних підприємств не повністю економічно обґрунтована. Так, наприклад, охарактеризуємо такий окремий вид зобов’язань, як забезпечення. Вони відображаються в другому розділі пасиву балансу у розрізі статей:

- забезпечення виплат персоналу;
- інші забезпечення;
- цільове фінансування.

Отже, у складі забезпечень наступних витрат і платежів відображаються не лише нараховані у звітному періоді шляхом попередніх (прогнозних) оцінок майбутні витрати на оплату відпусток, гарантійних зобов’язань, додаткового пенсійного забезпечення, а й залишки коштів цільового фінансування і цільових надходжень.

Якщо підприємство на цільове фінансування отримало кошти від пайовиків для будівництва квартир, то таку заборгованість можна визнати зобов’язанням (надалі підприємство має забезпечити пайовиків житловою площею відповідно до суми отриманих коштів). Проте, якщо цільове фінансування підприємства здійснене за рахунок бюджетних коштів, які поверненню не підлягають, таке фінансування зобов’язанням назвати складно, оскільки у бухгалтерському обліку зобов’язання реєструються лише тоді, коли через них виникає заборгованість, а вона в цьому разі не настає. Таким чином, цільове фінансування певною мірою не відповідає умовам визнання зобов’язань і його швидше можна прирівняти до власного капіталу.

Таблиця 1.3

Відображення зобов'язань у балансах, які складають на підприємства України і Росії

Схема окремих статей пасиву Балансу згідно з П(С)БО 2 “Баланс”	Схема окремих статей пасиву Балансу, який складала вітчизняні підприємства до 1.01.2000 р.	Схема окремих статей пасиву Балансу, який складають підприємства Росії
1	2	3
II. Забезпечення наступних витрат і платежів	I. Джерела власних та прирівняних до них коштів	III. Капітал і резерви
Забезпечення виплат персоналу	...	...
Інші забезпечення	Фінансування капітальних вкладень	Цільове фінансування і надходження
Цільове фінансування	... цільове фінансування	...
III. Довготермінові зобов'язання	Доходи майбутніх періодів	IV. Довготермінові зобов'язання
Довготермінові кредити банків	Резерви наступних витрат і платежів	Позики і кредити
Довготермінові фінансові зобов'язання	...	в тому числі:
Відстрочені податкові зобов'язання	II. Довготермінові пасиви	кредити банків, що підлягають погашенню більш ніж через 12 місяців після звітної дати
Інші довготермінові зобов'язання	Довготермінові кредити банків	позики, що підлягають погашенню більш ніж через 12 місяців після звітної дати
IV. Поточні зобов'язання	Довготермінові позикові кошти	Інші довготермінові зобов'язання
Короткотермінові кредити банків	Довготермінові кредити та позики, не погашені в строк	V. Короткотермінові зобов'язання
Поточна заборгованість за довготерміновими зобов'язаннями	III. Розрахунки та інші пасиви	Позики і кредити
Векселі видані	Короткотермінові кредити банків	в тому числі:
Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	Короткотермінові позикові кошти	кредити банків, що підлягають погашенню протягом 12 місяців після звітної дати

Продовж. табл. 1.3

1	2	3
Поточні зобов'язання за розрахунками:	Короткотермінові кредити та позики, не погашені в строк	позики, що підлягають погашенню протягом 12 місяців після звітної дати
з одержаних авансів	Розрахунки з кредиторами:	Кредиторська заборгованість
з бюджетом	за товари, роботи і послуги, термін сплати яких не настав	в тому числі: постачальникам і підрядникам
з позабюджетних платежів	за товари, роботи і послуги, не сплачені в строк	векселі до сплати
зі страхування	по векселях виданих	заборгованість перед персоналом організації
з оплати праці	по авансах одержаних	заборгованість перед державними позабюджетними фондами
з учасниками	з бюджетом	заборгованість перед бюджетом
із внутрішніх розрахунків	по позабюджетних платежах	інші кредитори
Інші поточні зобов'язання	по страхуванню	Заборгованість учасникам (засновникам) за виплату доходів
V. Доходи майбутніх періодів	по оплаті праці	Доходи майбутніх періодів
	з дочірніми підприємствами	Резерви майбутніх витрат
	з іншими кредиторами	Інші короткотермінові зобов'язання
	Позики для працівників	
	Інші короткотермінові пасиви	
Баланс	Баланс	Баланс

У балансі, який діяв до 1.01.2000 р., забезпечення відображали в I розділі пасиву балансу “Джерела власних і прирівняних до них коштів” у таких статтях:

- фінансування капітальних вкладень;
- ... цільове фінансування;
- резерви наступних витрат і платежів.

Отже, забезпечення прирівнювались до власних коштів. Хоча й це не зовсім логічно, адже, наприклад, забезпечення витрат на оплату майбутніх відпусток важко прирівняти до власних коштів підприємства, оскільки вони призначаються для майбутнього погашення заборгованості з оплати праці.

У балансі підприємств Росії також не передбачено окремого розділу, в якому б відображались забезпечення (табл. 1.3). У ньому вони розміщені таким чином:

- резерви майбутніх витрат – у III розділі пасиву балансу “Короткотермінові зобов’язання”;
- цільові фінансування і надходження – в I розділі пасиву балансу “Капітал і резерви”.

В цьому разі також виникають запитання. Наприклад, якщо забезпечення створюється для довготермінових зобов’язань, то їхню суму не можна відображати як одну зі статей розділу “Короткотермінові зобов’язання”.

З огляду на вищенаведене слід зазначити, що в балансі, який заповнюють вітчизняні підприємства, доцільно було б внести зміни до II розділу пасиву балансу, які б привели у відповідність ознаки кожної розміщеної у цьому розділі категорії бухгалтерського обліку з зайнятим нею місцем.

Щодо доходів майбутніх періодів, то в Росії вони відображають у III розділі пасиву балансу “Короткотермінові зобов’язання”. Зауважимо, що з такою позицією погоджуються й укладачі вітчизняного Плану рахунків, розмістивши доходи майбутніх періодів на одному з рахунків класу 6 “Поточні зобов’язання”.

До 1.01.2000 р. в Україні доходи майбутніх періодів відображались у балансі окремою статтею I розділу пасиву балансу “Джерела власних та прирівняних до них коштів”. З 1.01.2000 р. для обліку таких доходів у балансі визначено розділ V “Доходи майбутніх періодів”.

У цьому разі виникає певна невідповідність щодо доходів майбутніх періодів у Плані рахунків, П(С)БО 2 “Баланс” та П(С)БО 11 “Зобов’язання”. У першому для обліку таких доходів передбачено у класі 6 “Поточні зобов’язання” рахунок 69. Зважаючи на це можна зробити висновок, що доходи майбутніх періодів зараховують до складу поточних зобов’язань. Проте це суперечить П(С)БО 11 “Зобов’язання” та структурі балансу, де доходи майбутніх періодів виокремлюють як незалежну ланку зобов’язань, відокремлено від поточних. Тому із класу 6 “Поточні зобов’язання” Плану рахунків доцільно вилучити рахунок 69 “Доходи майбутніх періодів”, що привело б у відповідність План рахунків, П(С)БО 2 “Баланс” та П(С)БО 11 “Зобов’язання”.

Відсутність чіткого розмежування окремих статей пасиву балансу між власним капіталом і зобов’язаннями створює загрозу для забезпечення аналізу адекватними інформаційними ресурсами та отримання об’єктивних його результатів щодо джерел утворення активів, фінансової стійкості, показників платоспроможності для потреб управління. Тому кожен вид зобов’язань потребує детального дослідження на предмет його відповідності критеріям визнання, що забезпечить визначення раціональної структури капіталу.

Отже, правильне розуміння суті зобов’язань, здатність бухгалтерського персоналу достовірно оцінити їхню суму й обґрунтовано відобразити на рахунках бухгалтерського обліку та в балансі – це один із кроків до правильної організації обліку та проведення якісного аналізу зобов’язань і, як результат, до ефективного управління діяльністю підприємства та формування адекватних макропоказників.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Дослідження законодавчих, нормативно-правових документів, праць вітчизняних і зарубіжних учених-економістів щодо економічної природи зобов'язань, їхньої структури та оцінки дає змогу зробити такі висновки:

1. При дослідженні економічної суті зобов'язань виявлено різне тлумачення цього терміна з правової й облікової точок зору. Визначення зобов'язань, що наводиться в Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку, має бути таким: це теперішня, визнана підприємством та визначена у вартісному вираженні заборгованість перед іншими фізичними і юридичними особами, яка є наслідком минулих подій і погашення якої, як очікується, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди.

2. Критеріями, за якими заборгованість підприємства розглядається як зобов'язання, є: заборгованість виникла внаслідок минулих подій; ідентифіковано її суб'єкти; існує реально на даний час; неминуче буде погашеною; має визначений термін виконання; визнана підприємством, на яке покладено обов'язок її погасити; її погашення спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди; її оцінка достовірно визначена.

3. Поділ зобов'язань за терміном погашення на поточні й довготермінові не дає змогу отримати повну аналітичну інформацію для цілей обліку, аналізу та управління. За цим критерієм зобов'язання слід класифікувати більш детально: довготермінові – з терміном погашення від одного до двох років, від двох до п'яти років, більше п'яти років; поточні – з терміном погашення до трьох місяців, від трьох до шести місяців, від шести до дванадцяти місяців. Також доцільно виділяти такі критерії класифікації, які забезпечать аналітиків необхідною інформацією для прийняття управлінських рішень: мета залучення, форма залучення, вид діяльності, участь в інвестиційній чи поточній діяльності, термін погашення, вид кредиторів, місце виникнення, характер виникнення, вартість, виконання умов погашення, відповідність критеріям визнання.

4. Необґрунтованим є наведене в П(С)БО 2 “Баланс” визначення довготермінових зобов’язань: це всі зобов’язання, які не є поточними. Таке визначення за суттю є надто загальним і його слід конкретизувати. Зокрема, довготермінові зобов’язання – це такі зобов’язання, які мають бути погашені більш ніж через дванадцять місяців чи в період, який перевищує операційний цикл підприємства (залежно від того котрий з цих періодів більш довготривалий), починаючи з дати балансу.

5. На методику та організацію обліку й аналізу зобов’язань суттєвий вплив здійснюють організаційно-технологічні особливості будівництва. Зокрема, будівельна галузь потребує позикових ресурсів на термін більш ніж один рік, тому виокремлення середньотермінових кредитів в окрему групу дасть змогу отримувати більш точну інформацію про реальний стан кредитних ресурсів на підприємстві; значна тривалість операційного циклу передбачає обґрунтоване визначення виміру, в якому здійснюватиметься поділ зобов’язань на довготермінові та поточні; значна залежність від постачальників потребує належного їх вибору, здійснення чіткого контролю за дотриманням договірної дисципліни; необхідність залучення до процесу будівництва субпідрядних організацій зумовлює відкриття додаткового субрахунку 634 “Розрахунки з субпідрядниками” до рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками і підрядниками” для обліку розрахунків з такими організаціями.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ОБЛІКУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У БУДІВНИЦТВІ

2.1. Структура та облік поточних зобов'язань

Будівельні підприємства, як і підприємства інших галузей вітчизняної економіки в процесі виробничо-господарської діяльності крім власного капіталу використовують і позиковий. Для будівельної галузі позиковий капітал є важливим джерелом утворення активів. Всі форми такого виду капіталу мають назву “зобов'язання”.

Одним із видів зобов'язань є поточні. Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про поточні зобов'язання будівельних підприємств та розкриття її у фінансовій звітності визначають П(С)БО 2 “Баланс”, П(С)БО 11 “Зобов'язання”, П(С)БО 13 “Фінансові інструменти”, П(С)БО 18 “Будівельні контракти”, П(С)БО 26 “Виплати працівникам”.

Для обліку інформації про зобов'язання, які мають бути погашені в ході операційного циклу підприємства або протягом дванадцяти місяців з дати балансу, в Плані рахунків передбачено клас 6 “Поточні зобов'язання”. Відповідно до Плану рахунків та Інструкції про його застосування поточні зобов'язання поділяють на: короткотермінові позики; поточну заборгованість за довготерміновими зобов'язаннями; короткотермінові векселі видані; розрахунки з постачальниками та підрядниками; розрахунки за податками й платежами; розрахунки за страхуванням; розрахунки за виплатами працівникам; розрахунки з учасниками; розрахунки за іншими операціями. Проаналізуємо поточні зобов'язання на основі такого поділу, враховуючи методику ведення первинного, синтетичного і аналітичного обліку та порядок відображення у звітності кожного їхнього виду (рис 2.1).

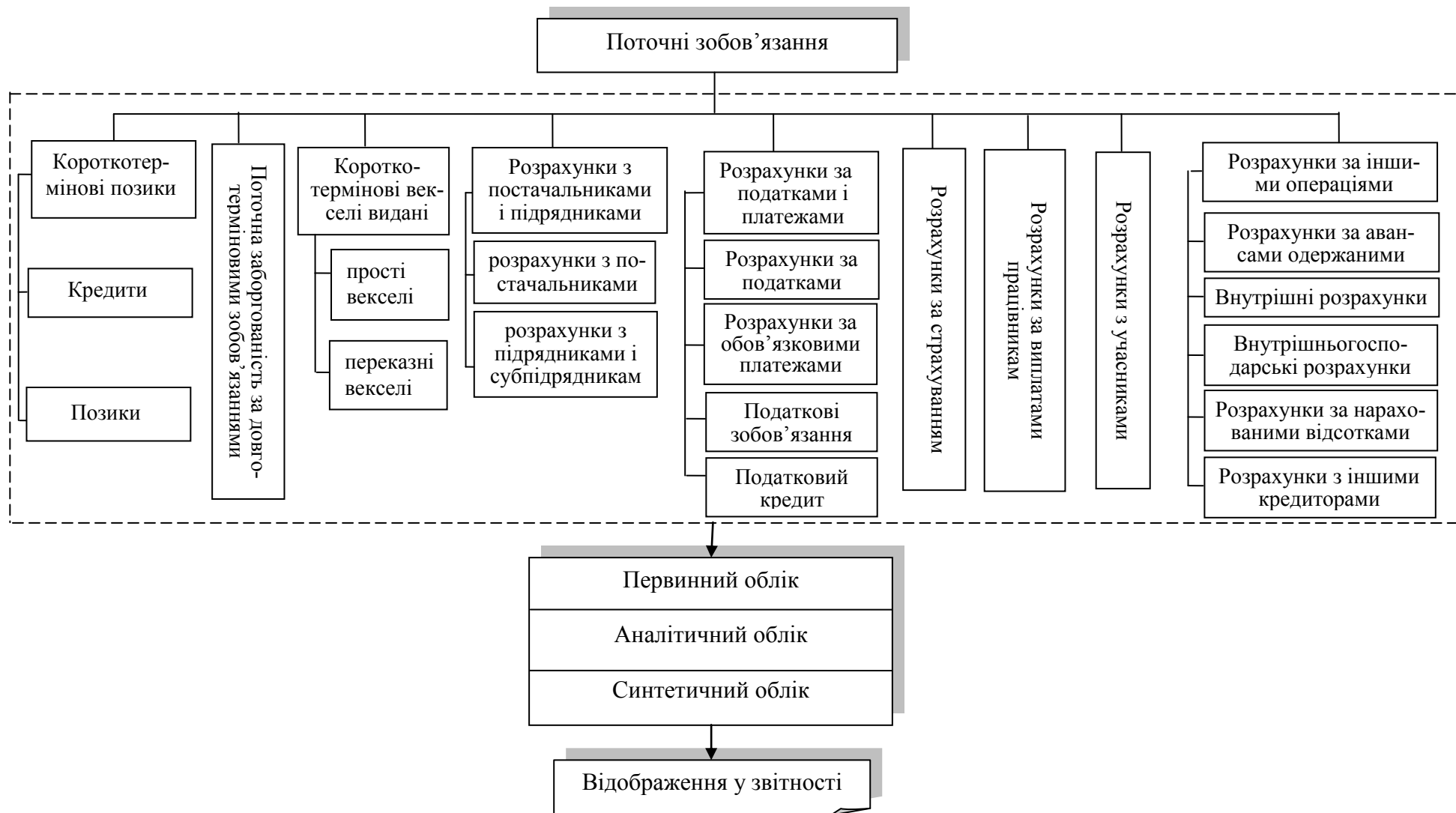

Рис. 2.1. Порядок дослідження методики обліку поточних зобов'язань за їхніми видами

У сучасних умовах господарювання кредити і позики є одним із головних джерел формування оборотних засобів будівельних підприємств. Проте слід взяти до уваги, що позикові ресурси, зокрема банківські кредити, – недешеві. З огляду на це підприємству насамперед потрібно об'єктивно оцінити в них потребу. Кредитування можна уникнути різними шляхами: домовитись із постачальником про відтермінування платежу за роботи і послуги, здійснити продаж власних оборотних чи необоротних активів, які не використовуються, тощо.

“Кредит” і “позика” – поняття не тотожні. Відповідно до Цивільного кодексу за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити відсотки [206]. За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості [206]. Як видно з наведених визначень, поняття “позика” є ширшим, ніж “кредит”, оскільки одним із суб'єктів за договором кредиту (а саме, кредитодавець) має бути банківською установою, чого не потребується в договорі позики. Крім цього, позика, на відміну від кредиту, не передбачає сплати відсотків.

Одним із важливих елементів організації обліку кредитів є правильна їхня класифікація. Оскільки кредити і позики прямо не пов'язані з операційною діяльністю будівельного підприємства, то їхній поділ на коротко- і довготермінові буде здійснюватися за принципом “дванадцяти місяців”. До короткотермінових належатимуть позики і кредити, які потрібно погасити протягом дванадцяти місяців, починаючи з дати балансу. Термін погашення кредиту визначає і його цільова спрямованість.

Для обліку короткотермінових кредитів і позик у Плані рахунків передбачено рахунок 60 “Короткотермінові позики”, на якому здійснюється облік розрахунків за кредитами банків у національній та іноземній валютах, термін повернення яких

не перевищує рік з дати балансу, та за протермінованими позиками. Таким чином, можна зробити висновок, що рахунок 60 “Короткотермінові позики” призначений переважно для обліку банківських кредитів, оскільки за цим рахунком не визначено окремого субрахунка для обліку позик. У разі, якщо будівельне підприємство отримало позику від небанківських установ, то бухгалтеру необхідно для обліку цієї позики відкрити додаткові субрахунки: 607 “Інші короткотермінові позики в національній валюті” та 608 “Інші короткотермінові позики в іноземній валюті”.

Р.Е. Грачова одним із варіантів відображення на рахунках бухгалтерського обліку позик пропонує “...використовувати для цієї цілі той же рахунок 60 “Короткотермінові позики”, при умові, що ніякого іншого кредиту, крім небанківської позики, на балансі в даний час не знаходиться” [37, 164]. Н. Белова пропонує для обліку короткотермінових позик, наданих небанківськими установами, скористатися універсальним субрахунком 685 “Розрахунки з іншими кредиторами” або субрахунком 607 “Інші короткотермінові позики [179, 627]. Проте оптимальним варіантом відображення в обліку позик вважаємо відкриття субрахунків 607 “Інші короткотермінові позики в національній валюті” та 608 “Інші короткотермінові позики в іноземній валюті”, що дасть змогу уникати змішування сум банківських і небанківських позик, тим більше, що і в балансі їхні суми вказуються за окремими рядками.

Господарські операції щодо руху сум короткотермінових позик і кредитів на підприємстві, які відбулися протягом звітного періоду, відображаються при журнальній формі обліку в другому розділі журналу 2 у хронологічному порядку відповідно до отримання первинних документів. У розділі III цього журналу показуються аналітичні дані до рахунка 60 “Короткотермінові позики”, зокрема з вказаного розділу можна отримати інформацію про позикодавців та види позик, які вони надають, терміни погашення позик, суми їх отримання та повернення за звітний період, сальдо на початок і кінець місяця, а також нараховані відсотки за користування кожною окремою позикою за звітний період та з початку року. Для відображення витрат на сплату відсотків призначено субрахунок 951 “Відсотки за

кредит”. Для спрощення порядку заповнення у розділі III журналу 2 граф щодо нарахованих відсотків за позиками та кредитами необхідно виділити три аналітичних рахунка до субрахунку 951 “Відсотки за кредит”: 9511 “Відсотки за довготерміновий кредит”; 9512 “Відсотки за середньотерміновий кредит”; 9513 “Відсотки за короткотерміновий кредит”.

За несвоєчасне погашення позики (кредиту) чи несплату позичальником відсотків за позикою (кредитом) у кредитних договорах передбачають штрафну санкцію у вигляді пені, розмір якої визначається за угодою сторін. На наш погляд, суми цих штрафних санкцій також варто відображати в розділі III журналу 2, додавши в цьому розділі графи 11 і 12 (табл. 2.1). Це дасть змогу отримувати оперативну інформацію не лише про суму погашеної позики та відсотків, а й про своєчасність їхньої сплати. Керівництву підприємства слід уважно за цим стежити, оскільки від цього залежить імовірність подальшої його співпраці з позикодавцями.

Таблиця 2.1

Схема розділу III журналу № 2 “Аналітичні дані до рахунків 50, 60”

№ субрахунка	Вид позики (кредиту)	Позикодавець (банк)	Термін погашення позики (кредиту)	Сальдо на початок місяця	Обороти за звітний період		Сальдо на кінець місяця	Нараховано відсотків за користування позиками		Нарахована пеня за несвоєчасність погашення позики (кредиту) та/або відсотків за нею	
					Дебет	Кредит		За звітний період	З початку року	За звітний період	З початку року
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Найбільш використовуваним у господарській діяльності будівельних підприємств видом поточних зобов’язань за кредитами є овердрафт. У сучасних умовах господарювання він відіграє провідну роль серед видів банківського кредитування, оскільки за його допомогою підприємство має змогу задовольнити тимчасову потребу в коштах для фінансування оборотних активів у разі розриву між часом надходження коштів та здійснення затрат. Це забезпечує зі своєї сторони безперебійний процес виробництва, що доволі важливо для будівельної галузі.

Зважаючи на відносну новизну овердрафту, виникають певні проблеми, пов'язані з його відображенням в обліку. Коли банк надає такий вид кредиту підприємству, то в останнього виникає від'ємний залишок на поточному рахунку, що є не логічним. Можна відображати надання овердрафту таким чином: дебет рахунка 371 "Розрахунки за виданими авансами", 63 „Розрахунки з поставальниками та підрядниками” тощо, кредит рахунка 31 "Рахунки в банках" на суму коштів, наявних на поточному рахунку; дебет рахунка 371 "Розрахунки за виданими авансами", 63 "Розрахунки з поставальниками та підрядниками" тощо, кредит рахунка 60 "Короткотермінові позики" на суму коштів, яку прокредитував банк. Однак проблемною буде ситуація, коли не відомо, яка сума коштів надійде на поточний рахунок до кінця дня. Не виняток, що вона перекриє суму наданого кредиту. З огляду на це вважаємо допустимим відображення протягом місяця від'ємного значення на рахунку 31 "Рахунки в банках" на суму використаного ліміту овердрафту. Проте на дату балансу необхідно від'ємну суму прирівняти до нуля, одночасно збільшивши суму зобов'язання за короткотерміновими кредитами, склавши таке проведення: дебет рахунка 31 "Рахунки в банках", кредит рахунка 60 "Короткотермінові позики".

Ще одним видом поточних зобов'язань є поточна заборгованість за довготерміновими зобов'язаннями, інформація про яку відображається на рахунку 61 за однойменною назвою. До цього рахунка доцільно відкривати субрахунки другого порядку для більш точного розкриття інформації про те, який саме вид довготермінової заборгованості переведено до складу поточної. З метою полегшення облікових записів необхідно, щоб цифра, відведена для позначення субрахунка другого порядку, відповідала другій цифрі рахунка, на якому відображається довготермінове зобов'язання, котре в цей момент переводиться до складу поточних.

Окремі позиції в обліку зобов'язань виділені зобов'язанням за векселями. У ст. 14 Закону України "Про цінні папери і фондовий ринок" подається таке визначення векселя: це цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання

терміну платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю) [161]. Отже, вексель – це цінний папір. З іншого боку, відповідно до ст. 4 Закону України “Про обіг векселів в Україні” видавати векселі можна лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, надані послуги [157], тобто спочатку відбувається поставка товарів (робіт, послуг), а вже потім – видача векселя. В результаті видачі векселя, що має бути обумовлено в договорі, припиняються зобов’язання щодо платежу за цим договором і виникають зобов’язання за векселем. Таким чином, вексель є борговою розпискою і використовується для розрахунків за товари (роботи, послуги). Слід зазначити, що хоча зобов’язання за векселем і заміняє грошові зобов’язання за договором, вексельне зобов’язання має абстрактний характер і не пов’язане з подіями, які були основою для його видачі. Оскільки плата за векселем відбувається лише через певний період, і протягом цього часу сума за векселем перебуває в розпорядженні платника за векселем, то останній виступатиме не лише однією з форм розрахунків, а й окремим видом комерційного кредиту.

Двоїстість характеру векселя (він є і цінним папером, і борговим зобов’язанням) зумовлює відсутність чітких норм щодо оподаткування пов’язаних з ним господарських операцій. Багато операцій з векселями нині є ще “податконебезпечними”, а тому підприємства за можливості уникають такого виду розрахунків. Разом з цим, грамотне застосування векселів забезпечує широкі перспективи для підвищення ефективності розрахункових операцій на будівельному підприємстві.

Вексельні операції супроводжуються значною кількістю документів. Насамперед потрібно укласти договір, в якому має бути зафіксований факт застосування векселів. Послідовність оформлення документально факту передачі векселя чинним законодавством не передбачена. Бухгалтери-практики та науковці, зокрема С. Хом’як, Г. Кім, В.В. Сопко та інші, вважають, що факт передачі векселя має бути засвідчений відповідним документом – актом приймання передачі [201, 71; 68, 123]. При пред’явленні векселя до платежу на

практиці складається акт пред'явлення. Крім зазначених документів, у ст. 10 Закону України “Про обіг векселів в Україні” передбачено обов'язкове ведення векседавцем реєстру виданих векселів з метою забезпечення їхнього належного обліку [157].

Методика обліку векселів залежить від їх виду, зокрема чи є вексель відсотковим, чи безвідсотковим (дисконтним). Хоча такий розподіл є відносним, оскільки, як зазначив С.Ф. Голов, “...за природою всі векселі відсоткові, тому-що обслуговують комерційний кредит, який завжди платний” [20, 367]. Регістром при журнальній формі обліку для обліку короткотермінових векселів виданих є журнал 3. Аналітичний облік ведеться у відомості 3.4 з відображенням окремо кожного векселя і векселеодержувача.

Вагоме місце в системі розрахункових операцій мають розрахунки з постачальниками і підрядниками. Заборгованість перед ними виникає через розрив у часі моменту переходу права власності на придбані товари, виконані роботи чи надані послуги з моментом їхньої оплати.

Розрахунки з підрядниками на будівельних підприємствах мають свою специфіку. Будівельне підприємство, будучи генеральним (головним) підрядником, як уже зазначалось, може залучати для виконання окремих робіт, надання послуг спеціалізовані будівельні організації, які в цьому випадку називатимуться уже не підрядниками, а субпідрядниками. Підрядник укладає із субпідрядником договір на виконання спеціальних робіт, відповідно до якого підрядник виконує функції замовника, а субпідрядник – функції підрядника.

Особливість договору субпідряду полягає у визначенні порядку відповідальності сторін за порушення своїх обов'язків. Відповідно до ст. 838 Цивільного кодексу України та ст. 319 Господарського кодексу України генеральний підрядник відповідає перед субпідрядником за невиконання або неналежне виконання замовником своїх обов'язків, а перед замовником – за порушення субпідрядником свого обов'язку [206; 36]. За суттю генеральний підрядник є своєрідним посередником між головним замовником будівництва і одним з його виконавців (субпідрядником). Причому замовник і субпідрядник не

мають права пред'являти один одному вимоги, пов'язані з порушенням договорів, укладених кожним з них з генеральним підрядником, якщо інше не встановлено договором або законом (рис. 2.2).

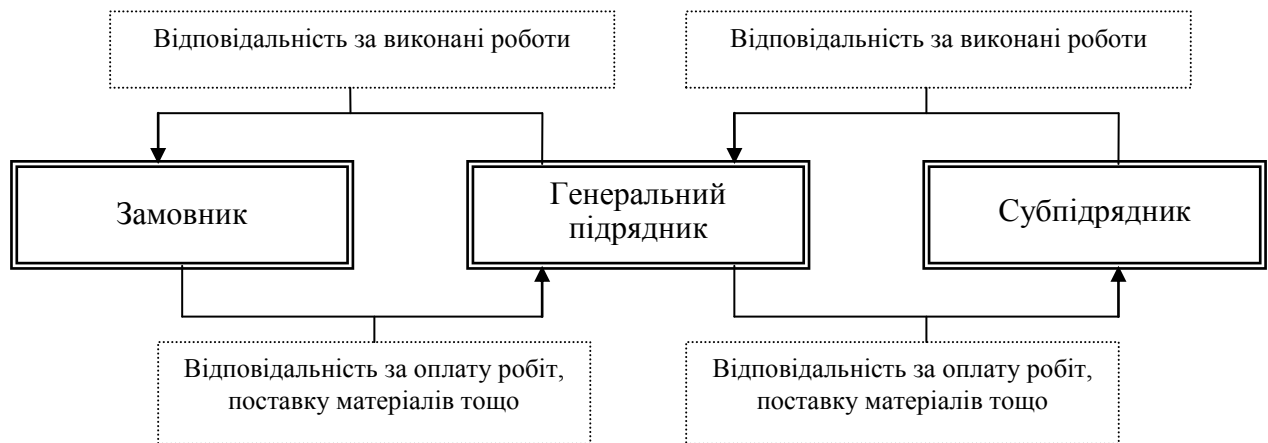

Рис. 2.2. Схема відповідальності учасників будівельного процесу

З огляду на вищеподане, можна зробити висновок, що рахунки субпідрядних організацій, виставлені за виконані ними роботи чи надані послуги, оплачуються з поточного рахунка генерального підрядника незалежно від отримання останнім платежів від замовника. Коли замовник уклав договір із субпідрядною організацією самостійно, то оплата їй за роботи і послуги здійснюється з рахунка замовника (рис. 2.3). В цьому разі до договірної ціни на будівельні об'єкти не включається вартість виконаних субпідрядником робіт.

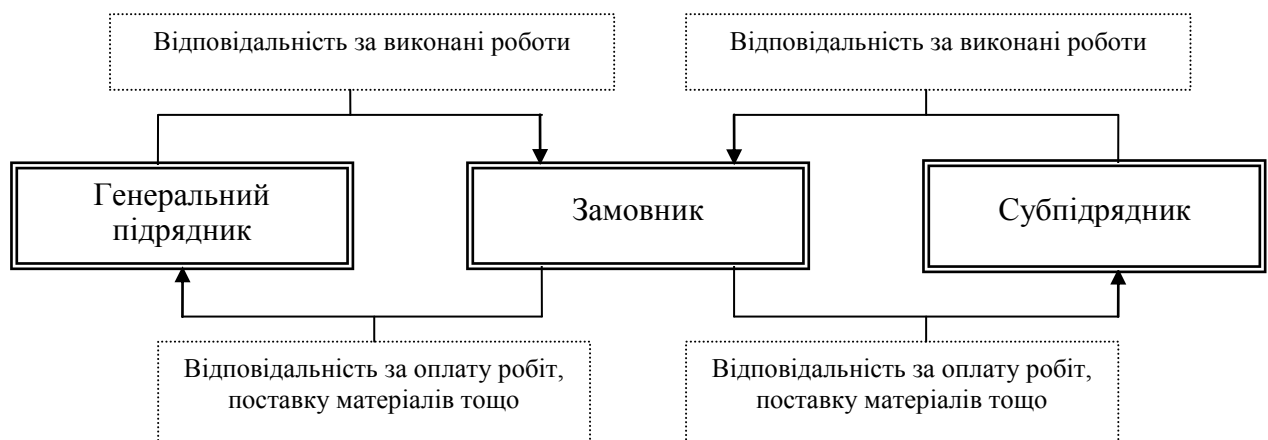

Рис. 2.3. Схема відповідальності учасників будівельного процесу в разі укладення субпідрядними організаціями договору безпосередньо із замовником

Розрахунки з субпідрядниками здійснюються на основі Акта приймання виконаних підрядних робіт (типової форми № КБ-2в) та Довідки про вартість виконаних підрядних робіт (типової форми № КБ-3). Аналогічними документами оформляється здаванні робіт генерального підрядника замовнику, причому субпідрядники беруть участь у задачі замовникам виконаних ними робіт. У цьому разі в Акті форми № КБ-2в та Довідці № КБ-3 свої підписи проставляють як замовник і генеральний підрядник, так і субпідрядники.

Структура перелічених форм первинних облікових документів у будівництві має окремі недоліки та не повністю відповідає вимогам П(С)БО 18 “Будівельні контракти”, про що, зокрема зазначає і З.В. Задорожний [59, 312]. Врахувавши пропозиції науковця щодо вдосконалення Акта приймання виконаних підрядних робіт, вважаємо, що в цьому первинному документі в розділі I “Разом прямі витрати”, який містить дані про вартість матеріалів, виробів та конструкцій, заробітну плату, вартість експлуатації машин, слід виокремити рядок для відображення вартості робіт, виконаних субпідрядниками (дод. Д). Ця пропозиція відповідатиме як ст. 13 П(С)БО 18 “Будівельні контракти”, так і ст. 2 розділу III Методичних рекомендацій з формування собівартості будівельно-монтажних робіт.

Також ця інформація дасть можливість замовнику отримувати оперативні дані про обсяги робіт, виконаних субпідрядними організаціями в загальній вартості будівельно-монтажних робіт. Завдяки цьому він, по-перше, матиме змогу з’ясувати можливість виконання різних будівельних робіт генеральним підрядником, по-друге, якщо сума коштів, сплачена субпідрядникам, виявиться суттєвою, то це може викликати сумніви щодо її відповідності реальним даним і попередити зловживання. Головною аргументацією цього також є те, що Акт приймання виконаних підрядних робіт, крім замовника і генерального підрядника, підписують субпідрядники, які фактично з даного Акта не можуть отримати жодної інформації про вартість виконаних ними робіт, у результаті чого їхній підпис стає формальністю.

Облік розрахунків із постачальниками і підрядниками за одержані товарно-матеріальні цінності, виконані роботи і надані послуги ведеться на рахунку 63 “Розрахунки з постачальниками і підрядниками”. Сам факт укладення господарського договору на цьому рахунку не відображається, хоча він і є джерелом зобов’язань. У момент укладення договору в підприємств уже виникли права і обов’язки, але поки хоча б одне із них не перейде до їхнього виконання, права і обов’язки не будуть відображені в балансі.

В розрахунках із постачальниками часто передбачається попередня оплата за матеріальні цінності, що має супроводжуватись складанням такої кореспонденції рахунків: дебет рахунка 371 “Розрахунки за виданими авансами”, кредит рахунка 31 “Рахунки в банках”; дебет рахунка 641 “Розрахунки за податками” (податок на додану вартість (далі – ПДВ)), кредит рахунка 644 “Податковий кредит”. Проте, на практиці для зручності бухгалтери, порушуючи методику обліку, не використовують рахунок 371 “Розрахунки за виданими авансами” і відображають виданий аванс такою кореспонденцією рахунків: дебет рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”, кредит рахунка 31 “Рахунки в банках”; дебет рахунка 641 “Розрахунки за податками” (ПДВ), кредит рахунка 644 “Податковий кредит”.

Така кореспонденція рахунків доречна лише за умови, що аванс і оприбуткування товарно-матеріальних цінностей (виконаних робіт, наданих послуг) відбулися в один день або до завершення звітного періоду, оскільки в Інструкції про застосування Плану рахунків передбачено кореспондування рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками” за дебетом з кредитом рахунка 31 “Рахунки в банках”. Хоча в Інструкції цій кореспонденції рахунків надається інший зміст – погашення заборгованості перед постачальниками, а не надання авансу. Якщо ж видача авансів і поставка матеріалів (робіт, послуг) відбулися в різні дні, будівельне підприємство має обов’язково для відображення таких операцій використовувати рахунок 371 “Розрахунки за виданими авансами”.

Не слід ігнорувати інформацію за вказаним рахунком і при відображенні розрахунків з постачальниками в регістрах бухгалтерського обліку. Журнал 3, в якому здійснюється облік розрахунків з постачальниками і підрядниками, не містить аналітичної інформації про стан таких розрахунків, і тому основну увагу слід звертати на відомість 3.3. Погоджуємося з думкою Н. Гури [38, 35], що у цій відомості доцільно, крім оборотів за рахунком 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками”, відображати дані про авансові платежі постачальникам і підрядникам (дод. Е). Крім цього, у відомості колонку за назвою “Постачальник” варто перенести перед колонками “Реєстраційний номер” і “Номер документа, дата”, що дасть змогу здійснювати аналітичний облік розрахунків з постачальниками за кожним постачальником і підрядником, а тоді відповідно до кожного документа на сплату, як цього вимагає Інструкція про застосування Плану рахунків.

Слушною вважаємо думку П.Я. Хомина, який пропонує на великих підприємствах за умови значної кількості господарських операцій записи у відомості 3.3 здійснювати позиційним способом, відводячи для кожного постачальника лише один рядок. Для цього необхідне попереднє групування первинних документів з використанням аркушів-розшифровок [202, 59].

Регістри, в яких відображається облік розрахунків, мають ще один суттєвий недолік: відображення в одному журналі 3 як господарських засобів будівельного підприємства, так і джерел їхнього формування. Це нелогічно, оскільки такі рахунки мають різний економічний зміст і відображаються в різних частинах балансу. На наш погляд, оскільки розмежування дебіторської і кредиторської заборгованості за різними класами здійснено в Плані рахунків, то варто це зробити й у регістрах бухгалтерського обліку. Отже, журнал 3 слід поділити на два журнали: журнал 3.1 і журнал 3.2, перший з яких призначити для розкриття інформації за рахунками 16, 17, 34, 36, 37 і 38, другий – 51, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 64, 67, 68 і 69.

Іншим видом поточних зобов'язань є зобов'язання перед бюджетом. До цього виду заборгованості слід ставитись дуже відповідально, оскільки неправильне

нарахування сум податків і обов'язкових платежів, невчасне їхнє перерахування до бюджету спричинює не лише сплату пені, а й адміністративну або навіть кримінальну відповідальність.

З огляду на різні види податків і зборів, а також через появу нових та ліквідацію раніше діючих, зміну ставок і терміну сплати бухгалтеру слід не лише бездоганно здійснювати первинний та аналітичний облік розрахунків за податками і зборами (обов'язковими платежами), а й постійно стежити за змінами щодо оподаткування. Так, на підприємстві доцільно розробити певну форму (таблицю), яка б допомагала відстежувати зміни у нормативних та законодавчих актах щодо відповідних податків і зборів. Орієнтовну форму таблиці подано нижче (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Податковий календар будівельного підприємства “Добробуд” за 2007 р.

Місяць, за який нараховується або в якому виникла заборгованість за податками та зборами	Вид податку, збору (обов'язкового платежу)	Ставка або розмір податку, збору	Сума платежу, грн.	Останній термін сплати		Останній термін подання декларації та звітів		Виконавець	Примітка
				Дата	Позначка про виконання	Дата	Позначка про виконання		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Січень	ПДВ	20 %	37200	2.03	Вик.	20.02	Вик.	Головний бухгалтер	
...	...								

Для узагальнення інформації за всіма видами платежів до бюджету, в тому числі податків з працівників підприємства, використовується рахунок 64 “Розрахунки за податками і платежами”.

На нашу думку, недоцільно лише на одному рахунку об'єднувати облік розрахунків за всіма видами платежів до бюджету, оскільки це є один з найважливіших рахунків. Хоча така методика відображення обліку розрахунків з бюджетом характерна для багатьох розвинутих країн – Польщі, Франції та ін. В Україні до 2000 р. нинішній рахунок 64 “Розрахунки за податками і платежами” заміняли три рахунки: 65 “Розрахунки по позабюджетних платежах”, 67 “Податкові розрахунки” і 68 “Розрахунки з бюджетом”. Очевидно, що це

забезпечувало більший контроль за правильністю і своєчасністю обліку розрахунків за податками і платежами.

За відсутності у класі 6 “Поточні зобов’язання” вільних кодів для відображення додаткових рахунків для обліку розрахунків з бюджетом доцільно принаймі безпосередньо в Плані рахунків вказати, на якому субрахунку облік якого податку необхідно здійснювати. Ця пропозиція через велику кількість податків потребує відображення в Плані рахунків субрахунків другого порядку. Слід зазначити, що таку методику використовують у Молдові [43].

Чимало проблем, які виникають в обліку розрахунків з бюджетом, стосуються застосування субрахунків 643 “Податкові зобов’язання” та 644 “Податковий кредит”.

В Інструкції про застосування Плану рахунків передбачено, що на субрахунку 643 “Податкові зобов’язання” обліковують суму ПДВ, визначену відповідно до суми одержаних авансів (попередньої оплати) за готову продукцію, товари, інші матеріальні цінності та нематеріальні активи, роботи, послуги, що підлягають відвантаженню (виконанню) [154]. Цей перелік необхідно доповнити, оскільки субрахунок 643 “Податкові зобов’язання” застосовується також для відображення й інших господарських операцій. Наприклад, в Інструкції з бухгалтерського обліку ПДВ передбачено, що видача органам митного контролю податкового векселя на суму ПДВ, що справляється при ввезенні (пересиланні) основних фондів, нематеріальних активів, сировини, матеріалів на митну територію України, відображається за кредитом рахунків 51 “Довготермінові векселі видані”, 62 “Короткотермінові векселі видані” у кореспонденції з дебетом субрахунка 643 “Податкові зобов’язання” [149]. З огляду на це, вважаємо, що в Інструкції про застосування Плану рахунків наведене речення необхідно доповнити таким: “...та інших сум ПДВ, які не підлягають сплаті в даний момент, але будуть враховані при обчисленні суми ПДВ, яка підлягатиме сплаті в бюджет, в інших періодах”.

На субрахунку 644 “Податковий кредит” відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків обліковується сума ПДВ, на яку підприємство

набуло право зменшити податкове зобов'язання [154]. Фразу "...на яку підприємство набуло право зменшити податкове зобов'язання" необхідно замінити іншою: "...на яку підприємство набуватиме право зменшити податкове зобов'язання в будь-якому з інших періодів". Для аргументації цього подамо приклад. Будівельне підприємство "Добробуд" отримало від постачальника матеріальні цінності на суму 6000 грн. (у тому числі ПДВ), проте податкової накладної не отримало. В цьому разі на суму ПДВ, тобто 1000 грн., дебетується субрахунок 644 "Податковий кредит" у кореспонденції з кредитом рахунка 63 "Розрахунки з постачальниками та підрядниками". При отриманні податкової накладної або поданні будівельним підприємством "Добробуд" до органів державної податкової служби оформленої відповідним чином заяви сума ПДВ у 1000 грн. відобразатиметься за дебетом субрахунка 641 "Розрахунки за податками" у кореспонденції з кредитом субрахунка 644 "Податковий кредит". Отже, субрахунок 644 "Податковий кредит" не дає право на зменшення податкового зобов'язання, він є транзитним і вказує на те, що сума такого податкового кредиту буде врахована в іншому періоді.

Будівельне підприємство може обрати особливий порядок оподаткування прибутку, який отримується в результаті діяльності, що здійснюється за довготерміновим договором (контрактом). Його суть полягає у застосуванні оціночного коефіцієнта, який визначається діленням суми фактичних витрат звітного періоду на суму загальних витрат, які планується здійснити внаслідок виконання довготермінового контракту. Дохід за звітний період визначається шляхом множення цього оціночного коефіцієнта на загальнодоговірну ціну довготермінового контракту.

Незручності при застосуванні будівельним підприємством особливого порядку оподаткування виникають у замовника. Перерахувавши аванс, замовник отримає податкову накладну лише у розмірі 20 % від розрахованого будівельним підприємством на основі оціночного коефіцієнта валового доходу, оскільки датою виникнення податкових зобов'язань виконавця довготермінових контрактів є дата збільшення його валового доходу. Саме цю суму замовник зможе зарахувати на

даний момент до податкового кредиту. Решта суми ПДВ, що містилася у складі авансу, відображатиметься за дебетом субрахунка 644 “Податковий кредит” і зумовить зменшення суми податкового зобов’язання, яка підлягає сплаті до бюджету, після одержання відповідної податкової накладної.

Обліковим регістром за рахунком 64 “Розрахунки за податками і платежами” є журнал 3. Аналітичний облік здійснюється у відомості 3.6 аналітичного обліку розрахунків з бюджетом.

Розрахунки за зборами на обов’язкове державне пенсійне страхування, на обов’язкове соціальне страхування на випадок безробіття, за індивідуальним страхуванням персоналу підприємства тощо обліковуються на рахунку 65 “Розрахунки за страхуванням”.

Процедура обчислення сум нарахувань і утримань із заробітної плати доволі складна і громізка. Тому законодавчим органам необхідно детально продумати механізм спрощення обрахунку цих сум. Серед можливих напрямків – об’єднання окремих фондів (фонду соціального страхування, фонду страхування на випадок безробіття і фонду страхування від нещасних випадків) та створення на їхній основі єдиного фонду, зменшення диференціації ставок тощо.

Основою для нарахувань і утримань є заробітна плата. Облік розрахунків з персоналом здійснюється на рахунку 66 “Розрахунки за виплатами працівникам”. До жовтня 2005 р. назва цього рахунка була такою: “Розрахунки з оплати праці”. Зміну назви рахунка 66 вважаємо виправданою, оскільки вона відповідає тим операціям, для обліку яких використовується цей рахунок.

Серед важливих проблем сучасності – незацікавленість підприємств у своєчасному розрахунку зі своїми працівниками, оскільки така заборгованість за суттю є безоплатним кредитом. М.С. Пушкар зазначає, що “...з економічної точки зору виходить, що не підприємство авансує гроші на заробітну плату, а персонал авансує зароблені кожного дня гроші своєму підприємству” [165, 517]. В зарубіжних країнах це питання постало менш гостро, оскільки в них практикується потижнева оплати праці. Проте це збільшує обсяг бухгалтерської роботи. М.С. Пушкар пропонує таке вирішення цієї проблеми, щоб за своє

авансування “...працівники отримували не лише компенсацію, пов’язану з рівнем інфляції, а й відсотки за кредитування підприємства у розмірі ставки Національного банку. Такий порядок краще стимулював би своєчасну виплату заробітної плати...” [165, 517].

Для визначення заробітної плати, яка підлягає виплаті кожному працівнику, використовують розрахункові та розрахунково-платіжні відомості, які є регістрами аналітичного обліку. Для здійснення синтетичного обліку бухгалтерія складає розробну таблицю № 2 “Розподіл заробітної плати в будівельних організаціях”, дані якої фіксуються у журналі 5, що також є обліковим регістром за рахунком 65 “Розрахунки за страхуванням”.

Одним із видів поточних зобов’язань є зобов’язання перед учасниками та засновниками будівельного підприємства у вигляді дивідендів та інших виплат. За П(С)БО 15 “Дохід” дивіденди слід розуміти як частину чистого прибутку, розподілену між учасниками (власниками) відповідно до частки їхньої участі у власному капіталі підприємства [129]. Отже, з позицій бухгалтерського обліку дивіденди – це частина чистого прибутку, тому для їхнього нарахування, насамперед, необхідно, щоб у періоді, в якому вони нараховуються, будівельне підприємство отримало прибуток.

Дещо іншу економічну суть має поняття “дивіденди” з точки зору податкового обліку. Якщо в п. 1.9 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” виплата дивідендів певною мірою прив’язана до чистого прибутку, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку: “дивіденд – платіж, який здійснюється юридичною особою – емітентом корпоративних прав чи інвестиційних сертифікатів на користь власника таких корпоративних прав у зв’язку з розподілом чистого прибутку такого емітента, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку” [147], то відповідно до п. 7.8.1 виплата дивідендів не залежить від прибутковості будівельного підприємства і отримання прибутку у звітному періоді, причому за даними податкового обліку: “...у разі прийняття рішення щодо виплати дивідендів емітент корпоративних прав, на які нараховуються дивіденди, провадить зазначені виплати ... незалежно від того, чи

була діяльність такого підприємства-емітента прибутковою протягом звітного періоду за наявності інших власних джерел для виплати дивідендів, а також від того, чи є наявним прибуток, розрахований за правилами податкового обліку, чи ні” [147]. На нашу думку, рішення підприємства щодо виплати дивідендів за період, в якому будівельне підприємство не отримало прибуток, є економічно не обґрунтованим. Таким чином, трактування дивідендів, яке подане в Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств”, можна застосовувати лише з метою їхнього оподаткування, а не для цілей бухгалтерського обліку.

Зобов’язання у підприємства щодо виплати дивідендів виникає за умови прийняття рішення про їхню виплату. У період між датою оголошення про виплату дивідендів і датою їхньої фактичної сплати будівельне підприємство суму оголошених дивідендів відображатиме як короткотермінові зобов’язання.

Розрахунків з учасниками обліковуються на однойменному рахунку 67. Аналітичний облік здійснюється за кожним засновником (учасником) та за видами виплат. Обліковим регістром для рахунка 67 “Розрахунки з учасниками” є журнал 3.

Останнім рахунком, який передбачено в Плані рахунків для ведення обліку поточних зобов’язань, є 68 „Розрахунки за іншими операціями”. На цьому рахунку обліковують ті операції, які не відображаються на рахунках 63 – 67. До рахунка 68 “Розрахунки за іншими операціями” в Плані рахунків передбачено такі субрахунки: 681 “Розрахунки за авансами одержаними”; 682 “Внутрішні розрахунки”; 683 “Внутрішньогосподарські розрахунки”; 684 “Розрахунки за нарахованими відсотками”; 685 “Розрахунки з іншими кредиторами”.

Об’єднання на одному рахункові різних за економічним змістом розрахунків не зовсім обґрунтоване. Як видно з переліку субрахунків, на рахунку 68 “Розрахунки за іншими операціями” обліковують розрахунки як з покупцями і замовниками, так і з дочірніми підприємствами, з виробничими одиницями й господарствами, виділеними на окремий баланс, з навчальними закладами тощо (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Сфера взаємовідносин, для обліку яких використовується рахунок 68 "Розрахунки за іншими операціями"

У Плані рахунків, який застосовувався до 1.01.2000 р., для обліку операцій, що нині обліковуються на рахунку 68 "Розрахунки за іншими операціями", було передбачено аж п'ять рахунків: 612 "Розрахунки з покупцями і замовниками по отриманих авансах і частковій оплаті"; 76 "Розрахунки з різними дебіторами і кредиторами"; 77 "Внутрішньовідомчі розрахунки по перерозподілу оборотних засобів і прибутку"; 78 "Внутрішньовідомчі розрахунки по поточних операціях"; 79 "Внутрішньогосподарські розрахунки". Проте таку деталізацію вважаємо надмірною.

Варто зазначити, що в Плані рахунків Росії визначено окремий рахунок для внутрішньогосподарських розрахунків (рахунок 79 "Внутрішньогосподарські розрахунки"), а у Франції – для розрахунків з дочірніми підприємствами (рахунок 45 "Материнське та дочірні підприємства") [87, 10; 6, 538]. Зауважимо, що і в балансі, який складають вітчизняні підприємства, суми за рахунком 68

“Розрахунки за іншими операціями” розподілені між рядками 600 “Поточні зобов’язання із внутрішніх розрахунків” і 610 “Інші поточні зобов’язання”.

Вважаємо, що в Плані рахунків вітчизняних підприємств доцільно передбачити рахунок “Внутрішні розрахунки” з двома субрахунками: “Розрахунки з дочірніми підприємствами”, “Внутрішньогосподарські розрахунки”, що дасть змогу зменшити завантаженість рахунка 68 “Розрахунки за іншими операціями”. Для обліку внутрішніх розрахунків можна передбачити рахунок 69, оскільки доходи майбутніх періодів, як зазначалось, відображають на ньому необґрунтовано.

Проблеми виникають з використанням у практичній діяльності будівельних підприємств субрахунок 681 “Розрахунки за авансами одержаними”. Більшість підприємств при отриманні авансу від покупців формують таке проведення: дебет рахунка 31 “Рахунки в банках” кредит рахунка 36 “Розрахунки з покупцями та замовниками”, ігноруючи при цьому субрахунок 681 “Розрахунки за авансами одержаними”. Ця методика відображення авансів необґрунтовано занижує суму дебіторської заборгованості і спотворює результати аналізу дебіторської та кредиторської заборгованостей. Якщо оцінити методику відображення авансів у досліджуваних підприємствах, слід зазначити, що субрахунок 681 “Розрахунки за авансами одержаними” використовує лише ВАТ “Тернопільбуд”. ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, його дочірні підприємства та ТОВ “Добробуд” цей субрахунок не застосовують, а ТЗОВ “Домобудівник” на субрахунок 681 замість одержаних авансів відображає цільове фінансування у вигляді пайових внесків на будівництво.

Аналітичний облік розрахунків за іншими операціями здійснюється в розрізі дочірніх підприємств, виробничих одиниць і господарств, які виділені на окремий баланс, а також за кожною окремою організацією (підприємством), установою, фізичною особою, з якими відбуваються ці розрахунки. Аналітичний облік таких операцій відображають у відомості 3.5 аналітичного обліку розрахунків за іншими операціями. Синтетичний облік за рахунком 68 “Розрахунки за іншими операціями” здійснюється у розділі I журналу 3.

У дод. Ж подана структура класу 6 Плану рахунків “Поточні зобов’язання” з урахуванням вищезазначених пропозицій.

Поточні зобов’язання у балансі відображаються у розділі III пасиву балансу за аналогічною назвою. Структура статей цього розділу здебільшого відповідає структурі рахунків класу 6 Плану рахунків. Проте наявні також окремі нюанси і проблеми відображення зобов’язань у цій формі звітності.

У рядку 500 пасиву балансу “Короткотермінові кредити банків” подається інформація про заборгованість перед банками за отриманими кредитами. Оскільки поняття “позика” є ширшим від “кредит”, то переносити залишки за рахунком 60 “Короткотермінові позики” у рядок 500 пасиву балансу було б неправильно. Розподіл даних за рахунком 60 “Короткотермінові позики” за рядками 500 “Короткотермінові кредити банків” та 610 “Інші поточні зобов’язання” пасиву балансу може призводити до помилок і потребуватиме додаткових затрат часу на відповідні розрахунки. З огляду на це пропонуємо замість рядка 500 “Короткотермінові кредити банків” відображати в пасиві балансу такі статті: 500 “Короткотермінові позики” і 505 “В тому числі: кредити банків”.

Привертає увагу також рядок 530 пасиву балансу “Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги”. Кредиторську заборгованість розуміють як зобов’язання будівельного підприємства за поставлені йому товари, виконані роботи чи надані послуги. Сума такої заборгованості відповідає кредитовому сальдо рахунка 63 “Розрахунки з постачальниками і підрядниками”. На нашу думку, у пасиві балансу щодо такої заборгованості доцільно було б виокремити додатковий рядок 515 “В тому числі: перед підрядниками (субпідрядниками)”, що дасть змогу користувачам звітної інформації отримувати детальну інформацію про стан розрахунків з постачальниками і підрядниками (субпідрядниками) (табл. 2.3).

Серед науковців часто виникають дискусії щодо відображення залишків за субрахунками 643 “Податкові зобов’язання” та 644 “Податковий кредит” до рахунка 64 “Розрахунки за податками і платежами”. Підприємства намагаються

Таблиця 2.3

Рекомендований IV розділ пасиву балансу „Поточні зобов’язання”

Код рахунка, сума кредитового сальдо якого відповідає вказаній статті	Структура статей балансу щодо поточних зобов’язань відповідно до П(С)БО 2 “Баланс”	Структура статей балансу щодо поточних зобов’язань, що пропонується	Код рахунка, сума кредитового сальдо якого відповідає вказаній статті	Код рахунка з рекомендованого класу 6 Плану рахунків (дод. Ж), сума кредитового сальдо якого відповідає вказаній статті
	IV. Поточні зобов’язання	IV. Поточні зобов’язання		
60	Короткотермінові кредити банків	Короткотермінові позики	60	60
		в тому числі: кредити банків	601–604	601–604
61	Поточна заборгованість за довготерміновими зобов’язаннями	Поточна заборгованість за довготерміновими зобов’язаннями	61	61
62	Векселі видані	Векселі видані	62	62
63	Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	63	63
		в тому числі: перед підрядниками (субпідрядниками)		634
	Поточні зобов’язання за розрахунками:	Поточні зобов’язання за розрахунками:		
681	з одержаних авансів	з одержаних авансів	681	681
64	з бюджетом	з бюджетом	641	641
642, 653	з позабюджетних платежів	з позабюджетних платежів	642, 653	642, 653
651, 652, 654, 655	зі страхування	зі страхування	651, 652, 654, 655	651, 652, 654, 655
66	з оплати праці	з працівниками	66	66
67	з учасниками	з учасниками	67	67
682, 683	із внутрішніх розрахунків	із внутрішніх розрахунків	682, 683	69
684, 685, 644, 372	Інші поточні зобов’язання	Інші поточні зобов’язання	684, 685, 643, 644, 372	682, 683, 643, 644, 372

всіма можливими методами уникати використання цих субрахунків, щоб не здійснювати зайві, на їхню думку, розрахунки, чим порушують методику обліку.

Р.Е. Грачова пропонує для визначення суми зобов'язань з ПДВ, яку слід відображати в рядку 550 пасиву балансу “Поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом”, а також для визначення сум, що вказуються у рядках 9 “Усього податкових зобов'язань” та 17 “Усього податкового кредиту” Податкової декларації з ПДВ, ураховувати, крім даних за рахунком 641 “Розрахунки за податками” субрахунок “ПДВ”, ще й обороти за субрахунками 643 “Поточні зобов'язання” і 644 “Податковий кредит”. Вона вважає, що в результаті таких розрахунків “...у фінансовій звітності, зокрема в балансі підприємства, інформація про нараховані та погашені суми ПДВ буде правдивою, повною і неупередженою, як цього вимагає Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, сальдо рахунка 64 (рядок 550) буде показано з урахуванням нарахованих зобов'язань з ПДВ як за рахунком 641, так і за рахунком 643 (644), тобто будуть ураховані всі виписані (отримані) підприємством податкові накладні, в повній відповідності з декларацією” [37, 180]. Відображати залишки за субрахунками 643 “Поточні зобов'язання” і 644 “Податковий кредит” у 550 рядку пасиву балансу пропонує також І.І. Сахарцева [171, 439].

Р.Л. Хом'як вважає, що “...за наявності сальдо за субрахунками 643 “Податкові зобов'язання”, його слід відображати в активі балансу, а за субрахунком 644 “Податковий кредит” – у пасиві. Ці суми вказують не як дебіторську і кредиторську заборгованість за розрахунками з бюджетом, а в рядку 250 у статті “Інші оборотні активи” або ж в рядку 610 у статті “Інші поточні зобов'язання” [18, 288]. Такої ж думки дотримується Н. Белова, стверджуючи, що “...субрахунки 643 “Поточні зобов'язання” і 644 “Податковий кредит” є допоміжними й використовуються у випадках, коли податковий кредит і податкові зобов'язання з ПДВ будуть враховані в податковому обліку в наступних звітних періодах. Суми, відображені за цими рахунками не беруть участі при визначенні суми ПДВ, яка підлягає сплаті в бюджет у звітному періоді” [179, 607].

У ст. 35 та 60 П(С)БО 2 „Баланс” передбачено, що:

- у статті “Інші оборотні активи” наводиться, зокрема ... сальдо субрахунку 643 “Податкові зобов’язання”;
- у статті “Інші поточні зобов’язання” наводиться, зокрема, сальдо субрахунку 644 “Податковий кредит” [133].

На нашу думку, варто погодитися з тим, що не слід дані за субрахунками 643 “Поточні зобов’язання” і 644 “Податковий кредит” урахувати при нарахуванні належних до сплати в бюджет сум ПДВ і відображати у рядку 550 пасиву балансу “Поточні зобов’язання за розрахунками з бюджетом”, оскільки ці субрахунки є транзитними і вказують, які суми податкових зобов’язань та податкового кредиту вже були або лише будуть враховані в інших звітних періодах.

Щодо відображення сальдо за субрахунками 644 “Податковий кредит” у рядку 610 пасиву балансу та за субрахунками 643 “Податкові зобов’язання” у рядку 250 активу балансу не виникало б запитань, якби у першого завжди було сальдо кредитове, а в другого – дебетове. В іншому разі постає запитання, де відображати дебетове сальдо за субрахунком 644 і кредитове сальдо за субрахунком 643. На наш погляд, цю проблему можна вирішити шляхом відображення субрахунків 643 “Поточні зобов’язання” і 644 “Податковий кредит” не окремо в активі й пасиві балансу, а однією сумою або в активі, або в пасиві балансу. Зважаючи на це, можуть виникнути чотири ситуації, які визначатимуть порядок відображення сальдо таких субрахунків у балансі будівельного підприємства (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Відображення сальдо субрахунків 643 “Поточні зобов’язання” і 644 “Податковий кредит” у балансі

Сальдо за субрахунками		Визначення суми, яка відобразатиметься у балансі	Відображення у балансі
643 “Податкові зобов’язання”	644 “Податковий кредит”		
1	2	3	4
дебетове	кредитове	Різниця між сальдо субрахунків 644 та 643 у разі отримання додатної суми	610 рядок пасиву балансу “Інші поточні зобов’язання”

Продовж. табл. 2.4

1	2	3	4
дебетове	кредитове	Різниця між сальдо субрахунків 643 та 644 у разі отримання додатної суми	250 рядок активу балансу “Інші оборотні активи”
дебетове	дебетове	Сума сальдо за субрахунками 643 та 644	250 рядок активу балансу “Інші оборотні активи”
кредитове	кредитове	Сума сальдо за субрахунками 643 та 644	610 рядок пасиву балансу “Інші поточні зобов’язання”

Інформацію рахунка 66 “Розрахунки за виплатами працівникам” у розрізі субрахунків 661 “Розрахунки за заробітною платою” та 662 “Розрахунки з депонентами” відображають у рядку 580 пасиву балансу. Слід визначитись, як відображати в обліку сальдо субрахунку 663 “Розрахунки за іншими виплатами”, на якому здійснюються розрахунки за виплатами, що не належать до фонду оплати праці. Згідно із назвою статті 580 пасиву балансу “Поточні зобов’язання за розрахунками з оплати праці” у ній потрібно відображати лише зобов’язання підприємства, прямо пов’язані з оплатою праці. Тому зміна назви статті 580 пасиву балансу “Поточні зобов’язання за розрахунками з оплати праці” на “Поточні зобов’язання за розрахунками з працівниками” дасть змогу сальдо всіх субрахунків до рахунка 66 “Розрахунки за виплатами працівникам” відображати у статті 580 пасиву балансу.

Враховуючи вищеподане, необхідно здійснити коригування змісту п. 57 П(С)БО 2 “Баланс” і викласти його за такою редакцією: “У статті “Поточні зобов’язання за розрахунками з працівниками” відображається заборгованість підприємства з оплати праці, включаючи депоновану заробітну плату, та за іншими виплатами працівникам, що не належать до фонду оплати праці”.

Заслуговує на увагу стаття 610 пасиву балансу “Інші поточні зобов’язання”, в якій відповідно до П(С)БО 2 “Баланс” відображаються суми зобов’язань, що не можуть бути вміщеними в інші статті, наведені в розділі “Поточні зобов’язання”. У складі цієї статті відображається, зокрема, сума валової заборгованості замовникам за будівельними контрактами. Відповідно до П(С)БО 18 “Будівельні контракти” валова заборгованість замовникам за роботи за будівельним

контрактом – сума перевищення проміжних рахунків (без непрямих податків) над витратами підрядника і визнаним ним прибутком (за вирахуванням визнаних збитків) на дату балансу з початку виконання будівельного контракту [132].

Варто зазначити, що сума, яка подається в статті 610 пасиву балансу “Інші поточні зобов’язання” і сальдо рахунка 68 “Розрахунки за іншими операціями” не збігаються, що ускладнює процес складання балансу й потребує уважного ставлення до формування цієї статті з метою уникнення помилок.

Як свідчить викладений матеріал, будь-яка діяльність будівельного підприємства не обходиться без розрахункових операцій, які здійснюються між підприємствами, організаціями, установами, а також між підприємством та його працівниками, учасниками, з державою. Правильна організація і побудова обліку поточних зобов’язань будівельного підприємства мають важливе значення, оскільки забезпечують його безперебійну діяльність та швидке завершення операційного циклу.

2.2. Організація та методика обліку довготермінових зобов’язань

Важливу роль серед позикових коштів будівельного підприємства відіграють довготермінові зобов’язання. Їхня значимість для будівельної галузі полягає у тому, що довготермінові позикові засоби, а як наслідок, – довготермінові зобов’язання, які виникають на їхній основі, можуть виступати джерелами капітальних інвестицій.

Нині відсутні спеціальні положення бухгалтерського обліку з регулювання порядку обліку довготермінових зобов’язань. Проте тією чи іншою мірою методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про довготермінові зобов’язання будівельного підприємства та розкриття її у фінансовій звітності визначено у П(С)БО 2 “Баланс”, П(С)БО 11 “Зобов’язання”,

П(С)БО 12 “Інвестиції”, П(С)БО 13 “Фінансові інструменти”, П(С)БО 14 “Оренда”, П(С)БО 17 “Податок на прибуток” і П(С)БО 18 “Будівельні контракти”.

Для зобов’язань, які належать до довготермінових, немає визначеного переліку. На рис. 2.5 подано основні види довготермінових зобов’язань, наявних у зарубіжній практиці.

У вітчизняному Плані рахунків передбачена така структура довготермінових зобов’язань: довготермінові позики, довготермінові векселі видані, довготермінові зобов’язання за облігаціями, довготермінові зобов’язання з оренди, відстрочені податкові зобов’язання, інші довготермінові зобов’язання.

Для цілей бухгалтерського обліку довготермінові зобов’язання слід розділяти на дві групи:

I група – частина довготермінових зобов’язань, термін погашення яких перевищує дванадцять місяців. Для обліку таких зобов’язань передбачений 5 клас рахунків “Довготермінові зобов’язання” та III розділ пасиву балансу однойменної назви;

II група – частина довготермінових зобов’язань, термін погашення якої не перевищує дванадцять місяців. Облік таких зобов’язань ведеться на рахунку 61 “Поточна заборгованість за довготерміновими зобов’язаннями” 6 класу рахунків “Поточні зобов’язання” та у IV розділі пасиву балансу за однойменною назвою.

До 1.01.2000 р. необхідності у такому поділі зобов’язань не було. Сальдо рахунків довготермінових зобов’язань відображались у II розділі діючої на той період форми балансу “Довготермінові пасиви” аж до моменту їхнього погашення. Проте, вважаємо, нинішній порядок ведення обліку довготермінових зобов’язань є більш логічним і відображає реальну інформацію про суму довготермінової і поточної заборгованості.

Найпоширенішим видом зобов’язань серед довготермінових є довготермінові позики та кредити. Довготермінові позики – це позики, термін погашення яких перевищує дванадцять місяців. Для будівельного підприємства такий вид позики чи кредиту може слугувати джерелом фінансування капітальних інвестицій, а

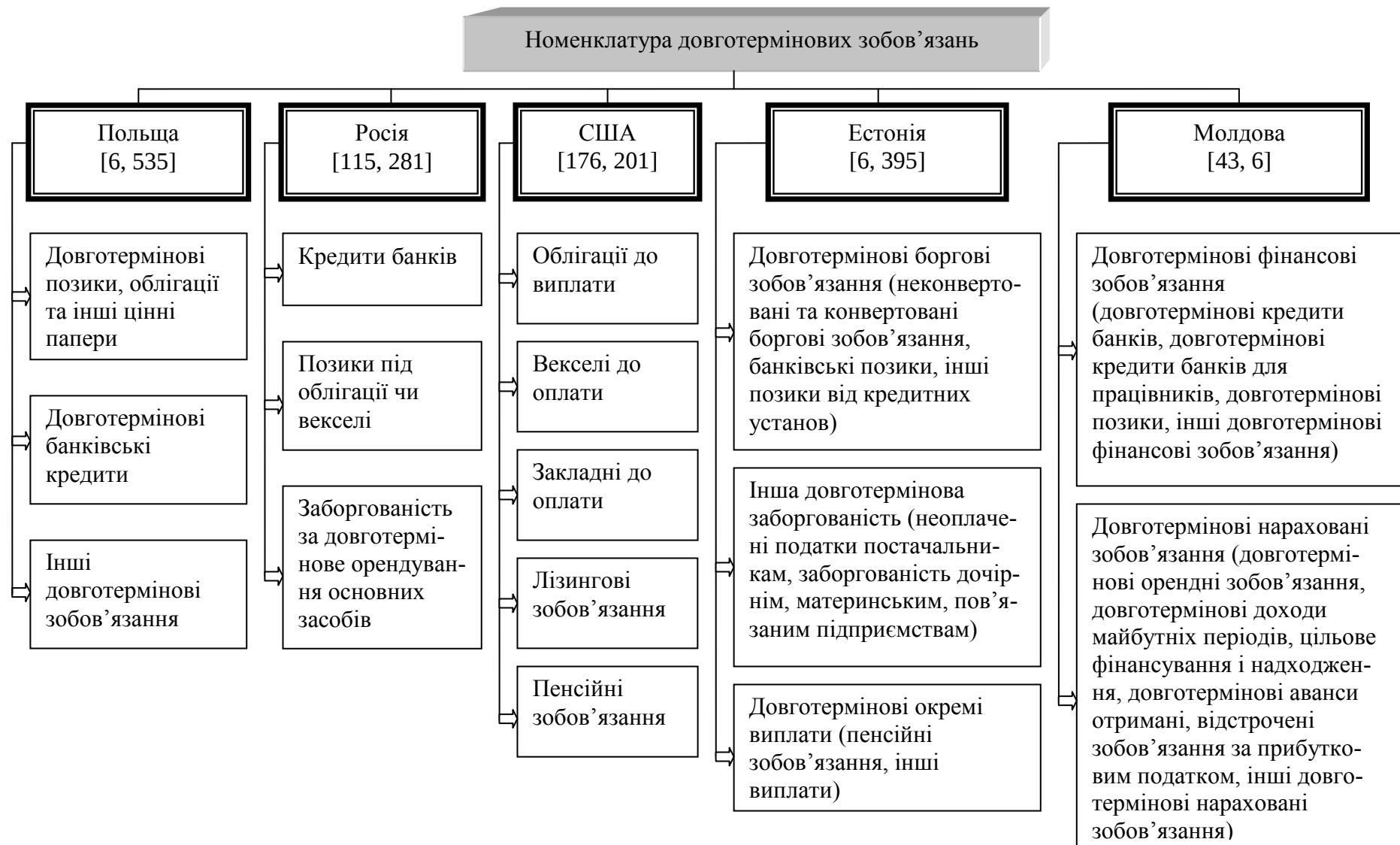

Рис. 2.5. Номенклатура довготермінових зобов'язань на прикладі зарубіжних країн

також покривати затрати для впровадження нової техніки, покращення організації виробництва тощо.

Для обліку довготермінових позик призначено рахунок 50 за однойменною назвою. На відміну від рахунка 60 “Короткотермінові позики”, цей рахунок містить субрахунки і для ведення обліку банківських кредитів (501–504), і для обліку інших довготермінових позик (505–506). Як уже зазначалося, у класі 5 Плану рахунків “Довготермінові зобов’язання” доцільно відкрити рахунок 56 “Середньотермінові позики” з субрахунками, які б відповідали субрахункам до рахунка 50 “Довготермінові позики”, що дасть змогу отримувати більш аналітичну інформацію про стан заборгованості за позиками.

Головною відмінністю між обліком короткотермінових і довготермінових позик є необхідність відображення останніх у балансі за їхньою теперішньою вартістю. Визначення теперішньої вартості довготермінових позик залежить від двох факторів: графіка погашення основної суми боргу, порядку нарахування і погашення відсотків за користування позикою.

До довготермінових зобов’язань також належать зобов’язання за довготерміновими векселями виданими. Довготермінові векселі, на відміну від короткотермінових, видаються на термін, що перевищує дванадцять місяців.

Рахунок 51 “Довготермінові векселі видані”, що призначений для обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками за матеріальні цінності (роботи, послуги), заборгованість за якими забезпечена виданими довготерміновими векселями, є аналогом рахунка 62 “Короткотермінові векселі видані”.

Облік довготермінових і короткотермінових векселів суттєво не відрізняється, для них передбачені одні й ті самі первинні документи, реєстри бухгалтерського обліку. Аналогічний і податковий облік. Проте в цьому разі є дві особливості, властиві обліку довготермінових векселів:

- 1) якщо термін погашення векселя не перевищує дванадцять місяців, то непогашену суму векселя необхідно списати у кредит рахунка 61 “Поточна заборгованість за довготерміновими зобов’язаннями”;

2) у балансі заборгованість за довготерміновими векселями відображається за їхньою теперішньою вартістю.

Сума теперішньої вартості зобов'язань за векселями визначається шляхом додавання теперішньої вартості основної суми боргу й теперішньої вартості термінового анuitету. При збіганні ринкової та номінальної ставок відсотків за векселем теперішня його вартість дорівнює номінальній. У цьому разі при видачі векселя дебетується рахунок 63 “Розрахунки з постачальниками та підрядниками” і кредитується рахунок 51 “Довготермінові векселі видані”, а при погашенні – дебетується рахунок 51 “Довготермінові векселі видані” і кредитується рахунок 31 “Рахунки в банках” на суму векселя. Відсотки при цьому належать до фінансових витрат з урахуванням принципу нарахування та відповідності доходів і витрат.

Якщо номінальна ставка відсотка не відповідає ринковій, то вексель видається з дисконтом (премією). Дисконт списується на фінансові витрати підприємства поступово, як правило, із застосуванням методу ринкових відсотків. При цьому на практиці складається таке бухгалтерське проведення: дебет рахунка 952 “Інші фінансові витрати”, кредит рахунка 51 “Довготермінові векселі видані”, або, що застосовують частіше, використовують рахунок 39 “Витрати майбутніх періодів” (дебет рахунка 39 „Витрати майбутніх періодів”, кредит рахунка 51 “Довготермінові векселі видані” на суму дисконту; дебет рахунка 952 “Інші фінансові витрати”, кредит рахунка 39 “Витрати майбутніх періодів” – поступове списання дисконту). Такі проведення не передбачені в Інструкції про застосування Плану рахунків, хоча вони є логічними і необхідними.

З метою залучення додаткових коштів зарубіжні підприємства доволі часто здійснюють випуск облігацій. Так, зобов'язання за облігаціями в зарубіжній практиці на противагу вітчизняній є достатньо поширеним видом довготермінових зобов'язань.

Визначення терміна “облігація” подається в Законі України “Про цінні папери і фондовий ринок” таким чином: цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та

емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облігацій термін та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення [161].

Випуск облігації зумовлює виникнення двох типів зобов'язань у підприємства-емітента. По-перше, зобов'язання за основною сумою боргу, яке належить до довготермінових зобов'язань у разі, якщо термін його погашення перевищує дванадцять місяців. Якщо термін погашення такого зобов'язання становитиме менше дванадцяти місяців, то його зараховують до складу поточних. По-друге, зобов'язання за нарахованими відсотками, які є одним із видів поточних зобов'язань.

З точки зору бухгалтерського обліку зобов'язання за облігаціями є фінансовим інструментом. Фінансовий інструмент – контракт, який одночасно призводить до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу (в даному випадку – фінансового зобов'язання) в іншого [127].

У ст. 29 та 31 П(С)БО 13 “Фінансові інструменти” висвітлено порядок оцінки зобов'язань за облігаціями як фінансових інструментів:

- фінансові інструменти первісно оцінюють та відображають за їхньою фактичною собівартістю, яка складається із справедливої вартості активів, зобов'язань або інструментів власного капіталу, наданих або отриманих в обмін на відповідний фінансовий інструмент, і витрат, які безпосередньо пов'язані з придбанням або вибуттям фінансового інструмента (комісійні, обов'язкові збори та платежі при передачі цінних паперів тощо);

- на кожну наступну після визнання дату балансу фінансові зобов'язання оцінюються за амортизованою собівартістю [127].

Враховуючи вимоги П(С)БО 11 “Зобов'язання” щодо відображення в балансі довготермінових зобов'язань, на які нараховуються відсотки, за їхньою теперішньою вартістю, можна зробити висновок, що фактична і амортизована собівартість є теперішньою вартістю довготермінових зобов'язань за облігаціями.

Облік розрахунків за облігаціями, термін погашення яких становить більше дванадцяти місяців з дати балансу, здійснюється на рахунку 52 “Довготермінові зобов’язання за облігаціями”. Для обліку облігацій за номінальною вартістю призначений субрахунок 521 “Зобов’язання за облігаціями”. Проте продажна вартість облігацій зазвичай відрізняється від номінальної, оскільки змінюються ринкові ставки відсотків на подібні цінні папери. Якщо номінальна ставка відсотка вища від ринкової, тоді продажна вартість облігації перевищує номінальну, тобто облігація продається з премією. В протилежному разі (якщо номінальна ставка відсотка нижча від ринкової), продажна вартість облігації менша від номінальної, тобто облігація продається з дисконтом. Отже, премія – це різниця між продажною вартістю облігації та номінальною, а дисконт – це різниця між номінальною вартістю облігації та продажною.

Оскільки облігація часто продається або з премією, або з дисконтом, то для їхнього обліку в Плані рахунків передбачено ще два субрахунки до рахунка 52 “Довготермінові зобов’язання за облігаціями”: 522 “Премія за випущеними облігаціями”; 523 “Дисконт за випущеними облігаціями”.

Проблеми в обліку зобов’язань за облігаціями виникають також при відображенні зобов’язань за короткотерміновими облігаціями (термін погашення яких з дати випуску не перевищує дванадцять місяців), оскільки для таких зобов’язань не передбачено у класі 6 окремого рахунка чи субрахунка.

Так, окремі автори, зокрема О. Кононенко, пропонують для таких цілей відкрити додаткові субрахунки до рахунка 60 “Короткотермінові позики”: 607 “Короткотермінові зобов’язання за облігаціями”; 608 “Премія за випущеними облігаціями”; 609 “Дисконт за випущеними облігаціями”, які будуть короткотерміновими аналогами субрахунків 521 “Зобов’язання за облігаціями”, 522 “Премія за випущеними облігаціями”, 523 “Дисконт за випущеними облігаціями” відповідно [74, 40].

З такою пропозицією можна погодитися лише частково. Так, для обліку зобов’язань за короткотерміновими облігаціями доцільно використати рахунок 60 “Короткотермінові позики”, оскільки облігація є своєрідним різновидом позики.

Проте для цього достатньо відкрити лише один субрахунок 609 “Короткотермінові зобов’язання за облігаціями”, а не три, як пропонує О. Кононенко. Аргументацією цього є наступне. Поточні зобов’язання, на відміну від довготермінових, відображаються в балансі не за теперішньою вартістю, а за сумою погашення, що спрощує облік короткотермінових зобов’язань за облігаціями. У разі продажу та погашення цих короткотермінових зобов’язань доцільно скласти бухгалтерські проведення (з використання нововведеного субрахунка 608 “Короткотермінові зобов’язання за облігаціями”), які подано у дод. 3.

Одним із видів довготермінових зобов’язань є довготермінові зобов’язання з оренди. Об’єктом оренди для будівельних підприємств найчастіше є будівельні машини та механізми, обладнання, оскільки вони мають значну вартість і не всі суб’єкти господарювання можуть дозволити собі придбати достатню їх кількість. В такому разі оренда відіграє важливу роль у господарській діяльності будівельних підприємств.

Відповідно до ст. 4 П(С)БО 14 “Оренда”, оренда – угода, за якою орендар набуває права користування необоротним активом за плату протягом погодженого з орендодавцем терміну [128]. Аналогічне визначення оренди подано і в МСБО 17 “Оренда” [94, 381].

Для обліку довготермінових зобов’язань з оренди передбачено рахунок 53 за однойменною назвою. На цьому рахунку обліковують заборгованість щодо фінансової оренди, оскільки заборгованість з операційної оренди, як правило, має короткотерміновий характер. Поділ оренди на фінансову й операційну спричинює багато дискусій. Для цілей бухгалтерського обліку важливо з’ясувати, про який вид оренди йдеться, оскільки не лише бухгалтерський, а й податковий облік фінансової та операційної оренд суттєво відрізняється.

У ст. 4 П(С)БО 14 “Оренда” передбачено, що фінансова оренда – оренда, що передбачає передачу орендарю всіх ризиків та вигод, пов’язаних з правом користування та володіння активом. Оренда вважається фінансовою за наявності хоча б однієї з наведених нижче ознак:

- 1) орендар набуває права власності на орендований актив після закінчення терміну оренди;
- 2) орендар має можливість та намір придбати об'єкт оренди за ціною, нижчою за його справедливу вартість на дату придбання;
- 3) термін оренди становить більшу частину терміну корисного використання (експлуатації) об'єкта оренди;
- 4) теперішня вартість мінімальних орендних платежів з початку терміну оренди дорівнює або перевищує справедливу вартість об'єкта оренди;
- 5) орендований актив має особливий характер, що дає змогу лише орендареві використовувати його без витрат на його модернізацію, модифікацію, дообладнання;
- 6) орендар може продовжити оренду активу за плату, значно нижчу за ринкову орендну плату;
- 7) оренда може бути припинена орендарем, який відшкодовує орендодавцю його витрати від припинення оренди [128].

На нашу думку, твердження, що оренда називатиметься фінансовою “за наявності хоча б однієї” з вищенаведених ознак є не зовсім правильним і дещо суперечливим. Так, у сьомій ознаці вказано, що “оренда може бути припинена орендарем, який відшкодовує орендодавцю його витрати від припинення оренди”. Проте ця характеристика може бути наявною й у договорі про оперативну оренду. Тому лише однією ознакою складно визначити вид оренди.

У МСБО 17 “Оренда” подано подібні ознаки, при яких оренда належатиме до фінансової. Проте в цьому стандарті відсутня така категоричність, як у вітчизняному П(С)БО 14 “Оренда” (мається на увазі відсутність вислову “...за наявності хоча б однієї з ... ознак”). Преамбулою до перших п'яти ознак, які аналогічні вітчизняним, є така фраза: “...ситуації, які, як правило, ведуть до класифікації оренди як фінансової оренди...” [94, 384]. А до таких ситуацій (ознак), як:

- а) якщо орендар може анулювати угоду про оренду, збитки орендодавця, пов'язані з анулюванням, несе орендар;

б) прибутки або збитки від коливання справедливої вартості залишку припадають на орендаря (наприклад, у формі знижок орендної плати, які дорівнюють більшості надходжень від продажу наприкінці оренди);

в) орендар має можливість продовжити оренду на додатковий період за орендну плату, значно нижчу ринкової орендної плати; зазначається, що це ситуації, “...які окремо або в комбінації також можуть призвести” до зарахування оренди до фінансової [94, 385]. Це означає, що ці ознаки можуть зумовити, а можуть і не зумовити визнання оренди фінансовою.

Вважаємо, що ознаки, наведені у вітчизняному П(С)БО “Оренда”, щодо належності оренди до фінансової також варто поділити на ті, які зумовлюють виникнення фінансової оренди, і ті, які лише могли б привести до цього.

Варто зауважити, що кожна країна подає власне визначення оренди, яку вважають фінансовою (дод. II), проте суть залишається однією: ризики і вигоди, пов’язані з правом користування й володіння орендованим майном переходять до орендаря, який також може при визначених умовах набути і права власності на таке майно.

Нині законодавством не передбачено обов’язкового викупу орендарем орендованого майна. Проте зважаючи на те, що фінансова аренда порівняно з операційною є недешевою справою, будівельному підприємству на практиці варто скористатися правом викупу орендованого майна, що дасть змогу хоч певною мірою компенсувати значну суму орендних платежів.

Синтетичний облік довготермінових зобов’язань з оренди відображається у журналі 3 “Облік розрахунків довготермінових та поточних зобов’язань”. Аналітичний облік таких зобов’язань здійснюється за орендодавцями та орендованими об’єктами.

До складу довготермінових зобов’язань належать відстрочені податкові зобов’язання. Відповідно до П(С)БО 17 “Податок на прибуток” відстрочені податкові зобов’язання – сума податку на прибуток, який сплачуватиметься в наступних періодах з тимчасових різниць, що підлягають оподаткуванню [131]. Природою виникнення відстрочених податкових зобов’язань є часова відмінність

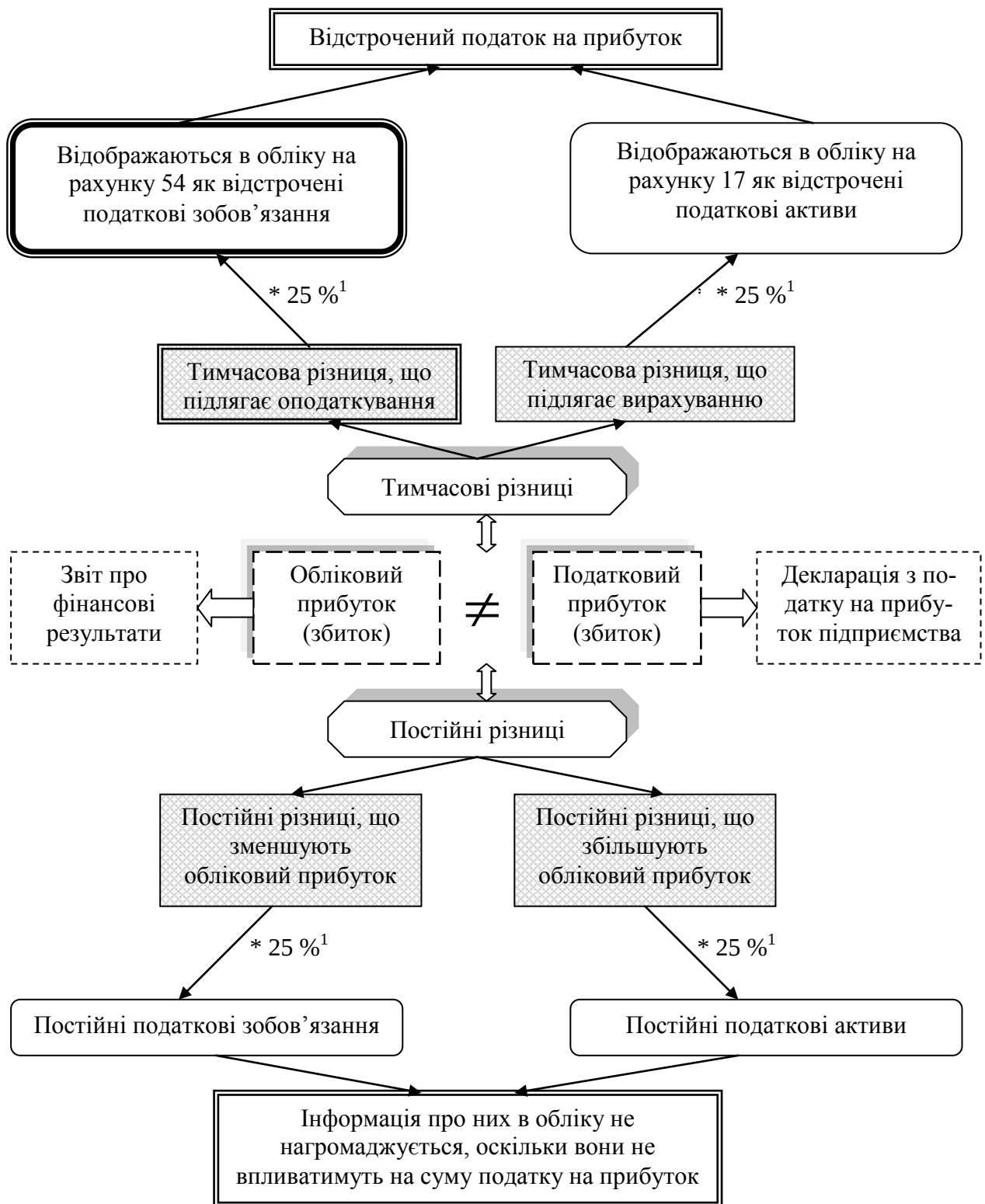
між визначенням доходів і витрат у бухгалтерському та податковому обліку. Вплив на суму відстрочених податкових зобов'язань здійснює й обрана будівельним підприємством облікова політика.

Облік відстрочених податкових зобов'язань здійснюється на рахунку 54 за однойменною назвою. На практиці підприємства рідко застосовують вказаний рахунок, аргументуючи це, по-перше, його некорисністю, по-друге, недостатністю висвітлення його суті у законодавстві. Це призводить до порушення методики обліку. Зазначимо, що серед 37 опитаних будівельних підприємств, зокрема: 18 структурних підрозділів ВАТ “Тернопільбуд”, 17 дочірніх підприємств ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, ТОВ “Добробуд”, ТЗОВ “Домобудівник”, лише одне дочірнє підприємство ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” у практичній діяльності до 2006 р. розраховувало суму відстрочених податкових зобов'язань і відстрочених податкових активів. Але у наступних роках це підприємство також перестало визначати суми відстроченого оподаткування. Для уникнення таких недоліків необхідно вносити зміни до законодавчих актів з метою наближення податкового і бухгалтерського обліку.

Слід зазначити, що не всі зарубіжні країни застосовують відстрочене оподаткування. Наприклад, не виникають на практиці відстрочені податки у таких країнах, як Франція, Італія, Греція, Німеччина. Їхнє виникнення в цьому разі може бути зумовлене лише складанням консолідованої звітності. Такі країни, як Бельгія і Швеція, взагалі не визнають відстроченого оподаткування. Іншу позицію відстоює Великобританія, Ірландія, Росія, Нідерланди, Молдова, а також Україна, де чітко розмежовують бухгалтерський і податковий облік [6; 41; 43].

Категорія “відстрочені податкові зобов'язання” взаємопов'язана з такою бухгалтерською категорією, як відстрочені податкові активи. І лише сукупно вони можуть дати повне уявлення про суму відстроченого податку на прибуток.

Головною причиною виникнення відстроченого податку на прибуток є невідповідність облікового прибутку (збитку) податковому прибутку (збитку) (рис. 2.6).

Примітка: ¹ Ставка податку на прибуток.

Рис. 2.6. Порядок утворення відстроченого податку на прибуток унаслідок невідповідності облікового та податкового прибутку (збитку)

У П(С)БО 17 “Податок на прибуток” подано визначення лише поняттю “тимчасова різниця”. Постійні різниці в цьому стандарті не розглядаються. Варто зазначити, що П(С)БО 17 “Податок на прибуток” доволі складний для сприйняття. Головною причиною цього було, як зазначив М.С. Пушкар, намагання “...його авторів поєднати одночасно вимоги до формування й оподаткування прибутку в системі фінансового і податкового обліку” [165, 499].

У П(С)БО 11 „Зобов’язання” не подано жодної інформації про оцінку відстрочених податкових зобов’язань. Це суттєвий недолік стандарту, оскільки відстрочені податкові зобов’язання, як вже зазначалося, є одним із видів довготермінових зобов’язань. Проте у П(С)БО 11 “Зобов’язання” йдеться лише про оцінку довготермінових зобов’язань, на які нараховуються відсотки. Відстрочені податкові зобов’язання до них не належать. Тому в цьому стандарті варто було б зазначити про оцінку довготермінових зобов’язань, відсотки на які не нараховуються, або хоча б зробити посилання на положення бухгалтерського обліку, в яких міститься така інформація.

Аналітичний облік відстрочених податкових зобов’язань здійснюється у відомості довільної форми за видами активів і зобов’язань, між оцінками яких з метою відображення в балансі та цілей оподаткування виникла різниця.

Синтетичний облік за кредитом рахунка 54 “Відстрочені податкові зобов’язання” здійснюють у журналі 3. У цьому самому журналі відображається й облік рахунка 17 “Відстрочені податкові активи”, який є спорідненим для рахунка 54 “Відстрочені податкові зобов’язання”. Вважаємо це неправильним, оскільки відповідно до П(С)БО 2 “Баланс” відстрочені податкові активи є складовим елементом необоротних активів, а їх обліковують у журналі 4 “Облік необоротних активів та фінансових інвестицій”. Таким чином, синтетичний облік за кредитом рахунка 17 “Відстрочені податкові активи” потрібно здійснювати в журналі 4, оскільки саме в цьому регістрі сконцентрований облік необоротних активів.

Багато запитань виникає при відображенні довготермінових зобов’язань у балансі. Відповідно до П(С)БО 2 “Баланс” для відображення довготермінових зобов’язань призначено розділ III пасиву балансу за однойменною назвою в

розрізі таких статей: рядок 440 “Довготермінові кредити банків”; рядок 450 “Інші довготермінові фінансові зобов’язання”; рядок 460 “Відстрочені податкові зобов’язання”; рядок 470 “Інші довготермінові зобов’язання”.

У цьому переліку статей відображено незначну кількість інформації про склад довготермінових зобов’язань будівельного підприємства. З балансу можна отримати дані лише про суму довготермінових кредитів банків і відстрочених податкових зобов’язань, а інша інформація міститься у Примітках до фінансової звітності. Це підтверджує незначну інформативність балансу щодо таких даних.

Іншою проблемою є неузгодженість думок науковців про перенесення окремих сальдо рахунків класу 5 “Довготермінові зобов’язання” у відповідний рядок пасиву балансу. Така неузгодженість, зокрема, виникає при відображенні залишків за рахунками 51 “Довготермінові векселі видані”, 52 “Довготермінові зобов’язання за облігаціями”, 53 “Довготермінові зобов’язання з оренди”, 54 “Відстрочені податкові зобов’язання” (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Порядок відображення у балансі сальдо рахунків 51 “Довготермінові векселі видані”, 52 “Довготермінові зобов’язання за облігаціями”, 53 “Довготермінові зобов’язання з оренди” та 55 “Інші довготермінові зобов’язання”, вказаний у

різних наукових джерелах

Автори	Коди рахунків, сальдо яких відображаються у складі інших довготермінових фінансових зобов’язань (рядок 450 пасиву балансу)	Коди рахунків, сальдо яких відображаються у складі інших довготермінових зобов’язань (рядок 470 пасиву балансу)
С.Ф. Голов [20, 341; 20, 360]	51, 52	53, 55
Ф.Ф. Бутинець [27, 94]	51, 52, 53	55
Я.Д. Крупка [198, 207]	51, 52	53, 55
М.В. Кужельний [79, 71; 79, 73]	–	51, 52, 53, 55
О. Кононенко [179, 902]	51, 52	53, 55
Н.В. Чебанова, Ю.А. Василенко [207, 175–176]	51, 53	55
І.І. Сахарцева [171, 432]	51, 52	53, 55
Є.В. Калюга [65, 20]	–	51, 52, 53, 55

Як видно з табл. 2.5, С.Ф. Голов, Я.Д. Крупка, О. Кононенко й І.І. Сахарцева довготермінові зобов'язання за облігаціями та виданими векселями зараховують до складу інших довготермінових фінансових зобов'язань, а довготермінові зобов'язання з оренди та інші довготермінові зобов'язання – до складу інших довготермінових зобов'язань. Ф.Ф. Бутинець, Н.В. Чебанова, Ю.А. Василенко зобов'язання з оренди передбачають у складі інших довготермінових фінансових зобов'язань. У свою чергу, М.В. Кужельний і Є.В. Калюга всі чотири вищеназваних види довготермінових зобов'язань зараховують до інших довготермінових зобов'язань.

У П(С)БО 2 “Баланс” передбачено такий склад статей “Інші довготермінові фінансові зобов'язання” та “Інші довготермінові зобов'язання” пасиву балансу:

- у статті “Інші довготермінові фінансові зобов'язання” наводиться сума довготермінової заборгованості підприємства щодо зобов'язання із залучення позикових коштів (крім кредитів банків), на які нараховуються відсотки;

- у статті “Інші довготермінові зобов'язання” показується сума довготермінових зобов'язань, які не можуть бути включені до інших статей розділу “Довготермінові зобов'язання” [133].

Отже, точної відповіді на запитання, сальдо яких рахунків класу 5 “Довготермінові зобов'язання” необхідно зарахувати до вищеназваних статей, у П(С)БО 2 “Баланс” не подано. Проте зрозуміло, що до статті “Інші довготермінові фінансові зобов'язання” включатимуться лише ті види довготермінових зобов'язань, на які нараховуються відсотки, тоді логічно, що до статті “Інші довготермінові зобов'язання” – довготермінові зобов'язання, відсотки на які не нараховуються.

Враховуючи, що на облігації та видані векселі нараховуються відсотки (хоча векселі за видами поділяють на відсоткові і безвідсоткові, проте, як уже зазначалося, такий поділ є умовний), їх варто було б відображати у рядку 450 пасиву балансу “Інші довготермінові фінансові зобов'язання”.

Інша ситуація виникає при відображенні зобов'язань з оренди. Якщо врахувати, що за орендоване майно сплачується орендна плата, а не відсотки, то

зобов'язання з оренди доцільно було б передбачити у складі інших довготермінових зобов'язань. Проте орендна плата складається з плати за устаткування і фінансових витрат, причому фінансові витрати можна певною мірою ототожнити з відсотками. З цієї точки зору, зобов'язання з оренди швидше можна було б зарахувати до складу інших довготермінових фінансових зобов'язань.

Складна ситуація виникає і з довготерміновими позиками. Відповідно до п. 47 П(С)БО 2 “Баланс” зобов'язання за позиками відображаються у складі інших довготермінових фінансових зобов'язань. Якщо ж позика безвідсоткова, тоді її суму слід передбачити у складі інших довготермінових зобов'язань. Це потребуватиме до субрахунків 505 “Інші довготермінові позики в національній валюті” та 506 “Інші довготермінові позики в іноземній валюті” відкриття субрахунків другого порядку для відображення відсоткових і безвідсоткових позик.

Окремі дискусії серед науковців виникають щодо методики відображення у балансі відстрочених податкових зобов'язань. А. Велш Глен і Г. Шорт Даніел зазначають, що частину відстрочених податкових зобов'язань необхідно відображати як довготермінові зобов'язання, а частину – як поточні. “У бухгалтерському балансі, – зазначають науковці, – загальна сума відкладеного прибуткового податку має відображатися частково як поточне зобов'язання (чи актив) і частково як довготермінове зобов'язання (чи актив). Класифікація залежить від типу активу, який призвів до виникнення відкладеного прибуткового податку” [29, 496]. Зазначимо, що свого часу Л.В. Чижевська пропонувала “відстрочену податкову заборгованість перенести у підрозділ “Короткотермінові пасиви” [208, 300]. Крім цього, Ф.Ф. Бутинець і Л.Л. Горецька у своїх працях при вивченні питання про відстрочені податкові зобов'язання та податкові активи виокремлюють їх як підвид короткотермінових зобов'язань [6, 388].

У П(С)БО 2 “Баланс” і П(С)БО 11 “Зобов'язання” відстрочені податкові зобов'язання характеризуються саме як довготерміновий вид зобов'язань. Такий

самий підхід до їхнього відображення властивий і для підприємств окремих зарубіжних країн, серед яких Росія, Молдова, Великобританія, США [6; 41; 43].

Відстрочені податкові зобов'язання слід відображати у складі довготермінових зобов'язань, оскільки їхній поділ на поточні та довготермінові дедалі більше ускладнить і так нелегку процедуру обліку відстроченого податку на прибуток. Разом з тим, перенесення відстрочених податкових зобов'язань у склад поточних недоцільне, оскільки вони не повністю відповідають їхній природі.

З огляду на вищеподане та з метою спрощення порядку заповнення розділу III пасиву балансу “Довготермінові зобов'язання” пропонуємо діючий нині склад статей цього розділу змінити на такий:

- 1) довготермінові кредити банків (сальдо субрахунків 501–504, 561–564);
- 2) довготермінові позикові кошти (в тому числі облігації та інші цінні папери) (сальдо субрахунків 505, 506, 565, 566 та рахунків 51 і 52);
- 3) довготермінові зобов'язання з оренди (сальдо рахунка 53);
- 4) відстрочені податкові зобов'язання (сальдо рахунка 54);
- 5) інші довготермінові зобов'язання (сальдо рахунка 55).

У запропонованому переліку статей довготермінові позикові кошти міститимуть, крім іншого, і зобов'язання за облігаціями та виданими векселями. Відповідно до ст. 195 Цивільного кодексу України одним із видів цінних паперів є боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений термін кошти відповідно до зобов'язання [206]. Саме до цього виду можна віднести облігації та векселі.

Таким чином, завданням обліку довготермінових залучених засобів є насамперед точне визначення їхніх сум у будь-який період, контроль за використанням цих засобів, а також правильне їхнє відображення в балансі з метою уникнення подання користувачам у звітній інформації викривлених даних.

2.3. Проблемні аспекти обліку забезпечень і доходів майбутніх періодів

У будівельного підприємства в процесі його господарської діяльності, крім реальних, фактичних зобов'язань, можуть також виникати умовні, реальність яких залежить від настання чи ненастання певних подій у майбутньому. До такого виду зобов'язань належать, зокрема, забезпечення.

Методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про забезпечення будівельних підприємств та їхнє розкриття у фінансовій звітності визначено у П(С)БО 2 “Баланс”, П(С)БО 11 “Зобов'язання”, П(С)БО 15 “Дохід”, П(С)БО 26 “Виплати працівникам”.

В окремих країнах зобов'язання трактують у вузькому розумінні, зараховуючи до них лише дійсні зобов'язання, для оцінювання яких не потрібно складних розрахунків, отже, не визнають забезпечення у складі зобов'язань [6]. Такий підхід призводить до заниження оцінки зобов'язань і порушує один із головних принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності – принцип обачності.

Для визначення суті забезпечень і природи їхнього виникнення варто дослідити досвід інших країн щодо обліку забезпечень, зокрема пострадянських, оскільки західноєвропейські держави переважно вважають забезпечення окремим видом зобов'язань (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Порядок відображення забезпечень майбутніх витрат і платежів та цільового фінансування у балансах підприємств різних країн

Країна	Забезпечення майбутніх витрат і платежів			Цільове фінансування	
	Визнають у складі власного капіталу або прирівняних до них коштів	Визнають у складі поточних зобов'язань	Визнають окремим видом зобов'язань	Визнають у складі власного капіталу або прирівняних до нього коштів	Визнають окремим видом зобов'язань на рівні зі забезпеченнями
Росія		+		+	
Білорусь	+			+	
Україна (до 1.01.2000 р.)	+			+	
Україна (після 1.01.2000 р.)			+		+

Враховуючи практику пострадянських країн, забезпечення, з одного боку, тяжіють до власного капіталу, а з іншого, – до зобов'язань. Хоча нині у вітчизняному П(С)БО 11 “Зобов'язання” забезпечення визначено як окремий вид зобов'язань, автори Плану рахунків все-таки помістили забезпечення в один розділ з власним капіталом, наголошуючи на певній їхній спорідненості.

Автори національних стандартів не мають єдиної думки про належність цільового фінансування до складу забезпечень. Якщо відповідно до П(С)БО 2 “Баланс” “...у складі забезпечення наступних витрат і платежів відображаються ... залишки коштів цільового фінансування і цільових надходжень, які отримані з бюджету та інших джерел” [133], то в П(С)БО 11 “Зобов'язання” взагалі не згадується про цільове фінансування як вид зобов'язань чи забезпечень.

Відсутній єдиний підхід у Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку щодо визначення і ознак забезпечень. У п. 2 П(С)БО 11 “Зобов'язання” зазначається, що забезпечення – це зобов'язання з невизначеними сумою або часом погашення на дату балансу [125]. Так, у п. 14 цього стандарту подано дещо ширше тлумачення забезпечень, причому упускаються їхні ознаки, наведені у п. 2: забезпечення створюється при виникненні внаслідок минулих подій зобов'язання, погашення якого ймовірно призведе до зменшення ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди, та його оцінка може бути розрахунково визначена [125]. В даному випадку, по-перше, не зазначено про невизначеність часу погашення на дату балансу, по-друге, йдеться не про невизначеність суми, а про її визначеність шляхом відповідних розрахунків (хоча сума є лише прогноною).

Інше формулювання забезпечень подано в П(С)БО 2 “Баланс”: “У складі забезпечень наступних витрат і платежів відображаються нараховані у звітному періоді майбутні витрати та платежі (витрати на оплату майбутніх відпусток, гарантійні зобов'язання тощо), величина яких на дату складання балансу може бути визначена тільки шляхом попередніх (прогнозних) оцінок, а також залишки коштів цільового фінансування і цільових надходжень, які отримані з бюджету та інших джерел” [133].

Для з'ясування суті забезпечень, структури, яка для них властива, виокремимо, базуючись на П(С)БО 2 “Баланс” та П(С)БО 11 “Зобов’язання”, характерні для них ознаки (рис. 2.7).

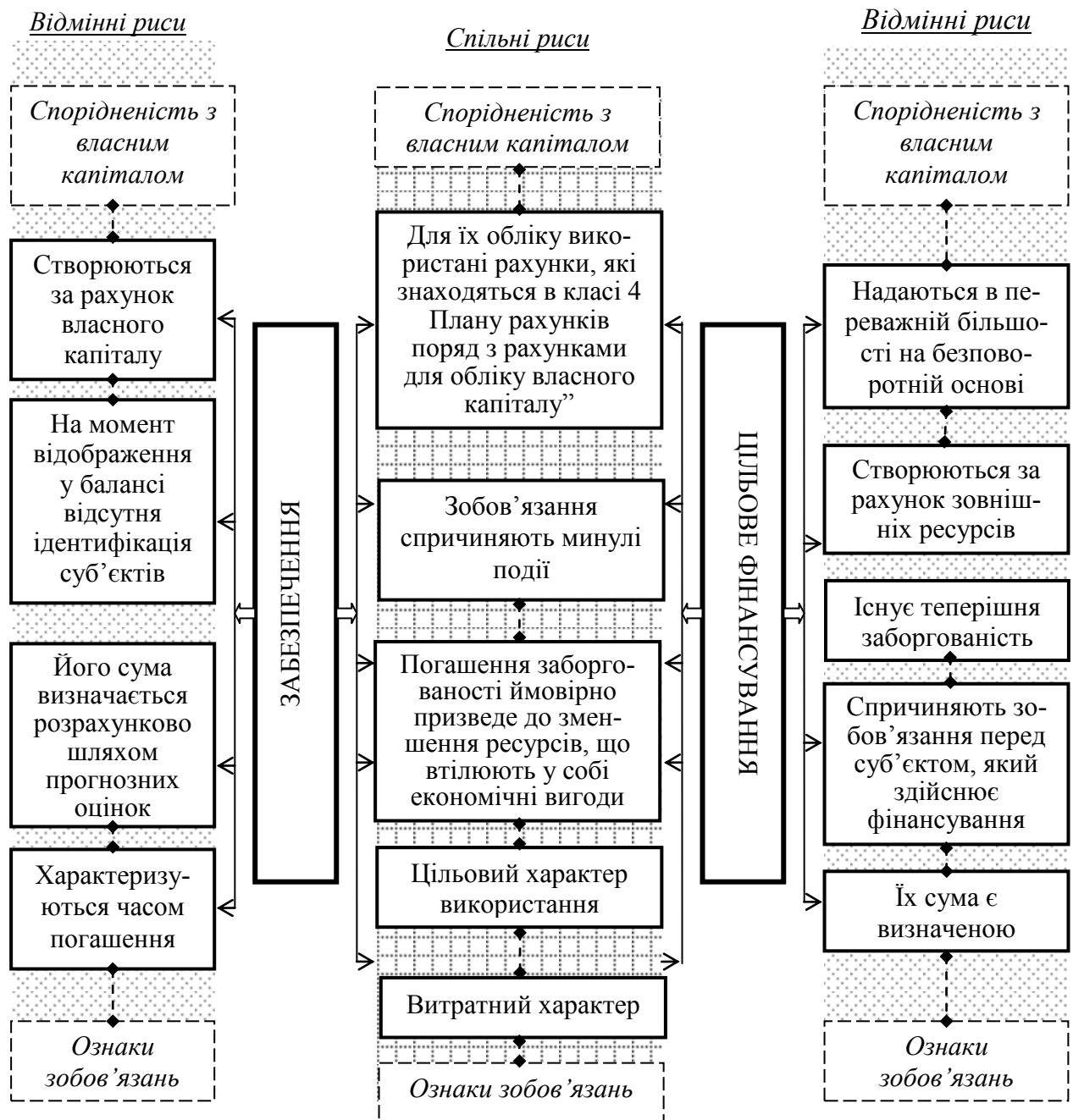

Рис 2.7. Характеристика забезпечень майбутніх витрат і платежів та цільового фінансування

На основі рис. 2.7 можна зробити висновок, що забезпечення і цільове фінансування мають як споріднені характеристики, так і властиві лише для них.

Крім цього, певні з цих ознак споріднюють забезпечення і цільове фінансування із зобов'язаннями, а інші – прирівнюють їх до власного капіталу, що, на нашу думку, і зумовлює таку неоднозначність їхнього розміщення у пасиві балансу в різних країнах (табл. 2.6).

Для повного розкриття суті забезпечень варто звернути увагу на їхню структуру. В нормативних документах з бухгалтерського обліку не подано однозначної відповіді на це питання. Згідно з П(С)БО 2 “Баланс” до них належать: забезпечення виплат персоналу; інші забезпечення; цільове фінансування [133]. У свою чергу, в П(С)БО 11 “Зобов'язання” подано дещо іншу класифікацію забезпечень: забезпечення на виплату відпусток працівникам; додаткове пенсійне забезпечення; забезпечення на виконання гарантійних зобов'язань; забезпечення на реструктуризацію; забезпечення на виконання зобов'язань щодо обтяжливих контрактів тощо [125].

На фоні П(С)БО 11 “Зобов'язання” при розкритті оцінки забезпечень окреслюється ще одна їхня класифікація: забезпечення довготермінових і поточних зобов'язань.

У Плані рахунків, де для обліку забезпечень виокремлено рахунок 47 “Забезпечення майбутніх витрат і платежів”, передбачена така їхня структура: забезпечення виплат відпусток; додаткове пенсійне забезпечення; забезпечення гарантійних зобов'язань; забезпечення інших витрат і платежів [154].

Для обліку цільового фінансування застосовують окремий рахунок 48 “Цільове фінансування і цільові надходження”. Отже, як у Плані рахунків та Інструкції про його застосування, так і в П(С)БО 11 “Зобов'язання” не передбачено віднесення цільового фінансування у склад забезпечень.

Щоб з'ясувати місце цільового фінансування у пасиві балансу, яке б відповідало його характеристикам, необхідно насамперед зрозуміти суть, роль та природу виникнення такого фінансування.

Цільове фінансування і цільові надходження є надходженнями коштів у вигляді: субсидій, асигнувань з бюджету, асигнувань з позабюджетних фондів,

цільових внесків юридичних осіб, цільових внесків фізичних осіб тощо. Такі кошти потрібно використовувати лише на чітко визначені цілі.

Отримання цільового фінансування, як правило, призводить до визнання доходу, проте момент визнання доходу залежить від виду та цілей такого фінансування. Момент визнання доходу при цільовому фінансуванні передбачено в п.п. 16–18 П(С)БО 15 “Дохід”: цільове фінансування не визнається доходом доти, поки не існує підтвердження того, що воно буде отримане та підприємство виконає умови щодо такого фінансування; отримане цільове фінансування визнається доходом протягом тих періодів, в яких були зазначені витрати, пов’язані з виконанням умов цільового фінансування; цільове фінансування капітальних інвестицій визнається доходом протягом періоду корисного використання відповідних об’єктів інвестування (основних засобів, нематеріальних активів тощо) пропорційно сумі нарахованої амортизації цих об’єктів [129].

Головна роль цільового фінансування для будівельної галузі полягає у залученні коштів фізичних та юридичних осіб з метою фінансування будівельного виробництва. Засоби, що їх отримує підприємство від пайовиків відображаються за дебетом рахунків класів 2 і 3 Плану рахунків (відповідно до виду отриманих активів) та кредитом рахунка 48 “Цільове фінансування і цільові надходження”. В подальшому таке підприємство зобов’язане передати кожному з пайовиків частку новозбудованого об’єкта, яка залежатиме від суми його фінансування.

Цільове фінансування можна поділити на два типи:

1) цільове фінансування, яке в той чи інший час буде визнане доходом підприємства і зобов’язання щодо нього полягають лише у дотриманні напрямків і цілей використання (наприклад, асигнування з бюджету);

2) цільове фінансування, яке, по-перше, потребує дотримання цільових напрямків його використання, по-друге, створює у будівельного підприємства конкретне зобов’язання у матеріальній чи грошовій формі, суму якого можна точно визначити (наприклад, пайова частка у будівництві).

У першому випадку цільове фінансування надається на безповоротній основі і заборгованості у будівельного підприємства як такої не виникає, тобто цей вид

фінансування не відповідає критеріям визнання зобов'язань, зокрема відсутня ідентифікація його суб'єктів та не вимагається вибуття ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди. Отже, спорідненість такого цільового фінансування швидше буде з власним капіталом, ніж зі зобов'язаннями.

У другому випадку цільове фінансування має ознаки зобов'язання.

Так, на нашу думку, цільове фінансування з метою відображення його в балансі доцільно поділити на два види:

- 1) цільове фінансування, яке надається на безповоротній основі і буде прирівняне до власного капіталу;
- 2) цільове фінансування, ознакою якого є поворотність у тій чи іншій формі і яке в пасиві балансу відображатиметься у складі зобов'язань.

З цією метою до рахунка 48 “Цільове фінансування і цільові надходження” слід відкрити два субрахунки. Перший призначити для відображення цільового фінансування у складі власного капіталу, другий – у складі зобов'язань.

Особливістю цільового фінансування є не тільки залежність методики бухгалтерського обліку від його виду і цілей, а й податкового обліку. Крім цього, ускладнюють податковий облік часті зміни в податковому законодавстві та неоднозначність його трактування.

Найбільш поширеним цільовим фінансуванням у будівельних підприємствах є фінансування житлового будівництва. Проаналізуємо два випадки: перший – фінансування будівельних робіт з бюджету (на безповоротній основі); другий – фінансування будівництва шляхом залучення пайових сум інших фізичних та юридичних осіб.

У першому разі такий вид цільового фінансування не зараховуватимуть до валових доходів, оскільки немає відповідності їхнім ознакам. Варто зазначити, що й витрати, здійснені за рахунок бюджетного відшкодування до складу валових витрат не входитимуть. Крім цього, скоригований валовий дохід будівельного підприємства не підлягатиме зменшенню на суму амортизаційних відрахувань на основні засоби, які були придбані за рахунок цільового фінансування з бюджету, оскільки відповідно до п. 8.1.2 Закону України “Про оподаткування прибутку

підприємств” амортизації підлягають витрати на придбання і самостійне виготовлення основних фондів [147]. В цьому ж випадку придбання фактично здійснює держава. Цільове фінансування з бюджету у вигляді капітальних інвестицій не слід вважати й об’єктом обкладення ПДВ (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Методика обліку та оподаткування цільового фінансування
будівельних підприємств

Вид цільового фінансування і цільових надходжень	Оподаткування			Бухгалтерський облік	
	Включення до валового доходу	ПДВ	Нарахування амортизації на зданий об’єкт	Порядок визнання доходу	Нарахування амортизації на зданий об’єкт
Цільове фінансування будівництва з бюджету	не включається	не є об’єктом оподаткування	не нараховується	визнається при нарахуванні амортизації для цілей бухгалтерського обліку	нараховується
Цільове фінансування будівництва шляхом залучення пайових сум інших фізичних і юридичних осіб (пайовиків)	включається	є об’єктом оподаткування	не нараховується	не визнається	не нараховується

При здійсненні фінансування будівельних підприємств на пайових засадах виникає дещо інша ситуація, яка ускладнюється наявністю різних думок щодо методики його оподаткування. Це зумовлено відсутністю чітких положень регулювання процесу оподаткування операцій щодо пайової участі у будівництві. З огляду на це операції, які здійснюються на основі договорів пайової участі, оподатковуватимуться на загальних підставах. Зокрема, датою збільшення валового доходу відповідно до п. 11.3.1 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” вважається дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбуватиметься будь-яка з подій, що сталася раніше:

– або дата зарахування коштів від покупця (замовника) на банківський рахунок платника податку в оплату товарів (робіт, послуг), що підлягають продажу, у разі продажу товарів (робіт, послуг) за готівку – дата її

оприбуткування в касу платника податку, а за відсутності такої – дата інкасації готівки у банківській установі, що обслуговує платника податку;

– або ...дата фактичного надання результатів робіт (послуг) платником податку [147].

Сума цільового фінансування, яке здійснюють пайовики, на відміну від цільового фінансування будівництва з бюджету є об'єктом оподаткування ПДВ на загальних підставах (табл. 2.7).

У досліджуваних підприємствах ВАТ “Тернопільбуд”, ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, ТОВ “Добробуд”, ТзОВ “Домобудівник” цільове фінансування у вигляді пайових внесків фізичних та юридичних осіб складає основу зобов'язань. Проте не всі зазначені будівельні підприємства використовують рахунок 48 “Цільове фінансування і цільові надходження” для обліковування сум такого виду цільового фінансування, чим порушують методику обліку.

На ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” облік пайових внесків фізичних осіб на житлове будівництво здійснюють такими бухгалтерськими проведеннями:

– на суму пайових внесків фізичних осіб:

дебет рахунка 311 “Поточні рахунки в національній валюті”,

кредит рахунка 6852 “Розрахунки з іншими кредиторами (фізичними особами)”;

– на суму ПДВ:

дебет рахунка 643 “Податкові зобов'язання”,

кредит рахунка 6415 “Розрахунки з податку на додану вартість”;

– на суму виконаних робіт у рахунок пайових внесків:

дебет рахунка 6852 “Розрахунки з іншими кредиторами (фізичними особами)”;

кредит рахунка 361 “Розрахунки з вітчизняними покупцями”;

– на суму доходів від реалізації виконаних робіт:

дебет рахунка 361 “Розрахунки з вітчизняними покупцями”,

кредит рахунка 703 “Дохід від реалізації робіт і послуг”;

– на суму ПДВ:

дебет рахунка 703 “Дохід від реалізації робіт і послуг”,

кредит рахунка 643 “Податкові зобов'язання”.

У балансі ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” заборгованість за пайовими внесками відображається у складі кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги, а з 2007 р. – у складі одержаних авансів.

У ТзОВ “Домобудівник” для обліку цільового фінансування у вигляді залучення пайових сум інших фізичних і юридичних осіб використовують рахунок 681 “Розрахунки за авансами одержаними” з подальшим відображенням заборгованості перед такими суб’єктами на дату балансу в рядку 540 пасиву балансу “Поточні зобов’язання за розрахунками з одержаних авансів”.

Вважаємо, що у ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” і ТзОВ “Домобудівник” необхідно заборгованість перед фізичними та юридичними особами за пайовими внесками перенести у кредит рахунка 48 “Цільове фінансування і цільові надходження”, оскільки зазначена методика обліку цього виду цільового фінансування спричинює необґрунтоване збільшення суми поточних зобов’язань, що суттєво викривляє результати аналізу зобов’язань і показники фінансового стану підприємства.

Щодо забезпечень майбутніх витрат і платежів, то їх облік здійснюється на рахунку 47 за однойменною назвою.

На сучасному етапі серед науковців відсутня єдина точка зору щодо обов’язковості створення забезпечень. Якщо це питання вивчати з позиції Інструкції про застосування Плану рахунків, то така обов’язковість ставиться під сумнів: “На рахунку 47 “Забезпечення майбутніх витрат і платежів” ведеться узагальнення інформації про рух коштів, які за рішенням підприємства резервуються для забезпечення майбутніх витрат і платежів і включення їх до витрат поточного періоду” [154]. Це означає, що залежно від ухваленого рішення підприємство може створювати забезпечення, а може його й не створювати.

Інша ситуація виникає при розгляді п. 13 П(С)БО 11 “Зобов’язання”. До 2002 р. редакція змісту вказаного пункту була такою: “Забезпечення можуть створюватися для відшкодування наступних (майбутніх) витрат...”. За наказом Міністерства фінансів України № 989 від 25.11.2002 р. редакція п. 13 змінена таким чином: “Забезпечення створюються для відшкодування наступних

(майбутніх) операційних витрат...” [146]. На нашу думку, вилучення слова “можуть” з цього речення дає підстави стверджувати про обов’язковість створення забезпечень майбутніх витрат і платежів.

Слід зазначити, що ще одним стандартом бухгалтерського обліку, на основі якого можна зробити висновок про обов’язковість створення забезпечень, є П(С)БО 26 “Виплати працівникам”. У цьому стандарті виокремлено два нових для вітчизняного бухгалтера-практика поняття: виплати за невідпрацьований час, що не підлягають накопиченню, і виплати за невідпрацьований час, що підлягають накопиченню.

Виплатами за невідпрацьований час, що не підлягають накопиченню, вважаються виплати за невідпрацьований час, право на які не поширюється на майбутні періоди. В свою чергу, виплати за невідпрацьований час, що підлягають накопиченню – це виплати за невідпрацьований час, право на отримання яких працівником може бути використано в майбутніх періодах [134].

У п. 7 П(С)БО 26 “Виплати працівникам” ідеться про те, що виплати за невідпрацьований час, що підлягають накопиченню, визнаються зобов’язаннями через створення забезпечення у звітному періоді [134]. Звідси можна зробити висновок, що підприємства зобов’язані створювати забезпечення (в цьому разі забезпечення на виплату відпусток працівникам тощо).

Суперечливі положення у нормативних документах про обов’язковість створення забезпечень зумовили відмову підприємств від резервування коштів на покриття майбутніх витрат. Так, серед 37 опитаних будівельних підприємств лише одне накопичує кошти для забезпечення виплат персоналу. Таким чином, для уникнення невизначеності щодо необхідності створення забезпечень слід внести відповідні положення в Інструкцію про застосування Плану рахунків та П(С)БО 11 “Зобов’язання”, які б виключали їх неоднозначне тлумачення.

Створення забезпечень має переваги і недоліки. Перевагами можна вважати такі:

по-перше, з їхньою допомогою досягається рівномірність розподілу витрат, на які створюються забезпечення;

по-друге, забезпечення дають змогу не завантажувати фінансовий результат окремими витратами (наприклад, на виплату відпусток, на виконання гарантійних зобов'язань, на виконання зобов'язань щодо обтяжливих контрактів тощо), що є важливим для будівельної галузі, яка характеризується сезонним виробництвом.

Недоліками забезпечень наступних витрат і платежів є:

- додатковий обсяг облікової роботи;
- забезпечення, які в бухгалтерському обліку належать до складу витрат, у податковому валовими витратами не визнаються, а це збільшує відмінність між обліковим і податковим прибутком (збитком);
- визнання витрат у той період, в якому вони фактично не здійснені і, можливо, здійснені й не будуть (наприклад, виконані та здані будівельно-монтажні роботи за звітний рік не потребували гарантійного ремонту, хоча забезпечення за таким видом витрат було створено). У цьому разі доволі важливо оцінити ймовірнісний характер використання створеного забезпечення. З огляду на це забезпечення іноді називають умовними зобов'язаннями.

Відповідно до П(С)БО 11 “Зобов'язання” забезпечення визнають у разі, коли задовольняються такі критерії:

- 1) зобов'язання виникає внаслідок минулих подій;
- 2) погашення заборгованості ймовірно призведе до зменшення ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди;
- 3) оцінка заборгованості може бути розрахунково визначена [125].

Для створення забезпечень і їхнього відображення в балансі необхідне виконання одночасно всіх трьох умов. Якщо хоча б одна з них не виконується, забезпечення не визнається. Проте в цьому разі суттєвим є визначення ймовірності вибуття ресурсів, що втілюють економічні вигоди, з метою погашення заборгованості. Тут не йдеться про точні математичні розрахунки, а насамперед ураховуються професійні та прогнозні оцінки. І якщо ймовірність вибуття ресурсів буде доволі високою, то забезпечення знайде своє відображення в бухгалтерському балансі. В іншому разі можлива ситуація, коли таке зобов'язання буде відображене в Примітках до фінансової звітності як

непередбачене. У цьому і виявляється спорідненість між останнім та забезпеченням майбутніх витрат і платежів.

Суттєвим недоліком вітчизняного законодавства є відсутність чітких норм щодо визначення суми забезпечень за їхніми видами. У п. 45 П(С)БО 2 “Баланс” передбачено, що величина забезпечень майбутніх витрат і платежів може бути визначена лише шляхом попередніх (прогнозних) оцінок. Проте, яким чином необхідно визначати ці попередні оцінки та які фактори необхідно при цьому враховувати, у стандартах бухгалтерського обліку не визначено. Вихід з цієї ситуації знаходимо у зарубіжній практиці.

Насамперед слід зазначити, що хоча забезпечення визначається лише на базі прогнозних оцінок і є найбільш невизначеною статтею балансу, проте це не зменшує правдивості й повноти фінансової звітності.

Забезпечення майбутніх витрат і платежів має бути оцінене якнайбільш точно і відображати ту суму, яку підприємство обґрунтовано сплатило б для погашення заборгованості на дату балансу.

У п. 38 МСБО 37 “Забезпечення, непередбачені зобов’язання та непередбачені активи” вказано, що є основою для визначення забезпечень: судження керівників підприємства; досвід подібних операцій; висновки незалежних експертів [94, 954].

Якщо для визначення суми забезпечень на виплату відпусток чи на виконання гарантійних зобов’язань достатньо досвіду аналогічних операцій і думки управлінського персоналу будівельного підприємства, то вже для створення забезпечень на реструктуризацію може виникнути необхідність у врахуванні висновків незалежних експертів.

Для визначення достовірної оцінки забезпечень необхідно враховувати:

- 1) всі можливі ризики, які впливатимуть на оцінку забезпечень;
- 2) вплив майбутніх подій, які стосуються визначення сум забезпечень, за умови, що є достатньо об’єктивні причини вважати, що такі події відбудуться (наприклад, зміни у технології виробництва можуть привести до зменшення майбутніх витрат на гарантійний ремонт. Проте підприємство повинно мати

об'єктивні причини вважати, що такі зміни відбудуться у період створення забезпечень на гарантійний ремонт);

3) зміну вартості грошей у часі (з огляду на це забезпечення довготермінових зобов'язань відповідно до п. 16 П(С)БО 11 “Зобов'язання” потрібно відображати у балансі за їхньою теперішньою вартістю);

4) можливі зміни у законодавстві (наприклад, зміна у законодавстві мінімальної тривалості відпустки призведе до збільшення або зменшення планової суми витрат на оплату відпусток). Проте цей фактор впливу на суму забезпечень ураховується рідко, оскільки в цьому разі необхідно мати точні й об'єктивні дані про таке:

а) які саме зміни будуть внесені до законодавства;

б) чи буде нове законодавство насправді прийняте і впроваджене.

Розмір забезпечень можна розраховувати різними способами і методами, в тому числі статистичними. Так, статистичний метод “очікувана вартість” застосовують, якщо оцінене зобов'язання містить велику кількість статей. У цьому разі зобов'язання оцінюється з урахуванням усіх можливих результатів за пов'язаними з ними ймовірностями [94, 954].

Проте який би спосіб не використовувався при розрахунку суми забезпечень майбутніх витрат і платежів, він, ураховуючи всі фактори впливу, має забезпечувати найточнішу оцінку витрат, які будуть необхідні для погашення заборгованості. В цьому разі йдеться про принцип обачності, тобто застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, які б запобігали завищенню оцінки активів і доходів та заниженню оцінки зобов'язань і витрат підприємства.

На рис 2.8 проілюстровано підходи до розрахунку обсягів забезпечень майбутніх витрат і платежів за їхніми видами: забезпечення на виплату відпусток працівникам, додаткове пенсійне забезпечення, забезпечення на виконання гарантійних зобов'язань, реструктуризацію, виконання зобов'язань щодо обтяжливих контрактів.

Рис. 2.8. Оцінка забезпечень майбутніх витрат і платежів за їх видами

Зауважимо, що для обліку цих зобов'язань на практиці застосовують два методи: грошовий і метод нарахувань. Метод нарахувань застосовується у бухгалтерському обліку і передбачає створення забезпечень за цими зобов'язаннями. Грошовий метод, як правило, застосовується в податковому обліку і суть його полягає в тому, що сума витрат, необхідна для погашення наведених вище зобов'язань, не накопичується, а відображається в обліку в тому періоді, в якому ці витрати фактично здійснені.

Порядок визначення суми забезпечень на виплату відпусток передбачено в Інструкції про застосування Плану рахунків: сума забезпечення визначається щомісячно як добуток фактично нарахованої заробітної плати працівникам і відсотка, обчисленого як відношення річної планової суми на оплату відпусток до загального планового фонду оплати праці [154]. Проте нарахування забезпечень на виплату відпусток з використанням цієї формули має певні недоліки. Сума забезпечень буде прямо пропорційно залежати від місячного фонду оплати праці, а не від фактичної потреби у коштах на виплату відпусток, що не завжди зручно для будівельних підприємств. Це пов'язано з тим, що будівництво має сезонний характер і будівельні підприємства застосовують переважно відрядну форму

оплати праці, а тому фонд оплати праці у літній період буде значно більшим, ніж у зимовий. Причому згідно зі специфікою будівельного виробництва значна частка відпусток надаватиметься в зимовий період.

Таким чином, для будівельного підприємства важливо накопичити суму забезпечень на оплату відпусток саме в зимовий період, а, враховуючи формулу, передбачену в Інструкції про застосування Плану рахунків, значна сума забезпечень буде нарахована в літній період. Якщо у жовтні-грудні проблем з коштами на виплату відпусток може не бути у зв'язку зі створеними забезпеченнями в попередні місяці, то інша ситуація виникатиме у січні-березні. Цю проблему можна вирішити так:

- покрити витрати на виплату відпусток за рахунок невикористаних сум забезпечень за попередній рік;
- дати можливість підприємствам самостійно визначати суму необхідних забезпечень на виплату відпусток, ураховуючи досвід попередніх років і принцип обачності.

Особливої уваги заслуговують питання створення забезпечень на реструктуризацію та виконання зобов'язань щодо обтяжливих контрактів. Дані види забезпечень практично не розглядаються в положеннях бухгалтерського обліку. Щодо забезпечень на реструктуризацію слід зауважити, що в П(С)БО 11 “Зобов'язання” не подано визначення терміна “реструктуризація”, що є суттєвим недоліком цього стандарту, який може призвести до створення необґрунтованих забезпечень.

Визначення терміна “реструктуризація” подано в Законі України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”. Реструктуризація підприємства – це здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню

обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів [145]. Однак таке визначення має свою специфіку і більше стосується поняття “реструктуризація”, ціллю якої є “сприяння фінансовому оздоровленню підприємства, підвищення ефективності виробництва” з метою уникнення банкрутства. Проте це не є обов’язковою умовою для визначення суті реструктуризації з облікової позиції.

У МСБО 37 “Забезпечення, непередбачені зобов’язання та непередбачені активи” подано таке визначення реструктуризації: це програма, яку планують і контролюють керівники і яка суттєво змінює: а) обсяг діяльності підприємства або б) спосіб здійснення цієї діяльності [94, 947].

Для цілей бухгалтерського обліку доцільно застосувати для розкриття суті реструктуризації положення МСБО 37 “Забезпечення, непередбачені зобов’язання та непередбачені активи”, де зазначаються події, що можуть відповідати визначенню реструктуризації: продаж або припинення певного виду діяльності; закриття відділень у країні (чи регіоні) або переміщення видів діяльності з однієї країни (чи регіону) до іншої; зміни в структурі управління, наприклад, ліквідація окремої ланки управління; основні реорганізації, які мають суттєвий вплив на характер і напрямки діяльності підприємства [94, 961]. На нашу думку, такі події, що містить визначення реструктуризації, слід передбачити і в національному П(С)БО 11 “Зобов’язання”. Це внесло б зрозумілість у трактування поняття реструктуризації та причини створення забезпечень для відшкодування подальших операційних витрат на її здійснення.

Інформація про створення забезпечень на виконання зобов’язань щодо обтяжливих контрактів наведена в П(С)БО 11 “Зобов’язання”. Проте вона обмежується лише визначенням: обтяжливий контракт – це контракт, витрати (яких не можна уникнути) на виконання якого перевищують очікувані економічні вигоди від цього контракту [125]. Відповідно до цього визначення витратами на виконання контракту є: собівартість його виконання або компенсація, яку сплачує підприємство за неможливості виконати контракт. В усіх інших випадках контракт не визнається як обтяжливий і забезпечення не створюється.

Забезпечення для відшкодування подальших операційних витрат на виконання зобов'язань щодо обтяжливих контрактів створюється у сумі теперішньої заборгованості за цим контрактом.

Синтетичний облік забезпечень майбутніх витрат і платежів здійснюється в журналі 7, аналітичний – за видами, джерелами формування та напрямками використання у відомості 7.3.

Хоча облік забезпечень майбутніх витрат і платежів пов'язаний з певними складнощами через суттєві відмінності між податковим та обліковим прибутком, проте його роль не варто недооцінювати. За правильної організації обліку забезпечень вони можуть з користю бути використані на підприємстві, зокрема знімуть тягар окремих витрат, що дуже важливо у період низької прибутковості.

Як уже зазначалось, у П(С)БО 11 “Зобов'язання” одним із видів зобов'язань виокремлено доходи майбутніх періодів. За особливостями їхнього обліку можна простежити дію принципу нарахування та відповідності доходів і витрат. Доходи майбутніх періодів виникають у результаті одержання доходів у звітному періоді, які підлягатимуть зарахуванню до доходів у наступних звітних періодах, оскільки вони не забезпечені відповідними витратами.

Головною проблемою, яка стосується доходів майбутніх періодів, є неузгодженість між науковцями, бухгалтерами-практиками щодо питання їх суті та структури. Статті, які входять до складу доходів майбутніх періодів, періодично змінюються і доповнюються, тому інколи складно зрозуміти, до якого виду пасивів вони належать. Немає однозначності і в порядку їхнього відображення в балансах різних країн (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Відображення в обліку доходів майбутніх періодів у різних країнах [6; 41; 43]

Країна	Методика відображення в обліку доходів майбутніх періодів:			
	як окремий вид зобов'язань	як джерела власних та прирівняних до них коштів	у складі довготермінових зобов'язань	у складі поточних зобов'язань
1	2	3	4	5
Україна	+			
Україна до 1.01.2000 р.		+		
Росія				+

Продовж. табл. 2.8

1	2	3	4	5
Румунія	+			
Молдова			+	+
Польща	+			
Чехія	+			
Естонія				+
Німеччина	+			

Як видно з табл. 2.8 доходи майбутніх періодів є окремим видом зобов'язань на рівні з поточними і довготерміновими, хоча не всі вітчизняні науковці з цим погоджуються. Зокрема, Л.В. Чижевська свого часу рекомендувала такий вид доходів "...розмістити у підрозділі "Короткотермінові пасиви" [208, 301]. Аналогічної думки дотримуються Ю.Д. Маляревський і П.С. Тютюнник [89, 53]. У деяких зарубіжних країнах, зокрема в Росії та Естонії, доходи майбутніх періодів також відображають у складі короткотермінових зобов'язань. Проте таке відображення доходів майбутніх періодів може спричинити певні труднощі. Наприклад, де відображатимуться доходи майбутніх періодів, якщо термін їхнього отримання перевищуватиме один рік чи операційний цикл підприємства? В Молдові для усунення цієї проблеми для обліку доходів майбутніх періодів виділили два рахунки: рахунок 422 "Довготермінові доходи майбутніх періодів" та рахунок 515 "Поточні доходи майбутніх періодів" [43, 6].

Таким чином, в обліку зарубіжних країн доходи майбутніх періодів, як правило, відображають як складову зобов'язань. Проте, на нашу думку, такі доходи не відповідають їхнім критеріям. По-перше, відсутня ідентифікація суб'єктів, по-друге, не вимагається вибуття ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди, що є критеріями для того, щоб зобов'язання було визнане.

Інша позиція була визначена законодавчими органами України до 1.01.2000 р. Доходи майбутніх періодів відображались у складі власних і прирівняних до них коштів. Можливість такого відображення доходів майбутніх періодів припускає і американський науковець Л.А. Бернстайн: "Цілком очевидно, що характерною рисою таких статей є зобов'язання, хоча, як у випадку

авансових платежів і роялті, вони можуть при виконанні визначених умов внести свій вклад у дохід компанії” [4, 182].

Отже, якщо врахувати, що доходи майбутніх періодів становитимуть рано чи пізно частину доходу підприємства, то їх можна прирівняти до власного капіталу. У Плані рахунків їх слід відображати як один із видів доходів у класі 7 “Доходи і результати діяльності”.

Окремі труднощі з відображення в обліку доходів майбутніх періодів можуть виникати через подібність останніх до отриманих авансів. Проте вони мають окремі принципові розбіжності, врахування яких дасть змогу уникнути змішування доходів майбутніх періодів і авансів (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Відмінність між доходами майбутніх періодів та отриманими авансами

Критерії	Доходи майбутніх періодів	Отримані аванси
Рахунок, призначений для їхнього відображення	Рахунок 69 “Доходи майбутніх періодів”	Рахунок 681 “Аванси отримані”
Відображення у балансі	Розділ “Доходи майбутніх періодів”	Розділ “Поточні зобов’язання”
Відображення у регістрах бухгалтерського обліку	Розділ II журналу 3	Розділ I журналу 3
Імовірність повернення отриманих сум	Низька	Висока
ПДВ	Не включається	Включається
Зарахування до доходів	В наступних періодах	У періоді їхнього отримання
Їхнє відображення у балансі призводить до...	необхідності здійснення певних витрат	утворення зобов’язань

Проведене дослідження підтверджує невідповідність окремих видів зобов’язань, передбачених у П(С)БО 11 “Зобов’язання”, критеріям їхнього визнання повною мірою та наближеність окремих їхніх видів до власного капіталу, що може суттєво викривити результати аналізу фінансової стійкості та платоспроможності будівельних підприємств. Таким чином, пропонуємо джерела формування активів підприємства диференціювати за трьома напрямками:

- 1) власний капітал;
- 2) прирівняний капітал;
- 3) зобов’язання (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Рекомендована структура пасиву балансу

Вид джерела утворення активів	Розділи пасиву балансу	Статті пасиву балансу
Власний капітал	I. Власний капітал	За видами власного капіталу
Прирівняний капітал	II. Капітал, прирівняний до власного	Бюджетне фінансування, субсидії, гранти
		Доходи майбутніх періодів
	III. Пасиви, прирівняні до зобов'язань	Забезпечення виплат персоналу
		Інші забезпечення
		Цільове фінансування від юридичних і фізичних осіб
Зобов'язання	IV. Довготермінові зобов'язання	За видами довготермінових зобов'язань
	V. Поточні зобов'язання	За видами поточних зобов'язань

Прирівняний капітал доцільно поділити на капітал, прирівняний до власного, та пасиви, прирівняні до зобов'язань, залежно від того, яким критеріям визнання вони відповідатимуть більшою мірою. Зобов'язання, які є ідентифікованими та точно оціненими на момент реєстрації на рахунках бухгалтерського обліку та в балансі, належатимуть до третього блоку джерел формування активів і поділятимуться на поточні та довготермінові. Ця система поділу пасиву балансу та визнання зобов'язань дасть змогу здійснити об'єктивний аналіз заборгованості підприємства, чітко й обґрунтовано оцінити його фінансову стійкість і платоспроможність.

Отже, правильна організація й методика обліку зобов'язань потребує насамперед правильного розуміння суті кожного з видів зобов'язань і чіткого відстеження моменту їхнього виникнення та моменту відображення в обліку з обов'язковим урахуванням фактора зміни вартості грошей у часі.

2.4. Методика обліку потенційних зобов'язань

В підприємств у процесі їхньої господарської діяльності можуть виникати два типи зобов'язань: зобов'язання, які відображаються у балансі, і зобов'язання, реальність яких буде підтверджена лише в майбутньому, тому вони на даний час у

балансі не розкриватимуться. Другий тип зобов'язань називають потенційними і ставлять їх в один ряд із забезпеченнями (або навіть зараховують до їхнього складу), оскільки для них також характерні невизначеність щодо дати погашення, невідома точна сума заборгованості тощо.

У зарубіжних країнах потенційні зобов'язання називають умовними. Також використовують термін “непередбачені зобов'язання”, що більш характерно і для українського практика. Проте поняття “умовні зобов'язання” і “непередбачені зобов'язання” не можна повністю ототожнювати, оскільки останнє є дещо вужчою економічною категорією.

Умовні зобов'язання логічно поділити на дві групи:

I група – зобов'язання, які виникають з укладених договорів, термін виконання яких ще не настав (постачальник зобов'язався поставити будівельні матеріали, банк відкрив кредитну лінію);

II група – зобов'язання, які залежать від настання чи ненастання певних подій, які майже не підконтрольні підприємству. В цьому разі може виникати потреба у підтвердженні як сум чи дати платежу, так і суб'єктів зобов'язання або навіть існування самого зобов'язання.

Як уже зазначалось, методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про непередбачені зобов'язання визначено в П(С)БО 11 “Зобов'язання”, відповідно до якого непередбачені зобов'язання – це:

1) зобов'язання, що може виникнути внаслідок минулих подій та існування якого буде підтверджено лише тоді, коли відбудеться або не відбудеться одна чи більше невизначених майбутніх подій, над якими підприємство не має повного контролю; або

2) теперішні зобов'язання, що виникає внаслідок минулих подій, але не визнається, оскільки малоймовірно, що для врегулювання зобов'язання потрібно буде використати ресурси, які втілюють у собі економічні вигоди, або оскільки суму зобов'язання не можна достовірно визначити [125].

Враховуючи це визначення, можна зробити висновок, що непередбачені зобов'язання формують другу групу умовних зобов'язань.

Непередбачені зобов'язання, незважаючи на свою умовність, становлять одну з важливих категорій бухгалтерського обліку й аналізу, оскільки впливають на подальший розвиток підприємства. Інформація про такий вид зобов'язання необхідна не лише управлінському персоналу підприємства, а й інвесторам, кредиторам і власникам.

Разом з тим, підприємства на практиці рідко відображають дані про непередбачені зобов'язання у фінансовій звітності, що є суттєвим недоліком і викривляє інформацію про фінансовий стан підприємства. Небажанню підприємств надавати таку інформацію слугують певні суб'єктивні та об'єктивні причини:

по-перше, у вітчизняному законодавстві непередбаченим зобов'язанням приділяється мало уваги, внаслідок чого складається думка про їхню незначущість;

по-друге, рішення про те, чи є необхідність у відображенні непередбаченого зобов'язання, залежить від багатьох факторів, а також і від суб'єктивних думок, що зумовлює значні суперечності.

Інший підхід у розвинутих зарубіжних країнах, які не лише достатньо приділяють уваги непередбаченим зобов'язанням, а й в окремих випадках дозволяють їхнє відображення у балансі. З цією метою непередбачені зобов'язання у зарубіжній практиці поділяють на три види:

- 1) припустимі – майбутня подія (події) скоріше за все відбудеться;
- 2) імовірні – ймовірність того, що подія (події) відбудеться, є більшою, ніж для можливих умовних зобов'язань, але меншою, ніж для припустимих;
- 3) можливі – можливість того, що майбутня подія (події) відбудеться, досить незначна [29, 497]. Наприкінці облікового періоду, як зазначають А. Велш Глен та Г. Шорт Даніел, компанія мусить вирішити, чи може сума умовного зобов'язання бути “оцінена з достатнім рівнем вірогідності”. Основні облікові принципи такої оцінки: 1) припустимі умовні зобов'язання, які можуть бути оцінені з достатнім рівнем вірогідності, мають бути внесені до облікових реєстрів і відображені у фінансовому звіті; 2) ймовірні умовні зобов'язання (ті, які можуть бути оцінені з

достатнім рівнем вірогідності, і ті, які не піддаються такій оцінці) мають бути розкриті у примітках до фінансового звіту; 3) можливі умовні зобов'язання не відображають у фінансовому звіті [29, 497].

Вищевказані принципи відображення зобов'язань у фінансовій звітності в Україні на сучасному етапі економічного розвитку застосувати складно, оскільки це потребує досконалої судової та правової систем. У вітчизняному законодавстві непередбачені зобов'язання визнаються у разі, коли зобов'язання виникають унаслідок минулих подій, проте потребують ще підтвердження або не повною мірою виконуються критерії їхнього визнання (рис. 2.9).

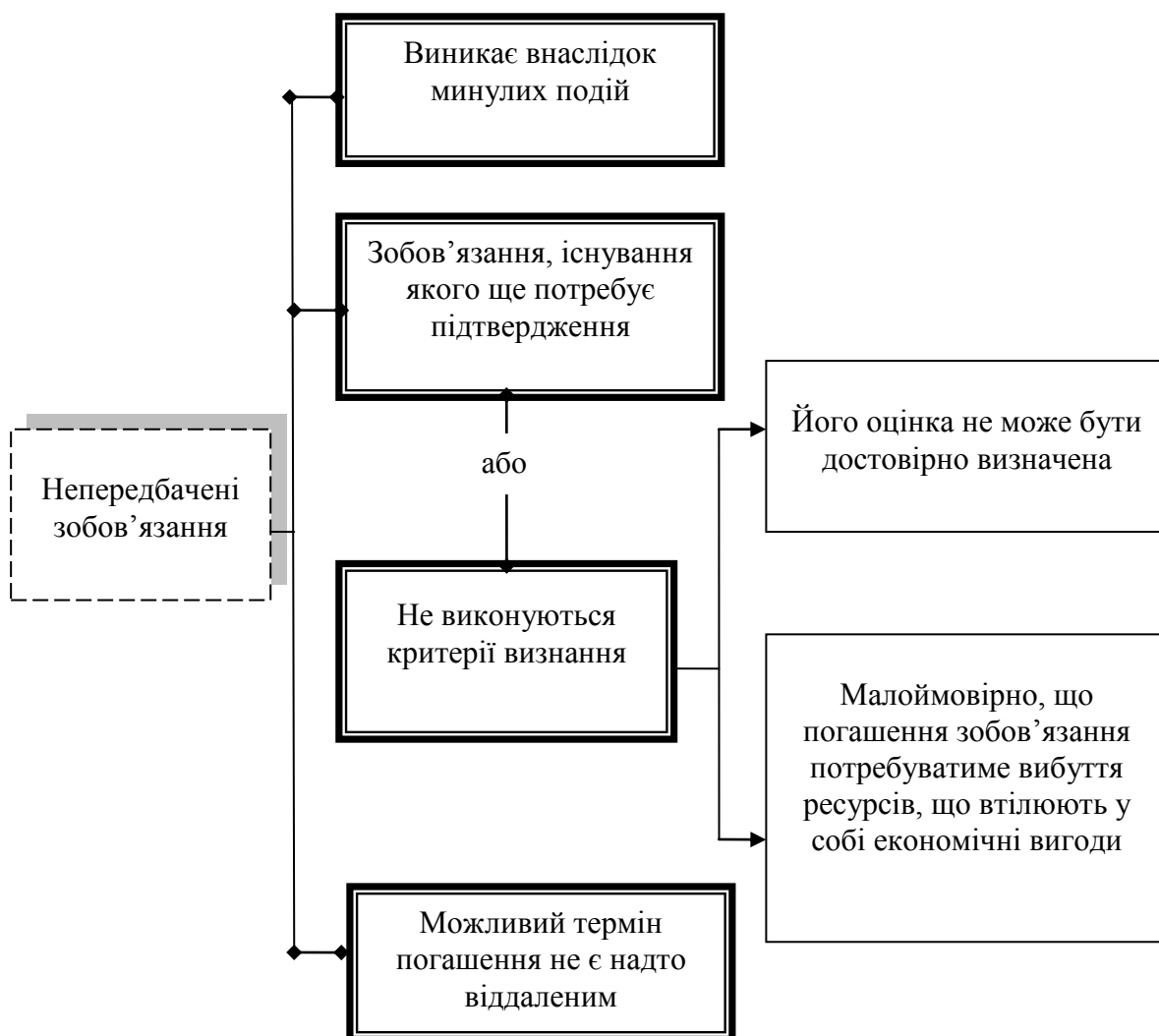

Рис. 2.9. Сфера визнання непередбачених зобов'язань

Відображаються непередбачені зобов'язань на позабалансових рахунках та в Примітках до річної фінансової звітності, однак для цього можливий термін погашення такого зобов'язання має бути не надто віддаленим, а величина – суттєва, інакше виникатиме питання про доцільність відображення такого непередбаченого зобов'язання у бухгалтерському обліку.

Для обліку непередбачених зобов'язань призначено позабалансовий рахунок 04 “Непередбачені активи і зобов'язання” субрахунок 042 “Непередбачені зобов'язання”, на якому інформація про цей вид зобов'язань відображається за обліковою оцінкою.

Як забезпечення є найбільш невизначеною статтею балансу, так і непередбачені зобов'язання – найбільш невизначеними серед рахунків позабалансового обліку, оскільки їхню суму рідко можна оцінити з великою точністю. Традиційно можна визначити лише діапазон можливих втрат і вже на його основі, враховуючи всі можливі наслідки і ситуації, встановити суму непередбачених зобов'язань, взявши за основу мінімальне, максимальне чи середнє значення діапазону.

Невизначеність суми непередбачених зобов'язань зумовлює виникнення ще однієї їхньої особливості. Суми непередбачених зобов'язань, які обліковуються у кожного з контрагентів, можуть як збігатися, так і відрізнятися. Це черговий раз свідчить про потенційний характер таких зобов'язань і необхідність їхнього відображення на рахунках саме позабалансового обліку.

Невизначеності щодо непередбачених зобов'язань можуть ускладнювати і відображення інформації про останні у відомості 8 позабалансового обліку.

Будівельне підприємство має на кожну дату складання фінансової звітності переглядати свої непередбачені зобов'язання, визначаючи при цьому ступінь імовірності впливу ресурсів, що втілюють економічні вигоди, з метою їхнього погашення. Якщо в деякий момент стане відомо, що така ймовірність є надто низькою, то суму непередбачених зобов'язань слід вилучити із позабалансового субрахунка 042 “Непередбачені зобов'язання” і з Приміток до річної фінансової звітності. Вилучається з останніх і та сума потенційних зобов'язань, які

перетворились на реальні й почали відповідати критеріям визнання зобов'язань. Можлива також ситуація, за якої ймовірність впливу ресурсів підприємства на покриття непередбачених зобов'язань є доволі значною, що потребуватиме створення відповідного забезпечення з подальшим відображенням його у звітності з одночасним анулюванням у ній непередбаченого зобов'язання (рис 2.10).

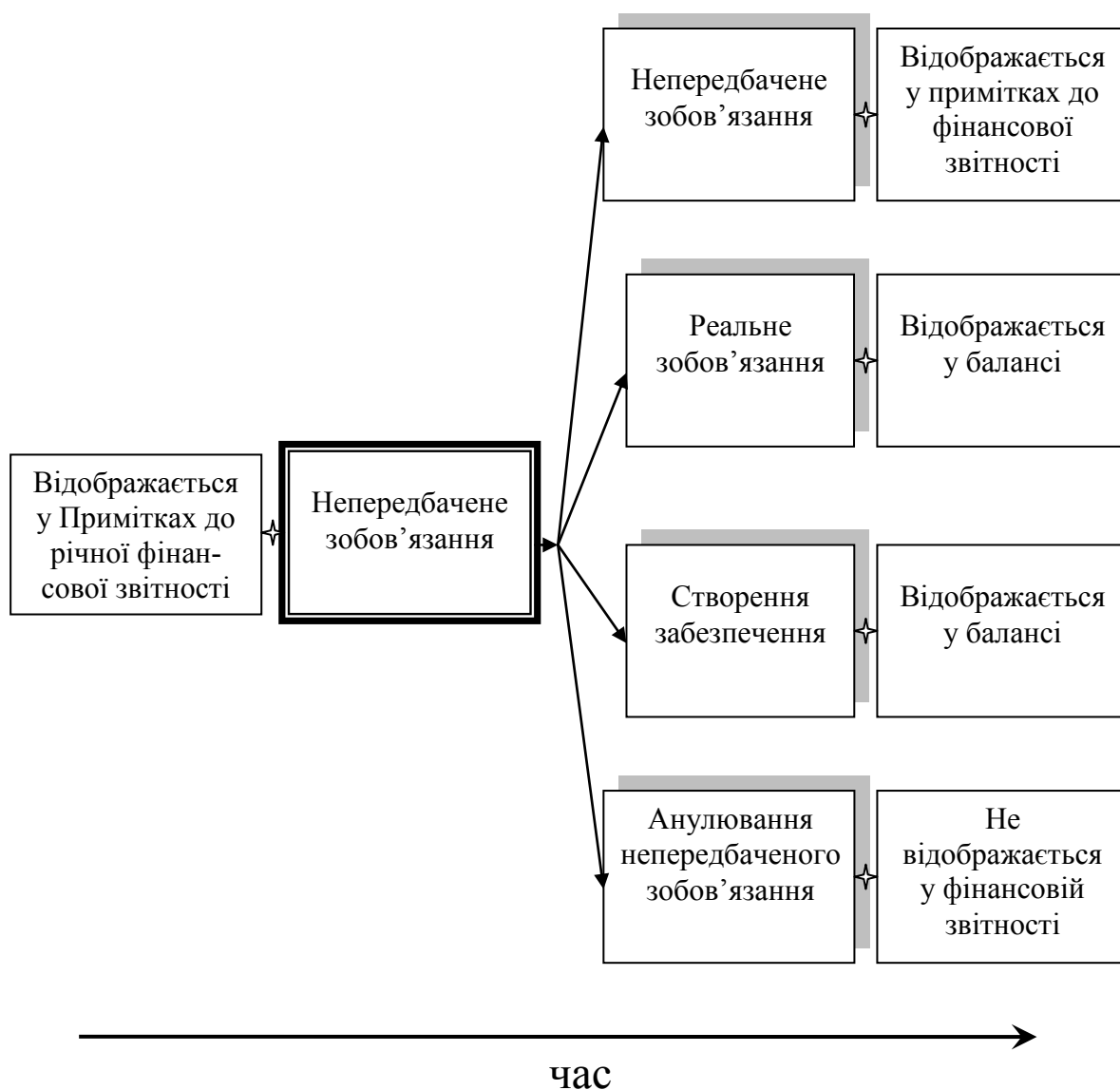

Рис. 2.10. Перетворення непередбачених зобов'язань у часі

У Примітках до річної фінансової звітності подається така інформація про кожний з видів непередбачених зобов'язань:

- 1) стислий опис зобов'язання та його сума;
- 2) невизначеність щодо суми або терміну погашення;
- 3) сума очікуваного погашення зобов'язання іншою стороною [125].

На основі цього можна зробити висновок, що у разі солідарної відповідальності за зобов'язання з іншим суб'єктом підприємницької діяльності підприємство як непередбачене розглядатиме всю суму зобов'язання.

Як вже зазначалось, одним із видів умовних зобов'язань можна виокремити зобов'язання за контрактами. Ці зобов'язання не відображатимуться на рахунках бухгалтерського обліку і в балансі поки одна зі сторін не приступить до виконання своїх прав чи обов'язків, тому вони обліковуються на позабалансовому рахунку 03 “Контрактні зобов'язання”. Відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків на цьому рахунку здійснюється облік деривативів (форвардних і ф'ючерських контрактів, опціонів) та інших контрактів, розкриття інформації щодо яких передбачене відповідними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку [154]. Однак таке визначення не дає повної інформації про те, які контракти будуть відображені на позабалансовому рахунку 03 “Контрактні зобов'язання”, а які – ні, оскільки положення (стандарти) нині таких даних не містять. З огляду на це підприємствам доводиться на власний розсуд приймати рішення про доцільність відображення зобов'язань за тим чи іншим контрактом на рахунках позабалансового обліку.

На нашу думку, крім форвардних, ф'ючерських контрактів, опціонів, на рахунку 03 “Контрактні зобов'язання” слід відображати зобов'язання за укладеними контрактами, які містять такі умови:

- 1) сума за контрактом є значною і здійснює порівняно суттєвий вплив на фінансовий стан підприємства;
- 2) невиконання контракту спричинить штрафи, пені. В цьому разі американський професор Ю. Іджір (Yuji Ijiri) рекомендував зобов'язання за контрактом взагалі відображати як активи і пасиви. Проте, як вже зазначалось, в

практичній діяльності вітчизняних підприємств таку пропозицію застосувати складно. У зв'язку з цим на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки варто інформацію за контрактом, сторони якого не приступили до виконання своїх прав і обов'язків, відображати на позабалансових рахунках.

Отже, відображення на рахунках позабалансового обліку контрактів, термін виконання яких ще не настав, а також непередбачених зобов'язань дасть змогу й управлінському персоналу підприємства, і зовнішнім користувачам отримувати більш реальну інформацію про фінансовий стан підприємства та його господарсько-виробничу діяльність.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Загальні висновки, одержані в результаті дослідження проблемних аспектів методики та організації обліку зобов'язань, такі:

1. Враховуючи, що позика є ширшим за змістом поняттям, ніж кредит, то оптимально відкрити субрахунки 607 “Інші короткотермінові позики в національній валюті” та 608 “Інші короткотермінові позики в іноземній валюті”, що дасть змогу уникати змішування сум банківських і небанківських позик. Для обліку зобов'язань за короткотерміновими облігаціями доцільно використовувати субрахунок 609 “Короткотермінові зобов'язання за облігаціями”, оскільки нині названі зобов'язання залишаються поза обліком.

2. Овердрафт у сучасних умовах господарювання відіграє провідну роль серед видів банківського кредитування. Зважаючи на його відносну новизну, виникають проблеми з відображенням овердрафту в обліку. В цьому разі доцільно відображати протягом місяця від'ємне значення рахунка 31 “Рахунки в банках” на суму використаного ліміту овердрафту. Проте на дату балансу необхідно від'ємну суму прирівняти до нуля, одночасно збільшивши суму зобов'язання з короткотермінового кредиту шляхом складання такого проведення: дебет рахунка 31 “Рахунки в банках”, кредит рахунка 60 “Короткотермінові позики”.

3. Розрахунки з субпідрядниками здійснюються на основі Акта приймання виконаних підрядних робіт (типової форми № КБ-2в) та Довідки про вартість виконаних підрядних робіт (типової форми № КБ-3). В Акті приймання виконаних підрядних робіт в розділі I “Разом прямі витрати” слід внести рядок для відображення вартості виконаних субпідрядниками робіт. Ця інформація дасть змогу замовнику отримувати оперативні дані про те, який обсяг робіт виконали субпідрядні організації у загальній вартості будівельно-монтажних робіт.

4. Для забезпечення відображення всіх можливих операцій, узагальнених на субрахунках 643 “Податкові зобов'язання” і 644 “Податковий кредит”, в Інструкції про застосування Плану рахунків запропоновано здійснити

коригування щодо змісту цих операцій. Оскільки у діючій методиці обліку не передбачено наявності кредитового сальдо на субрахунок 643 і дебетового – на 644, доцільно відображати у балансі залишки за цими субрахунками не окремо в активі й пасиві балансу, а однією сумою або в активі, або в пасиві залежно від того, сальдо якого з цих субрахунків більше.

5. На рахунку 68 “Розрахунки за іншими операціями” обліковуються різні за економічним змістом розрахунки, що не завжди є обґрунтованим. У Плані рахунків бухгалтерського обліку доцільно передбачити рахунок “Внутрішні розрахунки” з двома субрахунками: “Розрахунки з дочірніми підприємствами”, “Внутрішньогосподарські розрахунки”, що зменшить завантаженість рахунка 68 “Розрахунки за іншими операціями”. З цією метою можна використати рахунок 69, оскільки доведено невідповідність доходів майбутніх періодів, які обліковуються на цьому рахунку, критеріям визнання зобов’язань.

6. Обліковування в одному журналі 3 як господарських засобів будівельного підприємства, так і джерел їхнього формування є необґрунтованим. Ці рахунки мають різний економічний зміст і відображаються в протилежних сторонах балансу. Крім цього, розмежування дебіторської та кредиторської заборгованостей за різними класами здійснено і в Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій. З огляду на це журнал 3 слід розділити на журнал 3.1 і журнал 3.2. У першому доцільно відображати дані за рахунками 16, 17, 34, 36, 37 і 38, у другому – 51, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 64, 67, 68 і 69.

7. Для отримання детальної інформації про стан поточної заборгованості в розділі IV пасиву балансу “Поточні зобов’язання” необхідно здійснити такі зміни: статтю “Короткотермінові кредити банків” розділити на статті “Короткотермінові позики” та “В тому числі кредити банків”; до статті “Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги” виділити рядок “В тому числі перед підрядниками (субпідрядниками)”; статтю “Поточні зобов’язання за розрахунками з оплати праці” перейменувати на “Поточні зобов’язання за розрахунками з працівниками”.

8. Діючий склад статей розділу III пасиву балансу “Довготермінові зобов’язання” слід змінити на такий: Довготермінові кредити банків (сальдо субрахунків 501–504, 561–564); Довготермінові позикові кошти (в тому числі облігації та інші цінні папери) (сальдо субрахунків 505, 506, 565 і 566 та рахунків 51 і 52); Довготермінові зобов’язання з оренди (сальдо рахунка 53); Відстрочені податкові зобов’язання (сальдо рахунка 54); Інші довготермінові зобов’язання (сальдо рахунка 55). Це усуне дискусії та розбіжності у практичній діяльності підприємств щодо методики заповнення вказаного розділу балансу й полегшить роботу облікових працівників.

9. Неможливість чіткого розмежування окремих статей пасиву балансу між власним капіталом і зобов’язаннями зумовило поділ джерел утворення активів на три види: власний капітал, прирівняний капітал та зобов’язання. Прирівняний капітал пропонуємо розділити на капітал, прирівняний до власного, та пасиви, прирівняні до зобов’язань, залежно від того, яким критеріям визнання вони відповідають більшою мірою. Зобов’язання, які є ідентифікованими та точно оціненими на момент реєстрації на рахунках бухгалтерського обліку та в балансі, належатимуть до третього блоку джерел формування активів і поділятимуться на поточні та довготермінові.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Організаційні аспекти аналізу зобов'язань і методика його здійснення

На всіх стадіях господарського процесу адміністративний персонал будівельних організацій ухвалює певні управлінські рішення з метою забезпечення стабільного функціонування та отримання позитивних результатів господарської діяльності. Важливим сегментом прийняття управлінських рішень на мікроекономічному рівні є фінансово-економічний аналіз. Однією із його складових є аналіз зобов'язань. Значимість цього аналізу пов'язана насамперед з тим, що в момент виникнення зобов'язання підприємство отримує в розпорядження додаткові господарські засоби: по-перше, у власність підприємства переходять придбані активи, по-друге, підприємство користується на тимчасовій основі коштами, які повинно було б передати іншому контрагентові як компенсацію вартості таких активів, що може забезпечити додатковий прибуток підприємству. З огляду на це управлінський персонал має всебічно вивчати причини утворення зобов'язань, уміти визначити оптимальну їхню величину та структуру, раціонально використовувати суму такої заборгованості.

У цьому виявляються три основні функції аналізу зобов'язань: оцінювальна, діагностична та прогнозна, які тісно взаємопов'язані. Оцінювальна функція дає змогу визначити ступінь відповідності фактичного стану економічної системи її запланованим чи теоретично обґрунтованим параметрам. Діагностична – передбачити встановлення причинно-наслідкових зв'язків економічної системи, її змін і впливу факторів на ці зміни. Прогнозна функція забезпечує визначення

невикористаних резервів та обґрунтування потенційних можливостей щодо приведення економічної системи в бажаний стан.

Для реалізації цих функцій економічний аналіз має виконувати такі завдання: визначити місце економічної системи у зовнішньому середовищі; оцінювати економічні явища і процеси та досліджувати причинно-наслідкові зв'язки їхніх змін та розвитку; виявляти невикористані резерви покращення економічної системи; узагальнювати результати аналізу з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень і здійснювати контроль за їхнім виконанням. Слід зазначити, що для прийняття правильного управлінського рішення не стільки важлива точність аналітичних розрахунків, скільки визначення тенденцій розвитку економічної системи та невикористаних резервів як у звітному періоді, так і на майбутнє.

Реалізація багатьох функцій і завдань аналізу зумовлює виникнення різних організаційних систем його здійснення. За способом проведення аналіз поділяється на зовнішній і внутрішній. Зовнішній аналіз здійснюють сторонні організації. Він спрямований переважно на зовнішніх користувачів, оскільки аналітик користується обмеженою кількістю інформаційних ресурсів про діяльність підприємства і, як наслідок, може забезпечити виконання лише визначеного переліку завдань. Ця система організації аналізу не повною мірою забезпечує проведення комплексу досліджень та надання обґрунтованих пропозицій для прийняття управлінських рішень.

Внутрішній аналіз здійснюють працівники підприємства. Залежно від обраної підприємством організаційної системи аналіз можуть проводити:

- спеціальні підрозділи економічного аналізу, що, з одного боку, дає змогу чітко розподілити обов'язки кожного з аналітиків, застосовувати комп'ютерні програми для опрацювання інформації, а з іншого, – не забезпечує на належному рівні роботу таких підрозділів і апарату управління як єдиної системи;
- шляхом розподілу комплексу аналітичних робіт між функціональними службами підприємства, що забезпечує оперативність виконання аналітичних робіт і дає можливість своєчасно втілювати в життя пропозиції, отримані в

результаті аналізу. Проте в цьому разі дуже складно досягнути єдності методологічного забезпечення аналізу, уникнути багаторазового аналізу одних і тих самих процесів різними функціональними службами підприємства.

Яку б організаційну систему економічного аналізу не обрало підприємство, для досягнення мети та реалізації завдань аналізу доцільно до аналітичної роботи залучати всі його служби. Підприємство, яке має досконалу систему аналітичних досліджень, може уникнути прийняття необґрунтованих управлінських рішень та швидко адаптовуватись до змін у зовнішньому середовищі.

На наш погляд, аналіз зобов'язань повинен відповідати таким вимогам:

- забезпечувати системний підхід (об'єкт дослідження – в цьому разі зобов'язання – розглядати як складну динамічну систему, яка складається з багатьох елементів, що певним чином пов'язані як між собою, так і з зовнішнім середовищем);
- бути оперативним (проводитися відразу після отримання звітності або інших важливих даних, які містять інформацію щодо зобов'язань, з метою оперативного попередження негативного впливу останніх на фінансовий стан підприємства);
- бути систематичним (проводитися постійно, оскільки зобов'язання значною мірою залежать від часового фактора і навіть протягом незначного відрізка часу може суттєво змінитися їхня структура, міра протермінованості);
- відповідати принципу пріоритетності (фактори, які впливають на об'єкт дослідження (зобов'язання), потрібно розглядати у порядку інтенсивності їхнього впливу на такий об'єкт);
- бути об'єктивним (достовірно відображати результати роботи підприємства);
- бути дієвим (ефективно впливати на результати діяльності будівельної організації);
- бути ефективним (результати аналізу зобов'язань мають виправдовувати затрати на його проведення);
- бути наочним (його результати мають бути зрозумілими і доступними для зовнішніх і внутрішніх користувачів).

Як доведено в процесі дослідження, методика аналізу зобов'язань містить такі елементи: формулювання завдань і мети, з якою проводиться аналіз зобов'язань; підбір системи показників, необхідних для здійснення такого аналізу, та визначення ступеня їхнього взаємозв'язку; визначення етапів проведення аналізу зобов'язань та вибір методів, способів і прийомів, які застосовуватимуть на кожному з них; підбір джерел інформації; вибір технічних засобів, які доцільно використати для обробки інформації; визначення порядку оформлення результатів аналізу; інтерпретація результатів аналізу та визначення ефекту від його проведення.

Для якісного проведення аналізу необхідно зібрати об'єктивну інформацію, яка стосується зобов'язань. Основним джерелом інформації для аналізу зобов'язань є фінансова звітність. При оцінці фінансової звітності підприємства реалізується принцип дедукції, тобто рух від загального до часткового, що дає змогу відтворити історичну і логічну послідовність господарських операцій та оцінити величину їхнього впливу на фінансовий стан підприємства. В процесі аналізу необхідно врахувати, що інформація, наведена у фінансовій звітності, вже пройшла бухгалтерську і статистичну обробку. Необхідно також звернути увагу на суб'єктивність укладачів фінансової звітності, обрану підприємством облікову політику (насамперед щодо оцінки зобов'язань).

Оскільки фінансова звітність є інформаційно обмеженою, з неї не можна отримати дані про найбільш надійних постачальників, про банки, які надають кредити на вигідних умовах, про фактичний термін сплати кожного з видів зобов'язань. Таким чином, при аналізі зобов'язань рекомендується використовувати, крім звітності, й інші облікові дані, зокрема регістри бухгалтерського обліку, первинні документи тощо.

Для потреб аналізу окрім облікової використовують й інші види інформації. Так, Є.В. Мних виокремлює такі інформаційні ресурси: нормативно-довідкова інформація; планова інформація; облікова інформація; звітно-статистична інформація; дані спеціальних спостережень [96, 132]. Ф.Ф. Бутинець і В.М. Пархоменко всі джерела даних, що залучаються для проведення

економічного аналізу, об'єднали у три групи: нормативні, кошторисні, планові; джерела облікового характеру; поза облікові джерела інформації [50, 171]. Слід зазначити, що обсяг інформації залежить від мети та завдань аналізу і витрати на її збір повинні бути обґрунтовані та виправдані.

Нині інформаційні ресурси розглядають у нерозривній єдності з персональними електронно-обчислювальними машинами, на базі яких створюються автоматизовані робочі місця. Використання комп'ютерних систем забезпечує збирання інформації, її реєстрацію, зберігання, швидке передавання й перетворення. Процес забезпечення аналізу економічною інформацією відображений на рис. 3.1. Як видно з рисунку, у формуванні бази даних беруть участь усі підрозділи підприємства, оскільки від повноти і оперативності збору інформації залежить якість проведеного аналізу та прийняття ефективних управлінських рішень.

Метою аналізу зобов'язань є оцінка залученого капіталу підприємства і напрямків його розміщення та визначення впливу зобов'язань на фінансовий стан підприємства. Для досягнення мети в процесі аналізу зобов'язань необхідно вирішити такі основні завдання: визначення місця та ролі зобов'язань у загальній системі діяльності підприємства; вивчення складу та структури зобов'язань; дослідження напрямків розміщення залученого капіталу та ефективності його використання; оцінка впливу зобов'язань на фінансовий стан підприємства.

Завдання аналізу зобов'язань не обмежуються наведеним вище переліком, оскільки, з одного боку, кожен аналітик може ставити свою мету і відповідно різні завдання для її досягнення, а з іншого, – в процесі економічного і соціального розвитку перед аналізом можуть поставати як нові, так і посилюватися раніше висунуті завдання.

У науковій літературі не визначено єдиного підходу до порядку проведення аналізу зобов'язань. Причому зобов'язання з метою аналізу швидше визначаються з точки зору однієї із складових капіталу підприємства, що є джерелом утворення активів, а не як його заборгованість, яка потребує оцінки природи утворення, термінів і джерел погашення.

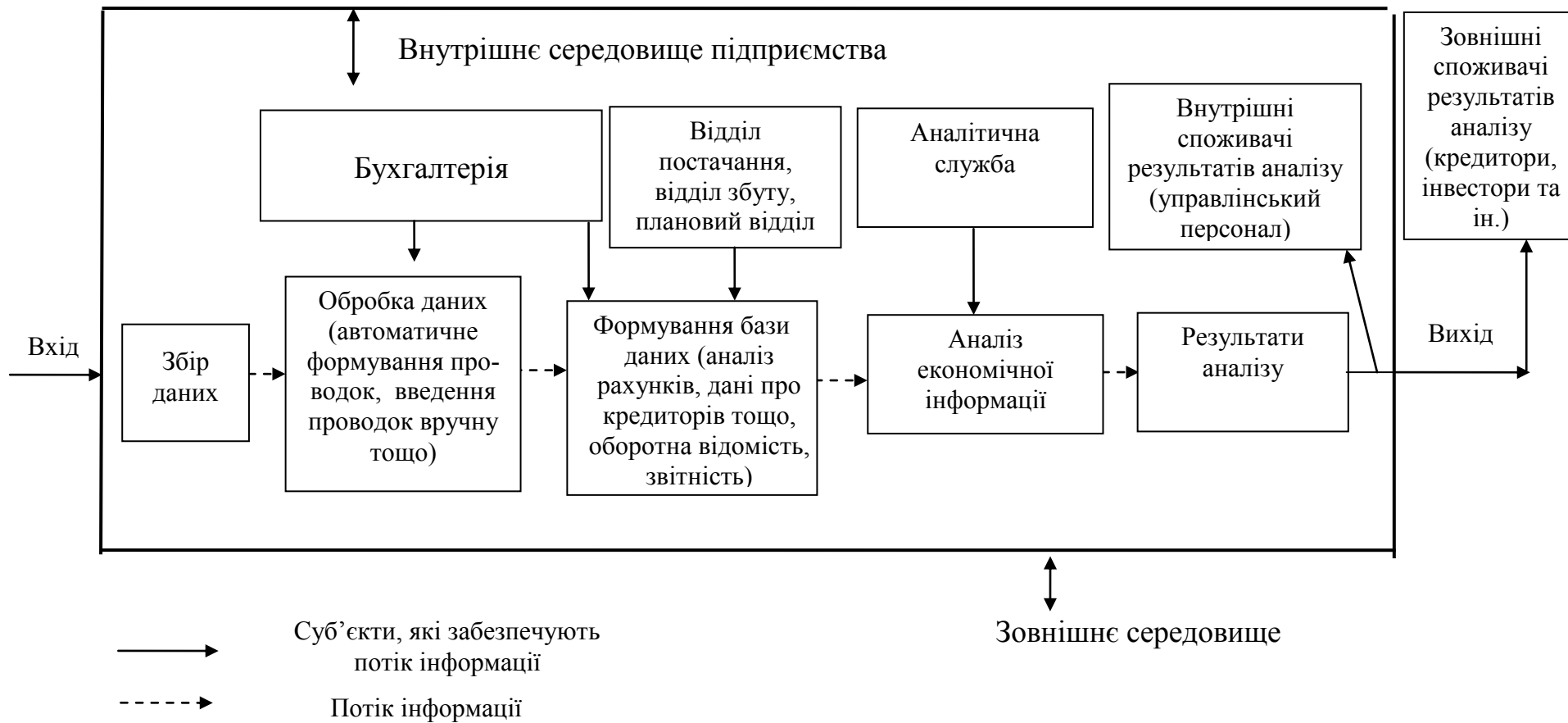

Рис 3.1. Процес забезпечення аналізу економічною інформацією

Аналіз зобов'язань буде найбільш повним і результативним у разі його здійснення за такою схемою: аналіз структури та динаміки зобов'язань підприємства; оцінка оборотності кредиторської заборгованості; визначення ролі зобов'язань у формуванні капіталу підприємства; оцінка фінансової стійкості підприємства на основі аналізу структури власного капіталу і зобов'язань; аналіз фінансової рівноваги між активами підприємства та джерелами їхнього утворення; оцінка впливу поточних зобов'язань на величину показників ліквідності. Об'єднавши завдання і етапи проведення аналізу зобов'язань можна отримати структурно-логічну модель послідовності його здійснення (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Структурно-логічна модель послідовності здійснення економічного аналізу зобов'язань

Оцінку структури та динаміки зобов'язань здійснюють за допомогою методичного прийому порівняння. Головними видами порівняльного аналізу є вертикальний та горизонтальний. Вертикальний аналіз дає змогу простежити вагову частку кожного виду зобов'язань у загальному підсумку. Також цей вид аналізу дає можливість перевірити повноту і правильність розрахунку впливу окремих факторів на зміну загальної суми зобов'язань. В усіх випадках підсумок впливу всіх факторів має дорівнювати величині загального відхилення зобов'язань. Горизонтальний аналіз дає змогу визначити абсолютні та відносні відхилення окремих видів зобов'язань у звітному періоді порівняно з попереднім та оцінити їхнє значення на перспективу. Спільною ознакою вертикального та горизонтального аналізу є використання відносних показників, які на основі трендового методу аналізу і бенчмаркінгу порівнюють:

- з такими самими показниками за попередні періоди, що дає змогу оцінити тенденції розвитку в бік покращення чи погіршення;
- з нормативними показниками, що дає можливість оцінити фінансовий стан підприємства;
- з відносними показниками інших підприємств тієї ж галузі економіки;
- з відносними показниками кращих підприємств галузі, що дає змогу виявити суттєві недоліки роботи досліджуваного підприємства та слабкі його сторони.

Важливо враховувати, що аналіз відносних показників та інтерпретація балансу поняття не тотожні. Аналіз відносних показників, як зазначили М.А. Гольцберг і Л.М. Хасон-Бек [11, 192], – це лише засіб інтерпретації.

На основі даних пасиву балансу оцінено зобов'язання досліджуваних підприємств будівельної галузі: ВАТ “Тернопільбуд”, ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, ТОВ “Добробуд”, ТзОВ “Домобудівник”, а також оцінено зобов'язання загалом по цій галузі (дод. К). Як видно з дод. К обсяги зобов'язань на досліджуваних підприємствах мають тенденцію до зростання. У ВАТ “Тернопільбуд” зобов'язання за 2007 р. збільшилися на 56 %, ТОВ “Добробуд” – на 61,9 %, ТзОВ “Домобудівник” – у 2 рази. Збільшення величини зобов'язань спостерігається

загалом по будівельній галузі: протягом 2006 р. – на 54,1 % і протягом 2007 р. – на 69,8 %. Лише на ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” зобов’язання протягом 2007 р. знизились на 26,6 %, проте у за 2004–2006 рр. їх сума постійно зростала.

Слід зазначити, що досліджувані підприємства у своїй господарській діяльності довготермінові зобов’язання практично не використовують. Причина цього – можливість підприємств залучати більш дешеві позикові засоби. Загалом по будівельній галузі частка довготермінових зобов’язань у загальній величині заборгованості порівняно невелика, хоча сума такого виду зобов’язань протягом 2006 і 2007 рр. суттєво зросла: у 2,1 та у 2,4 рази відповідно.

Основну частку зобов’язань на аналізованих підприємствах становить цільове фінансування і кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги. У ВАТ “Тернопільбуд”, ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, ТОВ “Добробуд” і ТзОВ “Домобудівник” сума кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги в 2007 р. становила 6,3 %, 13,4 %, 1,1 % і 25,2 % від суми зобов’язань даних підприємств відповідно.

Сума цільового фінансування у ВАТ “Тернопільбуд” за станом на 31.12.2007 р. становила 262555 тис. грн., або 90,1 % від суми всіх зобов’язань цього підприємства, у ТОВ “Добробуд” – 42817,2 тис. грн., або 97,7 % від суми всіх зобов’язань. Оскільки у ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” і ТзОВ “Домобудівник” пайові внески на житлове будівництво відображають у складі кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги і одержаних авансів, то частку цільового фінансування у зобов’язаннях визначимо шляхом перенесення сум пайових внесків до складу цільового фінансування (дод. Л).

Як видно з дод. Л, сума цільового фінансування у ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” за станом на 31.12.2007 р. становила 12669,3 тис. грн., або 29,7 % від суми всіх зобов’язань, у ТзОВ “Домобудівник” – 31640,2 тис. грн., або 72,8 % зобов’язань цього підприємства.

Оскільки сума цільового фінансування на будівельних підприємствах становить основу зобов’язань, то доцільно провести більш ґрунтовний аналіз цього джерела фінансування господарської діяльності.

Одним з головних показників ефективної діяльності підприємства є рентабельність. Рентабельність основної діяльності визначається як відношення прибутку, який отримало підприємство за звітний період, до собівартості. Прибуток будівельних підприємств дорівнює різниці між доходом від реалізації та собівартістю. З метою розрахунку коефіцієнтів рентабельності для будівельних підприємств використовується повна собівартість будівництва, оскільки відповідно до П(С)БО 18 “Будівельні контракти” до витрат за будівельним контрактом зараховують витрати, безпосередньо пов’язані з виконанням цього контракту; загальновиробничі витрати; адміністративні витрати, якщо ці витрати безпосередньо пов’язані з виконанням будівельного контракту або окреме відшкодування цих витрат за умовами будівельного контракту покладено на замовника [132]. Дохід від реалізації охоплює визнаний дохід за цільовим фінансуванням та інший дохід, який виник у результаті зданих будівельно-монтажних робіт. На основі викладеного визначимо рентабельність основної діяльності будівельного підприємства з урахуванням специфіки його діяльності:

$$R = \frac{\Pi}{C} = \frac{D - C}{C} = \frac{D}{C} - 1 = \frac{D(1 - \beta) + ЦФ}{C} - 1 \quad (3.1)$$

або

$$R = \frac{D(1 - \beta)}{C} + \frac{ЦФ}{C} - 1, \quad (3.2)$$

де R – рентабельність основної діяльності будівельного підприємства; Π – прибуток від основної діяльності; D – дохід від реалізації робіт, послуг; β – частка цільового фінансування, за яким визнано дохід, у загальній сумі доходу від реалізації; $ЦФ$ – сума цільового фінансування, за яким визнано дохід; C – повна собівартість виконаних робіт, послуг.

За формулою 3.2 розрахуємо рентабельність основної діяльності ВАТ “Тернопільбуд” у 2006 і 2007 рр.:

$$R_{2006} = \frac{252065,6 \times (1 - 0,68)}{201353,5} + \frac{171400,6}{201353,5} - 1 = 0,252,$$

$$R_{2007} = \frac{352738 (1 - 0,62)}{281652,4} + \frac{219477,1}{281652,4} - 1 = 0,255.$$

На зміну рентабельності основної діяльності вплинули: зміна доходу від реалізації, частка цільового фінансування, за яким визнано дохід, у загальній сумі доходу від реалізації, цільове фінансування, за яким визнано дохід, і собівартість виконаних робіт, послуг:

$$\Delta R = f(D; \beta; ЦФ; C)$$

Визначимо зміну коефіцієнта рентабельності основної діяльності протягом 2006–2007 рр. у ВАТ “Тернопільбуд” за рахунок впливу наведених вище факторів за допомогою одного з методів детермінованого факторного аналізу – способу ланцюгових підстановок:

$$\Delta R = +0,003$$

$$\Delta f(D) = +0,16; \Delta f(\beta) = +0,105; \Delta f(ЦФ) = +0,239; \Delta f(C) = -0,501.$$

Визначення прибутку від додаткового вкладення 1 грн. цільового фінансування пропонуємо здійснювати за формулою 3.3.

$$П_{ЦФ} = ЦФ - C_{ЦФ} = ЦФ - \frac{ЦФ}{R + 1}, \quad (3.3)$$

де $П_{ЦФ}$ – прибуток від додаткового вкладення 1 грн. цільового фінансування; $ЦФ$ – сума цільового фінансування; $C_{ЦФ}$ – повна собівартість виконаних робіт, послуг, яка була сформована за рахунок коштів цільового фінансування; R – рентабельність основної діяльності будівельного підприємства.

Прибуток від вкладення 1 грн. цільового фінансування у ВАТ “Тернопільбуд” у 2007 р. становив:

$$П_{ЦФ} = 1 - \frac{1}{0,25 + 1} = 0,2.$$

Так, за рахунок 1 грн. цільового фінансування підприємство може отримати 20 коп. прибутку.

Максимальний рівень цільового фінансування, який може збільшувати обсяг виконаних будівельно-монтажних робіт і рентабельність підприємства, можна розрахувати за формулою:

$$ЦФ_{\max} = \sum_{i=1}^n (Ч_{\text{заг } i} - Ч_{\text{БМР } i}) \times B_{1\text{роб}}, \quad (3.4)$$

де $Ч_{\text{заг } i}$ – загальна чисельність робітників на підприємстві за i -тий день; $Ч_{\text{БМР } i}$ – чисельність робітників, зайнятих на будівельно-монтажних роботах за i -тий день; $B_{1\text{роб}}$ – виробіток за день одного робітника; i – кількість днів в аналізованому періоді.

На максимальну суму цільового фінансування, яка може збільшувати обсяг виконаних будівельно-монтажних робіт, можуть вплинути й інші фактори, зокрема погодні умови, порушення поставок матеріальних цінностей. Проте вплив таких факторів, як правило, враховується при розрахунку виробітку, що припадає на одного робітника.

Слід урахувати, що в процесі аналізу зобов'язань за даними балансу неможливо сформувати повну уяву про їхню структуру. З огляду на це варто вивчити склад зобов'язань підприємства за різними класифікаційними ознаками. Дослідження насамперед потребують зобов'язання з точки зору їхньої вартості, місця виникнення, термінів погашення, виконанням умов погашення. Оцінки також потребують склад, динаміка, оборотність кредиторської заборгованості та її співвідношення з дебіторською.

Для оцінки вигідності зобов'язань для підприємства поділимо їх на основі вартості. Якщо суми заборгованості перед постачальниками та субпідрядниками, учасниками, за авансами одержаними є порівняно “дешевою” заборгованістю, то зобов'язання за отриманими кредитами банків, векселями, облігаціями виданими спричиняють сплату відсотків. У свою чергу, заборгованість перед бюджетом, позабюджетними фондами, з оплати праці не потребує сплати відсотків, проте її протермінування призводить до сплати значних штрафних санкцій, які можуть суттєво вплинути на фінансовий результат діяльності підприємства. На рис. 3.3 щодо досліджуваних підприємств подана інформація про частку “дешевих” і “дорогих” позикових засобів, а також зобов'язань за нетоварними операціями,

зростання яких у динаміці може свідчити про проблеми підприємства з платоспроможністю.

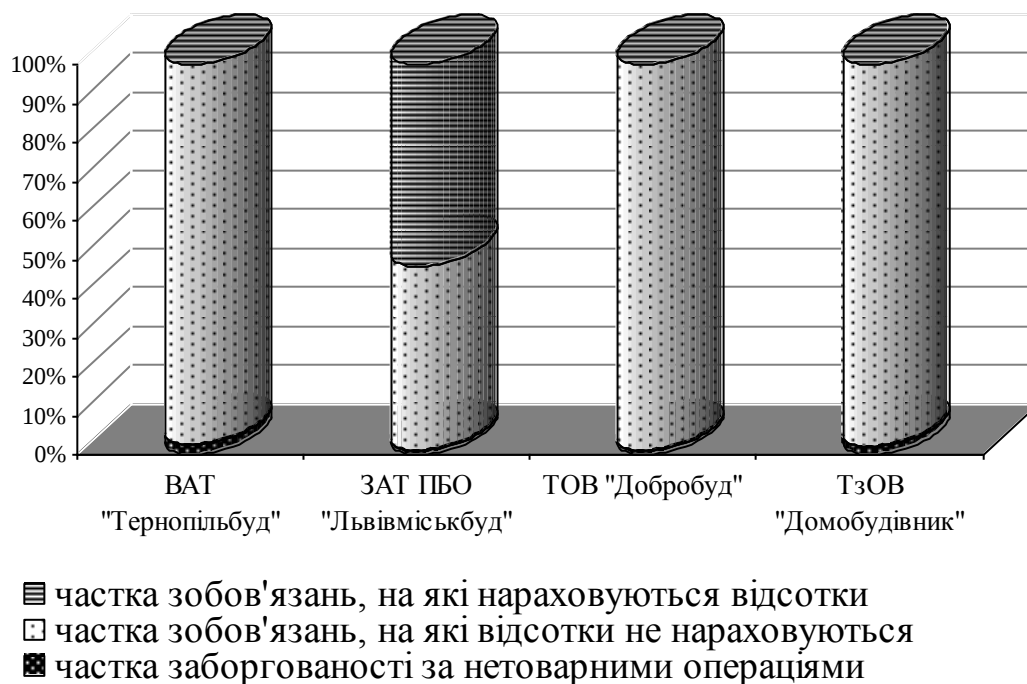

Рис. 3.3. Структура зобов'язань у динаміці з точки зору їхньої вартості на досліджуваних підприємствах у 2007 р.

Як видно з рис. 3.3 у структурі зобов'язань підприємств будівельної галузі, крім ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, основну частку становлять “дешеві” позикові засоби: у ВАТ “Тернопільбуд” – 97,7 %, ТОВ “Добробуд” – 99,2 %, ТЗОВ “Домобудівник” – 98,1 %. Це свідчить, що джерелами формування активів, які створюють зобов'язання цих підприємств, переважно є безвідсоткові позикові засоби. Причиною цього є можливість досліджуваних підприємств залучати кошти фізичних і юридичних осіб на пайових засадах, що не потребує сплати відсотків. Це значна перевага будівельних підприємств над підприємствами інших галузей економіки.

Якщо поділити зобов'язання за місцем їхнього виникнення, то у досліджуваних підприємствах у 2007 р. основну частку становлять зовнішні. Внутрішні зобов'язання дорівнюють 1,3 % від усіх зобов'язань

ВАТ “Тернопільбуд”, 0,5 % – ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, 1,1 % – ТЗОВ “Домобудівник” та 0,5 % – ТОВ “Добробуд”.

Особливу увагу в процесі аналізу слід приділити детальному поділу всіх видів зобов’язань на основі терміну погашення та визначенню суми зобов’язань, терміни погашення яких не дотримано. Оскільки у фінансовій звітності, як і в Примітках до неї, така інформація не наводиться, аналітику слід самостійно здійснювати збір даних для такого виду аналізу. Якщо для підприємств з невеликими масштабами господарської діяльності збір та оцінка інформації про терміни погашення зобов’язань – процедура не складна, то для великих підприємств це потребує значних затрат часу. З огляду на це пропонується щомісячно (щоквартально) заповнювати аналітичну таблицю, яка дасть змогу стежити за реальним станом заборгованості підприємства і вчасно реагувати на можливу загрозу втрати платоспроможності та довіри кредиторів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Аналітична таблиця для аналізу зобов’язань за їхніми видами на основі термінів погашення та виконання умов погашення на прикладі ТЗОВ “Домобудівник”

Вид забор- гованості	Довготермінова заборгованість				Короткотермінова заборгованість							
	всього, грн.	у т. ч. за терміна- ми погашення, грн.			всього	у т. ч. за термінами погашення, грн.				з неї протермінована		
		до 2 років	від 2 до 5 років	більше 5 років		до 3 місяців	від 3 до 6 місяців	від 6 до 12 місяців	більше 12 місяців, у межах операцій- ного циклу ¹	сума, грн.	причини виникнення	вжиті заходи
Період												
II квартал 2007 р.	—	—	—	—	7125,5	5825,5	1300,0	—	—	—	—	—
III квартал 2007 р.	—	—	—	—	9562,0	9562,0	—	—	—	—	—	—
IV квартал 2007 р.	—	—	—	—	11853,3	11853,3	—	—	—	—	—	—

Примітка:

¹У разі відображення цієї суми заборгованості на рахунках бухгалтерського обліку й у звітності як поточної.

Слід зауважити, що короткотермінова заборгованість досліджуваних підприємств здебільшого не перевищує 3 місяців і погашається згідно з установленими термінами.

Аналіз зобов'язань не буде повним без оцінки оборотності кредиторської заборгованості. Для цього використаємо такі показники:

1) коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості ($k_{об.кр.заб.}$), який визначається шляхом ділення суми закупівель на суму середньої кредиторської заборгованості:

$$k_{об.кр.заб.} = \frac{\text{Сума закупівель } (\phi.2 \text{ ряд.035} - \phi.2 \text{ р.100} + \phi.1 \text{ р.100} + \phi.1 \text{ р.140} - \phi.2 \text{ р.}(240 \div 260))}{\text{Кредиторська заборгованість } \left(\phi.1 \text{ ряд. 530 } \frac{зр. 3 + зр. 4}{2} \right)}. \quad (3.5)$$

Коефіцієнт вказує, скільки разів виникає і погашається поточна заборгованість у підприємства протягом аналізованого періоду.

Зазначимо, що у вітчизняних науковців немає однозначної думки щодо складу знаменника у формулі 3.5. Якщо А.М. Коваленко пропонує враховувати лише суму кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги, що відображається у рядку 530 пасиву балансу [196, 228], М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Притуляк і Н.Ю. Невмежицька – поточні зобов'язання, які відображаються у рядках 530–600 балансу [197, 164], то В.І. Головка, А.В. Мінченко, В.М. Шарманська для розрахунку цього коефіцієнта використовують суми не лише всіх поточних зобов'язань, а й доходів майбутніх періодів [35, 155]. Вважаємо, що аналітик може використати будь-яку із зазначених методик розрахунку коефіцієнта оборотності кредиторської заборгованості залежно від окресленої мети та визначених цілей.

Також немає однозначності серед науковців щодо чисельника у формулі 3.5. Більшість з них для розрахунку коефіцієнта оборотності кредиторської заборгованості використовують або виручку від реалізації або собівартість реалізованих робіт, послуг. Проте погоджуємось з думкою Б.М. Литвина [84, 118], що для розрахунку цього коефіцієнта слід використовувати суму закупівель,

оскільки вважаємо, що така методика розрахунку забезпечить більш точне значення оборотності кредиторської заборгованості;

2) тривалість обороту кредиторської заборгованості ($T_{об.кр.заб.}$), що розраховується шляхом ділення середньої величини кредиторської заборгованості, помноженої на кількість днів в аналізованому періоді (як правило, 360), на суму закупівель:

$$T_{об.кр.заб.} = \frac{\text{Кредиторська заборгованість} \times 360}{\text{Сума закупівель}}. \quad (3.6)$$

Цей коефіцієнт вказує на середній період сплати кредиторської заборгованості.

Аналіз тривалості обороту кредиторської заборгованості у динаміці дасть змогу аналітику зробити висновок щодо взаємовідносин підприємства з його контрагентами. Якщо цей показник з часом зменшився, то це може свідчити, з одного боку, про платоспроможність підприємства або отримання переваг за швидку оплату придбаних товарів, робіт і послуг (наприклад, отримання знижок), а з іншого, – про небажання кредиторів відтерміновувати платежі, що може бути пов'язане з ризиком несплати. Збільшення у динаміці тривалості обороту кредиторської заборгованості може означати, що у підприємства є проблеми з платоспроможністю або що воно затягує оплату кредиторської заборгованості з метою її використання як джерела фінансування.

Для ширшого визначення ролі поточної заборгованості для підприємства доцільно тривалість кредиторської заборгованості порівняти з тривалістю обороту дебіторської заборгованості ($T_{об.деб.заб.}$), яка визначається шляхом ділення середньої величини дебіторської заборгованості, помноженої на кількість днів в аналізованому періоді (як правило, 360), на виручку від реалізації робіт і послуг:

$$T_{об.деб.заб.} = \frac{\text{Дебіторська заборгованість} \left(\text{ф. 1 ряд. 160} \frac{\text{зр. 3} + \text{зр. 4}}{2} \right) \times 360}{\text{Виручка від реалізації (ф. 2 ряд. 035)}}. \quad (3.7)$$

Якщо $T_{об.кр.заб} > T_{об.деб.заб.}$, то це свідчить, що підприємство сплачує свої борги протягом більшого періоду, ніж дозволяє це робити своїм дебіторам. Це дає змогу використовувати кредиторську заборгованість як джерело фінансування активів.

Такий самий висновок можна зробити у разі перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською за даними балансу. Проте, якщо дебіторська заборгованість перевищує кредиторську, то це є швидше негативним явищем і свідчить про іммобілізацію власного капіталу в дебіторську заборгованість, хоча значне перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською також загрожує платоспроможності підприємства. Як зазначають російські вчені Б.Г. Жарилгасова і А.Є. Суглобов, "...якщо кредиторська заборгованість перевищує дебіторську в два рази, то фінансовий стан підприємства вважається нестабільним" [54, 178]. В.І. Головка, А.В. Мінченко, В.М. Шарманська вважають нормальною ситуацію, за якої відношення кредиторської заборгованості до дебіторської дорівнює або навіть менше одиниці [35, 149].

Розрахуємо вищеназвані показники за даними ВАТ "Тернопільбуд", ЗАТ ПБО "Львівміськбуд", ТОВ "Добробуд" і ТзОВ "Домобудівник" (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Аналіз поточної заборгованості у ВАТ "Тернопільбуд", ЗАТ ПБО "Львівміськбуд", ТОВ "Добробуд" та ТзОВ "Домобудівник" у 2006–2007 рр.

№ п/п	Показники	ВАТ "Тернопільбуд"		ЗАТ ПБО "Львівміськбуд"		ТОВ "Добробуд"		ТзОВ "Домобудівник"	
		2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.	2006 р.	2007 р.
1.	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	10,5	12,5	1,3	6,0	55,4	51,9	2,3	0,2
2.	Тривалість обороту кредиторської заборгованості, днів	34,4	28,7	278,2	59,8	6,5	7,0	158,9	2425,1
3.	Тривалість обороту дебіторської заборгованості, днів	26,9	23,6	198,1	39,7	8,6	17,6	10,2	17,0
4.	Співвідношення кредиторської і дебіторської заборгованостей	1,06	0,86	1,50	1,32	0,74	0,27	23,69	82,9

Як видно з табл. 3.2, у ТОВ “Добробуд” та ТзОВ “Домобудівник” коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості має тенденцію до зменшення. Відповідно на даних підприємствах збільшується тривалість обороту кредиторської заборгованості. Така ситуація може свідчити про затягування оплати кредиторської заборгованості з метою використання її як джерела фінансування господарської діяльності. Проте значна тривалість обороту кредиторської заборгованості у ТзОВ “Домобудівник” є негативною тенденцією і сигналом до виникнення проблем з платоспроможністю. Позитивна тенденція до зменшення періоду погашення кредиторської заборгованості спостерігається у ВАТ “Тернопільбуд” та ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”. Оскільки тривалість обороту дебіторської заборгованості у ТОВ “Добробуд” більша від тривалості обороту кредиторської, це означає, що підприємство свої борги сплачує протягом менш довготривалого періоду, ніж це роблять їхні дебітори.

Значне перевищення середнього періоду сплати кредиторської заборгованості над дебіторською є тривожним сигналом для майбутньої господарської діяльності ТзОВ “Домобудівник”. Значно вище за рекомендовану межу на вказаному підприємстві є співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованостей. Це підтверджує наявність проблем у підприємства з платоспроможністю та потребує прийняття невідкладних заходів щодо пошуку додаткових джерел покриття кредиторської заборгованості, покращення платіжної дисципліни і, можливо, зміни тактики ведення господарської діяльності. В іншому разі в підприємства виникне загроза втрати позитивної репутації серед кредиторів і платоспроможності. На інших досліджуваних підприємствах діапазон коливань показника співвідношення кредиторської заборгованості до дебіторської переважно не є суттєвим.

Аналізуючи зобов’язання в динаміці, можна зробити висновок, що підприємство завжди має певну мінімальну суму кредиторської заборгованості, якою користується фактично на постійній основі. Цю суму кредиторської заборгованості називають постійними пасивами. Російський вчений М.Л. Пятов вважає, що “...зобов’язання перед кредиторами, які належать до стійких пасивів,

можуть бути прирівняні до власних джерел активів” [166, 50]. Таке розуміння стійких пасивів може суттєво вплинути на результати аналізу фінансової стійкості.

Управління зобов’язаннями має бути спрямоване на збільшення суми стійких пасивів, оскільки це дає підприємству можливість постійно користуватися засобами контрагентів. Проте таке твердження може бути дієвим за дотримання принципу безперервності, тобто базуючись на припущенні, що діяльність підприємства триватиме й надалі.

Сума стійких пасивів визначається як мінімальна сума кредиторської заборгованості згідно з даними бухгалтерського обліку за певний період:

$$k_{const} = \min (k_1, k_2, k_3 \dots k_n), \quad (3.8)$$

де k_{const} – сума стійких пасивів; $k_1, k_2, k_3 \dots k_n$ – сума кредиторської заборгованості за даними бухгалтерського обліку підприємства протягом періоду, за який розраховується сума стійких пасивів [166, 50].

На рис. 3.4 проілюстровано суму стійких пасивів на досліджуваних підприємствах з урахуванням обсягу кредиторської заборгованості за товари і роботи протягом 2005–2007 рр. У ВАТ “Тернопільбуд” сума стійких пасивів становить 10234,5 тис. грн., що при дотриманні принципу безперервності з метою аналізу фінансової стійкості дало б змогу умовно збільшити суму власних джерел утворення активів у 2007 р. на 6,9 %. Незначну суму таких пасивів має в розпорядженні ТОВ “Добробуд”: 160,3 тис. грн., що становить лише 0,3 % від усього капіталу підприємства за станом на 31.12.2007 р. Сума стійких пасивів у ТзОВ “Домобудівник” – це доволі значна частка від усіх джерел утворення активів підприємства – 7,3 %, що свідчить не стільки про можливість підприємства користуватися цими грошовими засобами на постійній основі, скільки про проблеми з погашенням кредиторської заборгованості.

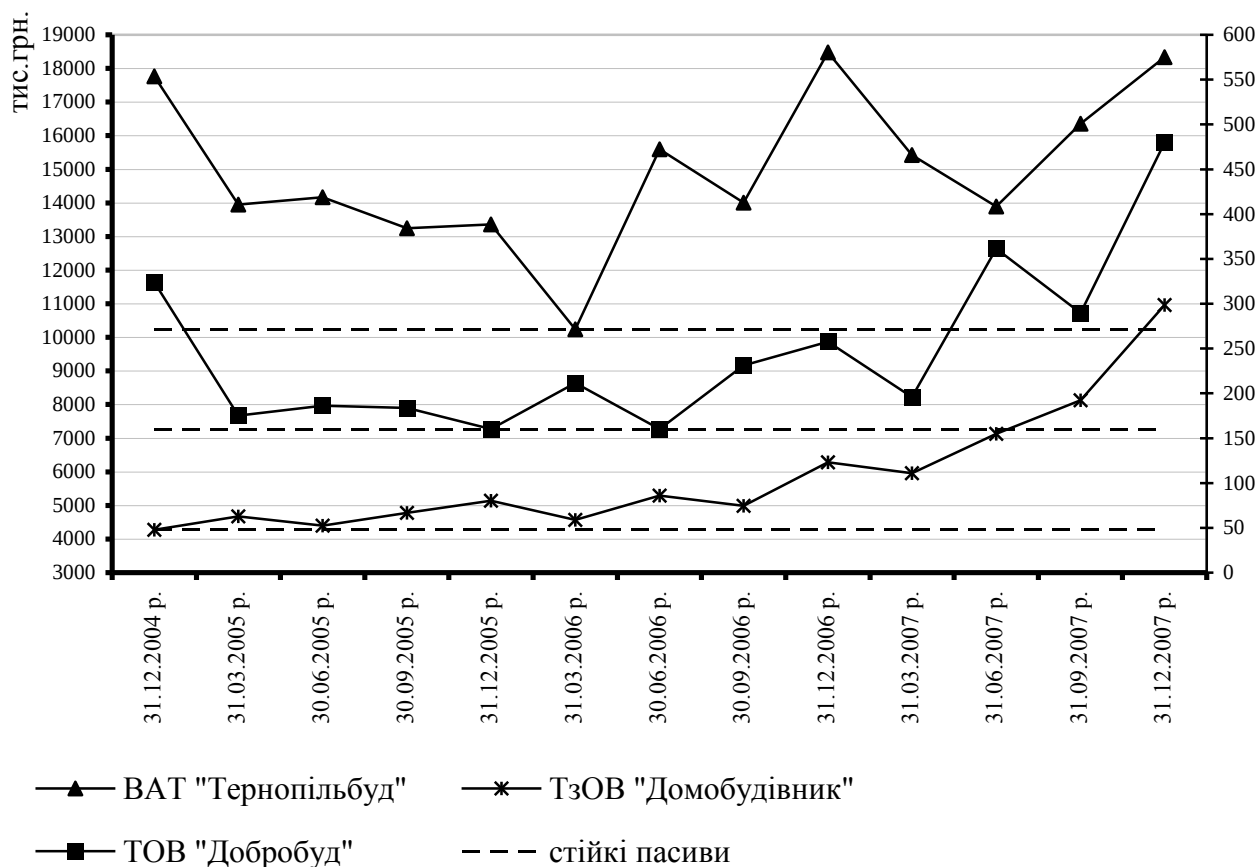

Рис. 3.4. Обсяг стійких пасивів у БАТ “Тернопільбуд”, ТОВ “Добробуд” і ТЗОВ “Домобудівник” за 2004-2007 рр.

Отже, однією із важливих характеристик господарської діяльності підприємства є забезпечення його стабільного функціонування на тривалу перспективу, що значною мірою залежить від зовнішніх кредиторів. З огляду на це аналіз зобов'язань підприємства за їхніми видами та в динаміці є важливим етапом аналізу господарської діяльності підприємства, оскільки дає змогу аналітику оцінювати структуру боргів і здатність своєчасно їх оплачувати, визначати доцільність зростання чи зменшення рівня зобов'язань за їхніми видами, виявляти перші сигнали загрози втрати платоспроможності.

3.2. Оцінка фінансової стійкості підприємства на основі аналізу структури власного капіталу і зобов'язань

Аналіз зобов'язань полягає не лише в їх оцінці і пошуку оптимальної структури, а також у дослідженні раціонального співвідношення цих зобов'язань з власним капіталом. У сучасних умовах господарювання співвідношення власного капіталу та зобов'язань є тим фактором, який безпосередньо впливає на фінансовий стан будівельного підприємства. Здавалося б, що підприємство, діяльність якого фінансується здебільшого за рахунок власного капіталу, має бути фінансово стійким, незалежним і платоспроможним. Проте в цьому разі можуть виникнути певні проблеми: по-перше, власний капітал обмежений в обсягах; по-друге, суб'єкти, які вклали свої кошти у підприємство, зацікавлені у виплаті значних дивідендів, а це може стати перешкодою для стратегічних цілей розвитку суб'єкта господарювання; по-третє, через сезонний характер будівельної галузі, взимку на рахунках будівельних підприємств можуть накопичуватися грошові кошти, а в інші періоди їх може не вистачати; по-четверте, зростання власного капіталу, наприклад, за рахунок додаткового випуску акцій, потребує значних організаційних витрат.

Залучення позикового капіталу дає підприємству ряд переваг і дозволяє певною мірою покращити його фінансовий стан. Проте неефективне використання позикового капіталу, значна плата за користування ним, заморожування на тривалий період коштів в обороті можуть дати зворотний ефект, значно зменшити платоспроможність будівельного підприємства і навіть довести його до банкрутства. З огляду на це аналіз раціональної структури капіталу підприємства завжди викликав науковий інтерес серед учених-економістів. Практикою доведено, що оптимальне співвідношення власного капіталу та зобов'язань визначити практично неможливо, оскільки воно залежить від багатьох факторів, які по-різному впливають на кожне конкретне підприємство (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Фактори, що впливають на співвідношення власного капіталу і зобов'язань

Підприємство має прорахувати вигідну саме йому структуру капіталу, підтримуючи баланс між власним капіталом і зобов'язаннями. При цьому крайнощі можуть бути доволі небезпечними, оскільки надто велика сума зобов'язань може призвести до втрати підприємством фінансової стійкості та платоспроможності. В свою чергу, наслідком значного збільшення власного капіталу може бути втрата власниками контролю над підприємством.

Використовуючи дані балансу, можна дати загальну характеристику структури пасивів у досліджуваних підприємствах та загалом за всіма підприємствами будівельної галузі (рис. 3.6).

На основі даних рис. 3.6 доходимо висновку, що у підприємствах будівельної галузі спостерігається тенденція до постійного зростання частки зобов'язань у загальній структурі капіталу підприємства, наслідком чого є посилення залежності останніх від кредиторів. Якщо у ВАТ “Тернопільбуд” та ТЗОВ “Домобудівник” не було значного перевищення суми зобов'язань над сумою власного капіталу (частка зобов'язань у підсумку балансу протягом 2003–2007 рр. на першому підприємстві коливалась від 45,7 % до 66,3 %, а на другому – від 48,0 % до 73,8 %), то капітал ТОВ “Добробуд” становлять здебільшого зобов'язання (понад 95 %). ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” за станом на 31.12.2003 р. не мало значної залежності від зовнішніх контрагентів, оскільки його зобов'язання становили лише 30,4 % від усього капіталу підприємства. Проте цей показник за наступні три роки суттєво збільшився і вже на 31.12.2007 р. дорівнював 74,3 %. Якщо оцінити обсяг зобов'язань за всіма підприємствами будівельної галузі, то простежується тенденція до постійного росту частки зобов'язань у загальній величині капіталу: за станом на 31.12.2005 р. частка зобов'язань становила 70,9 %, на 31.12.2006 р. – 73,0 %, на 31.12.2007 р. – 75,7 %.

Враховуючи, що ВАТ “Тернопільбуд” має структурні підрозділи, а ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” – дочірні підприємства, доцільно в них оцінити структуру капіталу (дод. М і Н). На основі даних дод. М можна стверджувати, що в структурному підрозділі ВАТ “Тернопільбуд” ПМК-12 власний капітал відсутній. У БМУ “Промбуд, БМУ “Машбуд”, БМУ “Опорядбуд”, Магази́ні, БУ-2, ПМК-258

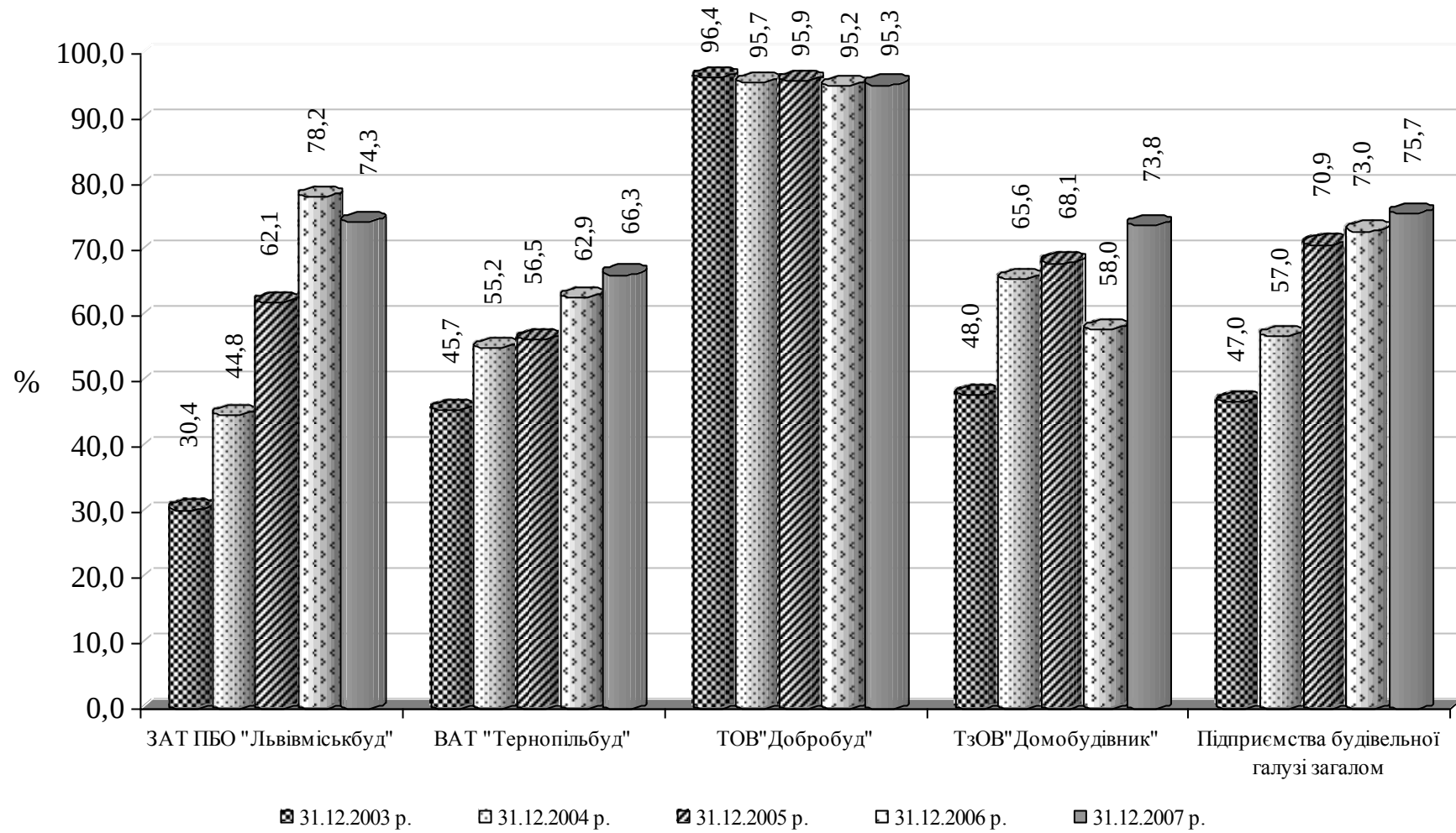

Рис. 3.6. Величина зобов'язань у загальній структурі пасивів досліджуваних підприємств і підприємств будівельної галузі загалом по Україні за 2004–2007 рр.

та в апараті управління більше половини всього капіталу становлять зобов'язання. Частка зобов'язань у підсумку балансу в БУ-1 становить 33,7 %, КБІ – 49,8 %, ДОК – 38,2 %, Цегельному – 39,0 %, ГБД – 48,2 %. У решти п'яти структурних підрозділах ВАТ “Тернопільбуд” (Спецбуд, Продбаза, ВПД, УВТК, ЖКК) частка зобов'язань не перевищує 30 %.

Частка зобов'язань у підсумку балансу таких дочірніх підприємств ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, як ЖКК “Сихів” та Готельний комплекс є незначною: 26,5 % і 11,5 % відповідно. У ЛМБ-проект частка зобов'язань у капіталі підприємства становить 48,1 %, у ЛМБ-електро – 63,0 %, у ЛМБ-сервіс – 45,2 %. У решти дочірніх підприємств ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” зобов'язання приблизно дорівнюють або перевищують 80 % від усього їхнього капіталу (дод. Н).

Аналіз співвідношення власного капіталу і зобов'язань підприємства дає змогу оцінити його фінансову стійкість. Оцінювання фінансової стійкості дає можливість інвесторам, кредиторам визначити фінансові можливості підприємства з позиції тривалої перспективи. Як у вітчизняній, так і зарубіжній практиці не опрацьовано єдиного підходу до побудови відповідних алгоритмів оцінки фінансової стійкості. Однак, незважаючи на те, що показники, які використовують для такого виду аналізу, відрізняються як за кількістю, так і методиками розрахунку, погоджуємося з думкою російських учених В.В. Ковалева і О.Н. Волкова, що “...такий “різнобій” не має критичного характеру... Найпростіше цей “різнобій” пояснити природною присутністю в аналітиків різних пріоритетів і упередженостей до тих чи інших показників, проте можливо сформулювати як мінімум дві причини, які тією чи іншою мірою зумовлюють таку ситуацію: 1) ставлення аналітика до необхідності і доцільності спільного аналізу джерел засобів і активів підприємства; 2) розбіжності в трактуванні ролі короткотермінових пасивів, зокрема короткотермінових джерел фінансового характеру” [70, 257].

Іншою вагомою причиною, яка зумовлює відмінності у кількості та методиці розрахунку показників фінансової стійкості підприємства, вважаємо, є мета та завдання такого аналізу. Так, власники одного підприємства мають за мету

збільшити обсяг власного капіталу, а іншого – обсяг довготермінових зобов'язань шляхом отримання значної суми кредиту. У першому разі аналіз фінансової стійкості може бути здійснений з точки зору обґрунтованості збільшення власного капіталу, в другому – довготермінових зобов'язань з метою недопущення в обох випадках порушення оптимального співвідношення пасивів балансу конкретного підприємства, втрати незалежності та стабільності останнім. Якщо за першої ситуації пріоритетними можуть бути одні показники фінансової стійкості, то за другої – ці показники можуть такими не визначатись.

Певні проблеми виникають при розрахунку показників фінансової стійкості. Характеризуючи методику визначення таких показників, науковці оперують поняттями “позиковий капітал”, “позикові засоби”, передбачаючи в їхньому змісті різні складові капіталу. На нашу думку, причиною таких неузгоджень є поки неповна відповідність методики аналізу національним Положенням (стандартам) бухгалтерського обліку. На сучасному етапі більшість науковців не враховують вимоги цих нормативних документів, а для спрощення застосовують “стару” структуру звітності. Зокрема, з метою аналізу фінансового стану підприємства капітал останнього поділяють на власний та позиковий, а позиковий – на довготерміновий (рядок 480 пасиву балансу) і короткотерміновий (рядок 620 пасиву балансу). Це характерно для праць А.М. Коваленка [196, 221], П.Ю. Буряка, М.В. Римар [199, 316], В.О. Мец, М.Г. Чумаченко [49, 237], Ю.С. Цал-Цалка [205, 186] та ін. Визначено позиковий капітал як сукупність довготермінових та поточних зобов'язань і в Методичних рекомендаціях з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств [90] та в Методичних рекомендаціях щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [152]. В.І. Головка, А.В. Мінченко і В.М. Шарманська з метою розрахунку коефіцієнтів фінансової стійкості капітал підприємства поділяють на власні і позикові кошти, причому до перших зараховують власний капітал, відображений у рядку 380 пасиву балансу, і забезпечення наступних витрат та платежів, наведені в рядку 430 пасиву балансу. До позикових коштів ці науковці

зараховують довготермінові зобов'язання, поточні зобов'язання та доходи майбутніх періодів (рядки 480, 620 і 630 пасиву балансу) [35, 150]. М.Р. Ковбасюк у складі позикового капіталу передбачає забезпечення наступних витрат і платежів, довготермінові та поточні зобов'язання [72, 247].

Для визначення коефіцієнтів фінансової стійкості необхідно використовувати запропоновану автором структуру джерел утворення активів підприємства. Зокрема, до складу власного капіталу зараховувати, крім власного, ще й капітал, прирівняний до власного, до зобов'язань (позикового капіталу) – довготермінові і поточні зобов'язання та пасиви, прирівняні до зобов'язань.

Зазначимо, що у вітчизняних нормативно-правових документах, які розкривають методику оцінки фінансового стану підприємства, наводиться доволі вузький перелік показників фінансової стійкості. В Інструкції про порядок складання звітності щодо визначення результатів реалізації інвестиційного проекту та діяльності підприємства пропонується розраховувати тільки два показники фінансової стійкості: коефіцієнт фінансової незалежності та коефіцієнт співвідношення позикового та власного капіталів [160]. У Методичних рекомендаціях з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств описана методика розрахунку п'яти таких показників: коефіцієнта фінансової незалежності, коефіцієнта фінансової стійкості, коефіцієнта інвестування, коефіцієнта маневрування та коефіцієнта забезпеченості оборотних активів власним оборотним капіталом [90]. Більш змістовний перелік показників, необхідних для оцінки фінансової стійкості, подано в Методичних рекомендаціях щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [152].

На основі запропонованої диференціації джерел утворення активів та враховуючи порядок оцінки фінансового стану суб'єктів господарювання, зазначений у вищеназваних документах, сформуємо методику розрахунку основних показників фінансової стійкості підприємства, які залежать від величини та структури зобов'язань.

Одним з основних відносних показників фінансової стійкості є коефіцієнт фінансової незалежності (або коефіцієнт концентрації власного капіталу), який характеризує можливість підприємства виконати свої зобов'язання за рахунок власного капіталу та свідчить, яка частка активів підприємства сформована з власних засобів. Розраховується коефіцієнт фінансової незалежності шляхом ділення останніх на валюту балансу. Як зазначалося вище, оптимальна частка власного капіталу у загальній вартості джерел утворення активів підприємства залежить від багатьох факторів, у тому числі від фондомісткості підприємства та галузі, в якій воно функціонує. Проте науковці вказують і на оптимальні межі цього показника (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Оптимальне значення коефіцієнта фінансової незалежності у різних наукових джерелах

№ п/п	Автори	Рекомендована частка власного капіталу в загальній структурі капіталу підприємства
1.	Є.В. Мних [96, 188]	не менше 50 %
2.	П.Ю. Буряк, М.В. Римар [199, 319]	не менше 60 %
3.	Т.В. Бердникова [3, 34]	2/3
4.	М.Р. Ковбасюк [72, 247]	не менше 50 %
5.	В.І. Головка, А.В. Мінченко, В.М. Шарманська [35, 168]	30 – 75 %
6.	А.М. Коваленко [196, 234]	не менше 50 %

Доповненням до коефіцієнта концентрації власного капіталу слугує коефіцієнт концентрації позикового капіталу ($\kappa_{п.к.}$), який розраховується діленням усіх зобов'язань підприємства на валюту балансу і відображає з урахуванням ставлення аналітика до необхідності спільного аналізу джерел засобів і активів підприємства:

- а) частку зобов'язань у загальній сумі капіталу підприємства;
- б) частку активів підприємства, сформовану за рахунок позикового капіталу.

Так, коефіцієнт концентрації позикового капіталу визначається за такою формулою:

$$K_{п.к.} = \frac{\text{Зобов'язання}}{\text{Валюта балансу}}. \quad (3.9)$$

Найбільш загальна оцінка фінансової стійкості підприємства визначається коефіцієнтом співвідношення позикового і власного капіталу:

$$K_{ф.р.} = \frac{\text{Зобов'язання}}{\text{Власний капітал}}. \quad (3.10)$$

Коефіцієнт співвідношення позикового і власного капіталу показує, яка сума позикового капіталу припадає на 1 грн. власного. Збільшення цього показника свідчить про підвищення залежності підприємства від кредиторів. Коефіцієнт співвідношення власного і позикового капіталу часто застосовують для оцінки фінансового ризику, тому його іноді називають коефіцієнтом фінансового ризику.

Враховуючи значущість цього показника, аналітику необхідно вирішити, яку оцінку доречно використати для його розрахунку, насамперед щодо власного капіталу: балансову чи ринкову. Як правило, у прибуткових підприємствах ринкова ціна власного капіталу може суттєво перевищувати балансову, а при розрахунку коефіцієнта співвідношення позикового і власного капіталу на основі ринкових оцінок рівень фінансового ризику може бути нижчим, ніж при використанні балансових.

Оберненим до коефіцієнта співвідношення позикового і власного капіталу є коефіцієнт платоспроможності (фінансової стабільності). Як правило, в науковій літературі зазначається, що оптимальною є ситуація, за якої сума власного капіталу перевищує суму позикового (табл. 3.4). З огляду на це слід вважати, що оптимальне значення коефіцієнта платоспроможності має дорівнювати не менш ніж 1.

Коефіцієнт фінансової стабільності визначається за формулою:

$$K_{ф.с.} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Зобов'язання}}. \quad (3.11)$$

Іншу групу відносних показників фінансової стійкості формують коефіцієнт фінансової незалежності капіталізованих джерел ($K_{фнкд}$) і коефіцієнт фінансової

залежності капіталізованих джерел ($K_{фзкд}$). Для розрахунку цих показників до уваги беруться лише довготермінові джерела утворення активів:

$$K_{фнкд} = \frac{\text{Власний капітал}}{\text{Власний капітал} + \text{Довготермінові зобов'язання}}; \quad (3.12)$$

$$K_{фзкд} = \frac{\text{Довготермінові зобов'язання}}{\text{Власний капітал} + \text{Довготермінові зобов'язання}}. \quad (3.13)$$

Перший коефіцієнт вказує на частку власного капіталу, другий – довготермінових зобов'язань у загальній сумі довготермінових джерел фінансування, і в сукупності їхня сума дорівнює одиниці. Єдиної точки зору щодо оптимальних значень $K_{фнкд}$ і $K_{фзкд}$ немає ні у вітчизняній, ні зарубіжній практиці. Зростання в динаміці $K_{фзкд}$ і зменшення $K_{фнкд}$, з одного боку, свідчить про збільшення на довготривалу перспективу залежності підприємства від зовнішніх кредиторів, з іншого, – про ступінь довіри останніх до підприємства. Найбільш поширеною є думка, що нижня межа коефіцієнта фінансової незалежності капіталізованих джерел має становити 0,6, а відповідно верхня межа коефіцієнта фінансової залежності капіталізованих джерел – 0,4.

Ще однією важливою групою показників фінансової стійкості є коефіцієнти, які визначають структуру позикових засобів. В.В. Ковалев і О.Н. Волкова до них зараховують коефіцієнт структури позикових засобів, який дає змогу встановити частку довготермінових зобов'язань у загальній сумі позикових засобів [70, 264]:

$$K_{п.з.} = \frac{\text{Довготермінові зобов'язання}}{\text{Зобов'язання}}. \quad (3.14)$$

Зростання даного показника в динаміці свідчить про підвищення ризику вкладення капіталу в підприємство. Проте, з іншого боку, це може свідчити про високий ступінь довіри кредиторів до підприємства. Коефіцієнт структури позикових засобів – один з головних індикаторів фінансової стійкості підприємств будівельної галузі, де довготермінові зобов'язання можуть відігравати важливу роль для фінансування їхньої основної діяльності і становити значну частку в капіталі.

Частку короткотермінових зобов'язань у загальній сумі позикових засобів можна визначити за коефіцієнтом поточної заборгованості, який розраховується діленням поточних зобов'язань на суму всіх зобов'язань підприємства:

$$K_{\text{пот.зоб.}} = \frac{\text{Поточні зобов'язання}}{\text{Зобов'язання}}. \quad (3.15)$$

У цій групі показників фінансової стійкості доцільно виокремити коефіцієнт поточної заборгованості за нетоварними операціями, який би відображав частку такої заборгованості в загальній структурі позикових засобів:

$$K_{\text{п.з.}} = \frac{\text{Поточні зобов'язання за нетоварними операціями}}{\text{Зобов'язання}}. \quad (3.16)$$

Значущість цього показника полягає в тому, що він відображатиме стан платоспроможності підприємства щодо погашення заборгованості із заробітної плати, страхування, позабюджетних платежів і перед бюджетом.

Для оцінки фінансової стійкості підприємства доцільно також визначити коефіцієнт Бівера, методику розрахунку якого подано в Методичних рекомендаціях щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [152]:

$$K_B = \frac{ЧП - А}{ДЗ + ПЗ}, \quad (3.17)$$

де ЧП – чистий прибуток (збиток); А – амортизація як елемент операційних витрат; ДЗ – довготермінові зобов'язання; ПЗ – поточні зобов'язання.

Використовуючи цей коефіцієнт, можна визначити незадовільну структуру балансу, небажане зменшення частки прибутку, що спрямовується на розвиток виробництва, та своєчасно зреагувати на можливі наслідки таких негативних процесів.

Одним із важливих показників фінансової стійкості є коефіцієнт, який характеризує здатність підприємства платити відсотки за кредити. Вітчизняні науковці не висвітлюють методику розрахунку цього коефіцієнта для оцінки

фінансової стійкості підприємства, оскільки в Україні відсотки за кредитами є фінансовими витратами і не покриваються за рахунок прибутку. В зарубіжних країнах виокремлюють таку методику розрахунку коефіцієнта забезпеченості відсотків до виплати [70, 266; 2, 128]:

$$K_{зпв} = \frac{\text{Прибуток до вирахування відсотків і податків}}{\text{Відсотки до виплати}}. \quad (3.18)$$

Низьке значення коефіцієнта забезпеченості відсотків до виплати свідчить про високу частку позикового капіталу в загальній структурі капіталу підприємства. У цьому виявляється зв'язок цього показника з коефіцієнтами концентрації власного та позикового капіталів.

Для оцінки впливу боргів підприємства на показники фінансової стійкості на рис. 3.7 проілюстровано залежність останніх від суми зобов'язань за видами.

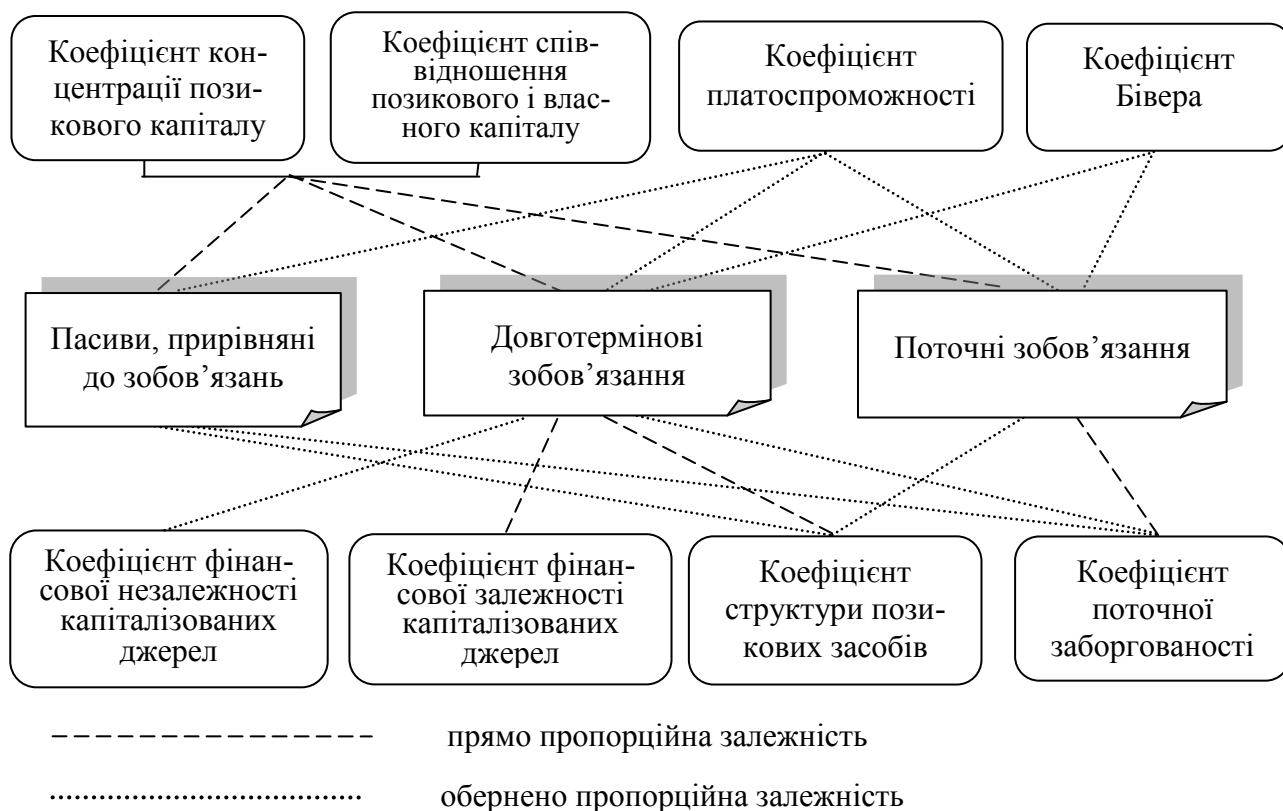

Рис. 3.7. Залежність показників фінансової стійкості від суми зобов'язань за їхніми видами

Розрахунок коефіцієнтів фінансової стійкості ВАТ “Тернопільбуд”, ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, ТОВ “Добробуд”, ТзОВ “Домобудівник” та підприємств будівельної галузі загалом по Україні за 2005–2007 рр. подано у дод. П.

Як видно з дод. П, коефіцієнти фінансової незалежності та концентрації позикового капіталу на аналізованих підприємствах відхиляються від норми, причому це відхилення з часом збільшується. Така сама ситуація спостерігається загалом за підприємствами будівельної галузі, де коефіцієнт концентрації позикового капіталу протягом 2005–2007 рр. постійно зростає і вже в 2007 р. становив 0,76. В свою чергу, коефіцієнт фінансової незалежності з часом зменшувався і за станом на 31.12.2007 р. дорівнював 0,24. Проте така ситуація не надто критична, оскільки основну суму зобов'язань будівельних підприємств становить цільове фінансування, що є дешевим позиковим засобом. Хоча, з іншого боку, це не зменшує залежності підприємств від зовнішніх контрагентів і в разі, коли останні одночасно вимагатимуть погашення заборгованості, у досліджуваних підприємств можуть виникнути значні труднощі з платоспроможністю, а фінансова стійкість і незалежність може досягти критичної точки. Насамперед це стосується ТОВ “Добробуд”, де коефіцієнт концентрації позикового капіталу дорівнює 0,95. Фінансовий стан цього підприємства можна було б визнати нестійким, проте значення коефіцієнта Бівера перебуває в рекомендованих межах (0,2 – за станом на 31.12.2007 р.). Це дає змогу припустити, що за незмінної політики управління підприємством воно має шанс на існування та ефективне ведення господарської діяльності.

Аналогічне тлумачення фінансової стійкості аналізованих підприємств можна подати і на основі коефіцієнта співвідношення власного та позикового капіталів і коефіцієнта платоспроможності, оскільки зміст цих показників близький до коефіцієнтів фінансової незалежності та концентрації позикового капіталу.

Коефіцієнт фінансової незалежності капіталізованих джерел на досліджуваних підприємствах, як правило, дорівнює одиниці, значення

коефіцієнта фінансової залежності капіталізованих джерел відповідно – нулю, що пояснюється відсутністю у цих підприємствах довготермінових зобов'язань. На ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” перший з вищеназваних коефіцієнтів протягом 2005–2006 рр. зменшувався, другий – збільшувався, що свідчить про збільшення на довготривалу перспективу залежності підприємства від зовнішніх кредиторів. Загалом за підприємствами будівельної галузі названі показники перебувають у рекомендованих межах і станом на 31.12.2007 р. становили відповідно 0,6 та 0,4.

Розраховані значення коефіцієнтів позикових засобів, поточної заборгованості та поточної заборгованості за нетоварними операціями свідчать про здатність досліджуваних підприємств погашати власну заборгованість як перед зовнішніми кредиторами, так і перед працівниками підприємства, фондами соціального страхування та бюджетом.

Коефіцієнти, розраховані за даними пасиву балансу, є основою визначення фінансової стійкості підприємства, проте такий аналіз не буде повним без оцінки фінансової рівноваги активів і пасивів балансу, адже важливу роль відіграє не лише структура капіталу підприємства, а й напрямки вкладення цього капіталу.

Для узагальнення інформації про джерела утворення активів у ВАТ “Тернопільбуд”, ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, ТОВ “Добробуд”, ТзОВ “Домобудівник” та підприємств будівельної галузі загалом по Україні побудовано матриці формування активів таких підприємств (дод. Р).

Дані свідчать, що за станом на 31.12.2006 р. 59,8 % необоротних активів ВАТ “Тернопільбуд” сформовано за рахунок пасивів, прирівняних до зобов'язань, основну масу яких становить цільове фінансування, решта – за рахунок власного капіталу. За станом на 31.12.2007 р. пасиви, прирівняні до зобов'язань, стали джерелом формування 73,4 % необоротних активів, відповідно власний капітал – 26,6 %. Оборотні активи були сформовані на 81,6 % у 2006 р. і на 42,2 % у 2007 р. за рахунок поточних зобов'язань. Створення 18,4 % у 2006 р. і 57,8 % у 2007 р. оборотних активів було здійснено шляхом використання власного капіталу. Останні дані у вартісних показниках становлять суму власного оборотного

капіталу підприємства. Так, сума власного оборотного капіталу у ВАТ “Тернопільбуд” у 2006 р. становила 7910,6 тис. грн., а в 2007 р. – 39636,0 тис. грн.

У міжнародній практиці не зафіксовано оптимальної величини власного оборотного капіталу, оскільки він залежить від багатьох факторів. Проте надто високе його значення, як і надто низьке, – небажані. Як правило, у вітчизняній науковій літературі доводиться, що сума власного оборотного капіталу в динаміці має збільшуватися. Російські науковці зазначають, що рекомендована нижня межа цього коефіцієнта має становити 10 % від суми оборотних активів [70, 251]. Якщо цю рекомендовану межу вважати придатною і для вітчизняних підприємств, то можна зробити висновок про достатність у ВАТ “Тернопільбуд” суми власного оборотного капіталу.

У ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” за станом на 31.12.2006 р. 39,0 % необоротних активів були сформовані за рахунок довготермінових зобов’язань. В 2007 р. цей відсоток збільшився до 53,1 %. Варто зазначити, що джерелами формування оборотних активів стали пасиви, прирівняні до зобов’язань, та поточні зобов’язання (30,1 і 69,9 % відповідно у 2006 р. та 49,2 і 50,8 % відповідно у 2007 р.). Це стало причиною відсутності на підприємстві протягом 2006–2007 рр. власного оборотного капіталу.

У ТОВ “Добробуд” за рахунок цільового фінансування сформувалося 39,3 % необоротних активів і 97,9 % оборотних активів у 2006 р. та 13,3 % необоротних активів і 97,7 % оборотних у 2007 р. Поточні зобов’язання були використані на створення 2,1 % і 2,3 % оборотних активів у 2006 і 2007 рр. відповідно. Значна сума зобов’язань порівняно із сумою власного капіталу зумовила відсутність у ТОВ “Добробуд” власного оборотного капіталу, а це сигналізує про нездатність підприємства покрити вартість оборотних активів за рахунок власного капіталу.

У ТзОВ “Домобудівник” визначилася тенденція до зменшення власного оборотного капіталу з 16,9 % від суми оборотних активів у 2006 р. до 9,9 % – у 2007 р. Решту суми оборотних активів у 2006 р. було сформовано за рахунок цільового фінансування (54,2 %) і поточних зобов’язань (28,9 %). У 2007 р.

цільове фінансування стало джерелом формування 65,5 % оборотних активів, а поточні зобов'язання – 24,6 % цих активів. Незважаючи на значне зменшення власного оборотного капіталу у ТЗОВ “Домобудівник” протягом 2006–2007 рр., його сума не є суттєво нижчою ніж 10 % від суми всіх оборотних активів. Це свідчить про достатність суми власного оборотного капіталу, що може забезпечити нормальний фінансовий стан досліджуваного підприємства.

Оцінювання балансів усіх підприємств будівельної галузі сукупно дає змогу стверджувати, що довготермінові зобов'язання були спрямовані, як правило, на створення необоротних активів. Поточні зобов'язання – це джерело формування 90,4 % оборотних активів у 2006 р. та 86,7 % – у 2007 р. Це свідчить про невисоке, хоча і достатнє, значення власного оборотного капіталу загалом за підприємствами будівельної галузі: 9,6 % від суми оборотних активів у 2006 р. та 13,3 % – у 2007 р.

Результати проведеного аналізу підтверджують дотримання принципу погодженості термінів залучення капіталу з термінами його використання на досліджуваних підприємствах. Оскільки на підприємствах спостерігається тенденція до зростання зобов'язань, це призводить до підвищення їхньої ролі як джерела формування активів. Побудова наведених у додатку Р матриць формування активів підприємств дає змогу відстежувати, які суми зобов'язань на створення саме яких активів були використані, а також до певної міри окреслити напрямки використання коштів цільового фінансування, що важливо для підприємств будівельної галузі.

3.3. Аналіз впливу зобов'язань на платоспроможність підприємства

Оцінка фінансового стану підприємства з позиції короткотермінової перспективи здійснюється за допомогою показників його ліквідності та платоспроможності. В наукових джерелах часто ототожнюють поняття “ліквідність” та “платоспроможність”. Так, зокрема, російський учений-економіст С.А. Парахін показники платоспроможності розуміє як розрахунок коефіцієнтів ліквідності [117, 173]. В.В. Ковалев і О.Н. Волкова терміни “ліквідність” і “платоспроможність” розмежовують та визнають двома окремими показниками. Ліквідність підприємства вони розуміють як наявність у нього засобів в розмірі, теоретично достатньому для погашення короткотермінових зобов'язань, хоча б і з порушенням термінів погашення, передбачених контрактами [70, 240]. Трактуючи термін “платоспроможність” ці науковці подають у доволі вузькому його значенні: „Платоспроможність означає наявність у підприємства грошових засобів і їх еквівалентів, достатніх для розрахунків за кредиторською заборгованістю, що потребує негайного погашення. Таким чином, основними ознаками платоспроможності є: а) наявність у достатньому об'ємі засобів на розрахунковому рахунку; б) відсутність простроченої кредиторської заборгованості” [70, 241].

Є.В. Мних, Ф.Ф. Бутинець, О.В. Олійник і М.Р. Ковбасюк ліквідність вважають складовою для визначення платоспроможності підприємства, тобто поняття “платоспроможність” розглядають у широкому його розумінні. “В оцінках фінансового стану не варто ототожнювати платоспроможність з ліквідністю активів, – зазначає Є.В. Мних, – платоспроможність розглядається у ширшому значенні якості фінансового стану, ніж ліквідність, оскільки передбачає не лише здатність конвертування оборотних активів у засоби платежу, а й фінансову стійкість підприємства” [96, 193]. Ф.Ф. Бутинець і О.В. Олійник вказують на взаємопов'язаність понять “ліквідність” і “платоспроможність” і

наголошують, що від рівня ліквідності підприємства залежить його платоспроможність [50, 237].

Узагальнення визначення термінів “ліквідність” і “платоспроможність” у різних наукових джерелах наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Визначення ліквідності та платоспроможності в наукових джерелах

№ п/п	Автор	Трактування терміна “ліквідність”	Тлумачення терміна “платоспроможність”
1	2	3	4
1.	Є. В. Мних	Ліквідність – здатність конвертування оборотних активів у засоби платежу [96, 193].	Платоспроможність розглядається у ширшому значенні якості фінансового стану, ніж ліквідність, оскільки передбачає не лише здатність конвертування оборотних активів у засоби платежу, а й фінансову стійкість підприємства [96, 193].
2.	М.Р. Ковбасюк	Ліквідність активів – це здатність окремих елементів активів трансформуватися у грошові кошти [72, 248].	Коефіцієнти ліквідності характеризують платоспроможність підприємства лише на певну дату і не дають можливості здійснювати оперативний контроль за дотриманням підприємством платіжної дисципліни [72, 253].
3.	Б.М. Литвин	Ліквідність характеризує достатність вільних коштів для розрахунку по боргових та договірних зобов’язаннях [83, 262].	–
4.	С.А. Парахін	–	Платоспроможність – це наявність у підприємства засобів, достатніх для виплати боргів за всіма короткотерміновими зобов’язаннями і одночасно для безперебійного здійснення процесу виробництва і реалізації продукції [117, 172].
5.	М.Г. Чумаченко, О.В. Мец	Ліквідність балансу – це рівень покриття зобов’язань підприємства його активами, строк перетворення яких на гроші відповідає строкам погашення зобов’язань [49, 229].	–
6.	Ф.Ф. Бутинець, В.О. Олійник	Ліквідність – здатність підприємства перетворити свої активи в грошові кошти для покриття боргових зобов’язань [50, 237].	Платоспроможність – можливість підприємства своєчасно задовольнити поточні зобов’язання. Від рівня ліквідності підприємства залежить його платоспроможність [50, 237].
7.	В.В. Ковалев, О.Н. Волкова	Під ліквідністю якого-небудь активу розуміють здатність його трансформуватися в грошові засоби... Говорячи про ліквідність підприємства, мають на увазі наявність у нього засобів в розмірі, теоретично достатньому для погашення короткотермінових зобов’язань, хоча б і з пору-	Платоспроможність означає наявність у підприємства грошових засобів і їх еквівалентів, достатніх для розрахунків за кредиторською заборгованістю, що потребує негайного погашення. Таким чином, основними ознаками платоспроможності є: а) наявність в достатньому об’ємі засобів на розрахунковому рахунку; б) відсутність простроченої

Продовж. табл. 3.4

1	2	3	4
		шенням термінів погашення, передбачених контрактами [70, 240].	кредиторської заборгованості [70, 241].
8.	В.І. Стражев	Відомі дві концепції ліквідності. За однією із них під короткотерміною (включно до 1 року) ліквідністю розуміють здатність підприємства оплатити свої короткотермінові зобов'язання. За другою концепцією ліквідність – це готовність і швидкість, з якою поточні активи можуть бути перетворені в грошові засоби [2, 118].	Під платоспроможністю підприємства розуміють його здатність своєчасно проводити платежі за своїми терміновими зобов'язаннями [2, 115].

Отже, ліквідність з позицій її аналізу можна трактувати двояко. У вузькому розумінні ліквідність, зокрема ліквідність активів, – це здатність будь-якого з активів трансформуватися у грошові кошти. В широкому розумінні ліквідність (у цьому разі ліквідність балансу) залежить від мети аналізу: по-перше, як зазначив Б.М. Литвин [83, 262], це достатність вільних коштів для розрахунку за борговими та договірними зобов'язаннями; по-друге, це рівень покриття зобов'язань активами підприємства, термін перетворення яких на грошові кошти збігається з термінами погашення зобов'язань.

Аналіз ліквідності дає змогу оцінити здатність підприємства погашати свої борги лише на певну дату. В результаті оцінки платоспроможності, крім вищезазваного, можна отримати інформацію про структуру кредиторської заборгованості та частку в ній протермінованої, можливість здійснення господарської діяльності після виплати всіх боргів, визначити платоспроможність підприємства на перспективу. Якщо ліквідність підприємства свідчить про наявність засобів для покриття боргів, то платоспроможність, окрім цього, характеризує якість таких засобів, що більш ґрунтовно розкриває фінансовий стан підприємства. Вважаємо, що “ліквідність” є вужчим поняттям, ніж “платоспроможність”, і є засобом оцінки останньої.

Аналіз ліквідності балансу необхідно починати з порівняння активів підприємства, згрупованих у порядку зменшення ліквідності, з пасивами, що групуються в порядку збільшення терміну їхнього погашення. Залежно від рівня ліквідності активи поділяють на чотири групи: A_1 – найбільш ліквідні активи, A_2 –

активи, що швидко реалізуються, A_3 – активи, що реалізуються повільно; A_4 – активи, що складно реалізуються. Залежно від терміну погашення пасиви поділяють на такі групи: Π_1 – негайні пасиви, Π_2 – короткотермінові пасиви, Π_3 – довготермінові пасиви, Π_4 – постійні пасиви. Варто зазначити, що і в цьому разі в учених-економістів відсутня єдина точка зору щодо зарахування окремих статей активу чи пасиву балансу до вищеназваних груп, що може спричинити різне тлумачення ліквідності балансу одного і того ж підприємства (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Групування активів балансу за ступенем ліквідності та пасивів за термінами погашення

Вид	Умове позначення	Автори					
		Г. В. Савицька [170, 607]	Ф. Ф. Бутинець, О. В. Олійник [50, 238]	М. Г. Чумаченко, В. О. Мец [49, 229]	П. Ю. Буряк, М. В. Римар [199, 326]	Ю. С. Цал-Цалко [205, 148]	С. А. Парахін ¹ [117, 177]
Групування активів балансу за ступенем їхньої ліквідності (рядки балансу)							
Найбільш ліквідні активи	A ₁	220–240	220–240	230, 240	150, 220, 230, 240	220–240	220–240
Активи, що швидко реалізуються	A ₂	150, 160, 170–210	150–210	150, 160, 170, 180, 210, 220	160–210	150–210, 250, 270	150–210, 250
Активи, що реалізуються повільно	A ₃	100–140, 250	100–140, 250	100, 120, 130, 140, 250, 270	100–140, 250	100–140	100–140, 045 ² мінус 270,
Активи, що складно реалізуються	A ₄	080, 270	080	080	080	080	080 мінус 045 ²
Групування пасивів балансу за термінами їхнього погашення (рядки балансу)							
Негайні пасиви	П ₁	520–610	530–610	540–610	530–610	520–610	520–610
Короткотермінові пасиви	П ₂	500, 510	500–520	500–530	500, 510, 520	400, 410, 500, 510	500, 510
Довготермінові пасиви	П ₃	480	480	480	480	480	480
Постійні пасиви	П ₄	380, 430, 630	380, 430	380, 430, 630	380, 430, 630	380, 420	380, 630, 430 мінус 270

Примітки:

¹ З метою наочності даних трансформуємо статті балансу російських підприємств, що подає російський учений С. А. Парахін, у статті, які відповідають балансу вітчизняних підприємств;

² За мінусом вкладень у статутні капітали інших підприємств.

Найбільші розбіжності серед учених виникають при зарахуванні до тієї чи іншої групи статті “Витрати майбутніх періодів” при поділі активу балансу за ступенем ліквідності. Якщо Ю.С. Цал-Цалко подає їх у групі активів, що швидко реалізуються [205, 148], М.Г. Чумаченко і В.О. Мец – у групі активів, що реалізуються повільно [49, 229], то Г.В. Савицька назвала їх активами, що складно реалізуються [170, 607]. Ф.Ф. Бутинець, О.В. Олійник, П.Ю. Буряк і М.В. Римар при такому поділі активу балансу взагалі ігнорують цю статтю [50, 238; 199, 326]. Російський науковець С.А. Парахін застосував інший підхід до статті “Витрати майбутніх періодів”, зазначивши, що вона зменшує суму постійних пасивів [117, 177].

Подібна, хоча менш критична, ситуація виникає при зарахуванні доходів майбутніх періодів та забезпечень наступних витрат і платежів до однієї з груп пасиву балансу при класифікації останніх за термінами погашення. Слід зазначити, що більшість науковців доходи майбутніх періодів зараховують до постійних пасивів [49, 229; 170, 607; 199, 327]. Ф.Ф. Бутинець, О.В. Олійник і Ю.С. Цал-Цалко не враховують цю статтю при поділі пасиву балансу за термінами погашення [50, 239; 205, 148].

Забезпечення наступних витрат і платежів Г.В. Савицька, Ф.Ф. Бутинець, О.В. Олійник, М.Г. Чумаченко, О.В. Мец та інші вчені вважають постійними пасивами на рівні з власним капіталом [170, 607; 50, 239; 49, 229]. Ю.С. Цал-Цалко вказану статтю розділив: забезпечення зарахував до короткотермінових пасивів, а цільове фінансування – до постійних [205, 148].

На нашу думку, однією з причин таких неузгоджень, як уже зазначалось, є не повна відповідність методики аналізу національним Положенням (стандартам) бухгалтерського обліку. Серед причин ігнорування в процесі аналізу фінансового стану сум доходів майбутніх періодів або їхнього приєднання до інших видів капіталу підприємства – невеликі обороти за рахунком 69 “Доходи майбутніх періодів”, а відповідно й незначні щодо підсумку балансу суми залишку V розділу пасиву балансу “Доходи майбутніх періодів”. Так, станом на 31.12.2006 р. доходи майбутніх періодів становили 0,4 % від суми всього капіталу вітчизняних

підприємств будівельної галузі загалом, а на 31.12.2007 р. – 0,8 %. Це свідчить про незначний вплив сум доходів майбутніх періодів на рівень показників фінансового стану таких підприємств.

Відрізняються погляди вчених-економістів щодо того, до якої з груп, зокрема нехайних чи короткотермінових пасивів, необхідно зарахувати кредиторську заборгованість та видані векселі при поділі пасиву балансу за термінами погашення (табл. 3.5). Вважаємо, що кредиторську заборгованість за товари, роботи і послуги доцільно відобразити у нехайних пасивах, оскільки термін погашення таких зобов'язань, зазвичай, не перевищує кількох днів чи тижнів. Векселі ж видаються, як правило, з метою відтермінування дати погашення за товари (роботи, послуги), і тому, на наш погляд, заборгованість за виданими векселями доцільно зараховувати до складу короткотермінових пасивів.

Таким чином, ураховуючи вищезазначене, поділ активів балансу за ступенем ліквідності і пасивів – за термінами погашення має бути таким (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Оптимальне групування активів та пасивів балансу

Група	актив балансу				пасив балансу			
	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	П ₁	П ₂	П ₃	П ₄
Рядок балансу	220–240	150–210	100–140, 250	080, 270	530–610	500–520	480	380, 430, 630

Поділ активів і пасивів балансу на групи за ступенем ліквідності й термінами погашення відповідно дає змогу визначити його ліквідність. Баланс вважається абсолютно ліквідним, якщо:

- 1) обсяги найбільш ліквідних активів перевищують або дорівнюють обсягам нехайних пасивів, тобто $A_1 \geq P_1$;
- 2) обсяги активів, що швидко реалізуються, перевищують або дорівнюють короткотерміновим пасивам, тобто $A_2 \geq P_2$;
- 3) обсяги активів, що реалізуються повільно, перевищують або дорівнюють довготерміновим пасивам, тобто $A_3 \geq P_3$;
- 4) обсяги активів, що складно реалізуються, дорівнюють або менші від постійних пасивів, тобто $A_4 \leq P_4$.

Продовж. табл. 3.7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Порівняння A_3 і P_3	$A_3 > P_3$	$A_3 > P_3$	$A_3 > P_3$	$A_3 < P_3$	$A_3 > P_3$	$A_3 > P_3$	$A_3 > P_3$	$A_3 > P_3$
Порівняння A_4 і P_4	$A_4 < P_4$	$A_4 < P_4$	$A_4 > P_4$	$A_4 > P_4$	$A_4 < P_4$	$A_4 < P_4$	$A_4 < P_4$	$A_4 < P_4$
Порівняння A_4 і P_4^{1}	–	–	$A_4 > P_4^{1}$	$A_4 > P_4^{1}$	–	–	$A_4 < P_4^{1}$	$A_4 < P_4^{1}$

Примітка. ¹Інформація наводиться з урахуванням усуненого недоліку на аналізованих підприємствах щодо відображення пайових внесків фізичних та юридичних осіб.

Як видно з табл. 3.7, баланси ВАТ “Тернопільбуд”, ТОВ “Добробуд” та ТзОВ “Домобудівник” за станом на 31.12.2006 р. і 31.12.2007 р. не є абсолютно ліквідними, оскільки порушуються умови першої нерівності. Проте не вважаємо це суттєвим недоліком, оскільки сучасне економічне середовище характеризується порівняно високим рівнем інфляції, внаслідок якої відбувається знецінення грошових засобів. Таким чином, підприємствам вигідно високоліквідні активи вкладати в товарно-матеріальні цінності, вартість яких постійно збільшується. Наступні три умови абсолютної ліквідності балансу на ВАТ “Тернопільбуд”, ТОВ “Добробуд” та ТзОВ “Домобудівник” виконуються, в тому числі й мінімальна умова фінансової стійкості – наявність власних оборотних активів. Дещо складніша ситуація сформувалася у ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, оскільки порушується виконання першої, третьої та четвертої умов абсолютної ліквідності балансу, тобто баланс даного підприємства можна вважати не ліквідним. Тому управлінському персоналу необхідно змінити фінансову політику, щоб запобігти втрати платоспроможності.

Наступним етапом аналізу ліквідності підприємства є розрахунок відносних показників: коефіцієнта поточної ліквідності, коефіцієнта швидкої ліквідності, коефіцієнта абсолютної ліквідності. У науковій літературі не наведено стандартного алгоритму розрахунку цих показників, так само відрізняються й їхні нормативні значення (дод. С).

Варто зазначити, що зарубіжні вчені-економісти, зокрема Д. Стоун, К. Хитчинг і Д. Міддлтон, застосовують лише два показники для розрахунку ліквідності: покриття та швидкої ліквідності, ігноруючи при цьому коефіцієнт

абсолютної ліквідності [183, 263; 93, 156]. Є.В. Мних виокремлює чотири коефіцієнти ліквідності, замінивши коефіцієнт абсолютної ліквідності на коефіцієнт термінової платоспроможності, який розраховується шляхом ділення грошових коштів, їхніх еквівалентів і реальної короткотермінової дебіторської заборгованості на короткотермінові зобов'язання за платежами, та коефіцієнт абсолютної платоспроможності, що визначається діленням грошових коштів на короткотермінові зобов'язання за платежами [96, 194]. А.М. Коваленко, крім коефіцієнтів поточної, швидкої та абсолютної ліквідності, пропонує визначати коефіцієнт загальної ліквідності шляхом ділення оборотних активів та витрат майбутніх періодів на суму довготермінових і поточних зобов'язань та доходів майбутніх періодів [196, 216]. Коефіцієнти поточної та загальної ліквідності запропоновано визначати й у Методичних рекомендаціях з аналізу і оцінки фінансового стану підприємств [90], перший з яких розраховується діленням оборотних активів на поточні зобов'язання, другий – оборотних активів на суму поточних та довготермінових зобов'язань.

Найбільш дискусійним є питання ролі доходів і витрат майбутніх періодів для визначення коефіцієнтів ліквідності. Переважна більшість вітчизняних учених-економістів, зокрема Ф.Ф. Бутинець, О.В. Олійник, В.І. Головка, Т.Д. Костенко, Б.М. Литвин, А.В. Мінченко, Є.О. Підгора, В.М. Шарманська та інші, не вважають за доцільне застосування таких витрат і доходів для визначення ліквідності підприємства (дод. С). Таку ж точку зору відстоюють і білоруські науковці В.І. Стражев, Л.Я. Богдановська, Г.Г. Віногоров [2, 120] та російські – С.А. Парахін [117, 173], В.В. Ковалев, О.Н. Волкова [70, 247].

М.Р. Ковбасюк для розрахунку коефіцієнтів ліквідності враховує суми доходів майбутніх періодів та витрат майбутніх періодів у тій частині, яка буде повністю зароблена або витрачена протягом операційного циклу підприємства або якщо він не перевищує 12 місяців, протягом року, починаючи з дати складання балансу [72, 252]. А.М. Коваленко, як уже зазначалося, пропонує визначати окремий коефіцієнт загальної ліквідності з урахуванням величини доходів і витрат майбутніх періодів [196, 216]. Є.В. Мних і Н. Біленька вважають,

що доходи майбутніх періодів слід ураховувати лише для розрахунку коефіцієнта абсолютної ліквідності, проте лише у сумі щодо періоду, який не перевищує 12 місяців з дати формування балансу [95, 29].

У методиці розрахунку коефіцієнтів поточної й абсолютної ліквідності, поданій в Інструкції про порядок складання звітності щодо визначення результатів реалізації інвестиційного проекту та діяльності підприємства [160], до складу поточних зобов'язань зараховують не лише доходи майбутніх періодів, а й забезпечення наступних витрат і платежів, що суперечить ст. 6 П(С)БО 11 “Зобов'язання”. Вважаємо, що для підприємств будівельної галузі доцільно для розрахунку коефіцієнта поточної ліквідності, крім поточних зобов'язань, ураховувати і суму цільового фінансування, оскільки воно є основою створення незавершеного виробництва (рядок 120 активу балансу), що міститься у складі оборотних активів, проте вказувати її як окремий складник формули.

Пропонуємо таку методику розрахунку коефіцієнтів поточної та швидкої ліквідності:

– коефіцієнт поточної ліквідності:

$$k_{пл} = \frac{OA (p. 260)}{ПЗ (p. 620) + ЦФ (p. 420)}; \quad (3.19)$$

– коефіцієнт швидкої ліквідності:

$$k_{шл} = \frac{OA (p. 260) - З (ряд. 100 \div 140) - IOA (ряд. 250)}{ПЗ (p. 620)}, \quad (3.20)$$

де ОА – оборотні активи; ПЗ – поточні зобов'язання; ЦФ – цільове фінансування; З – запаси; IOA – інші оборотні активи.

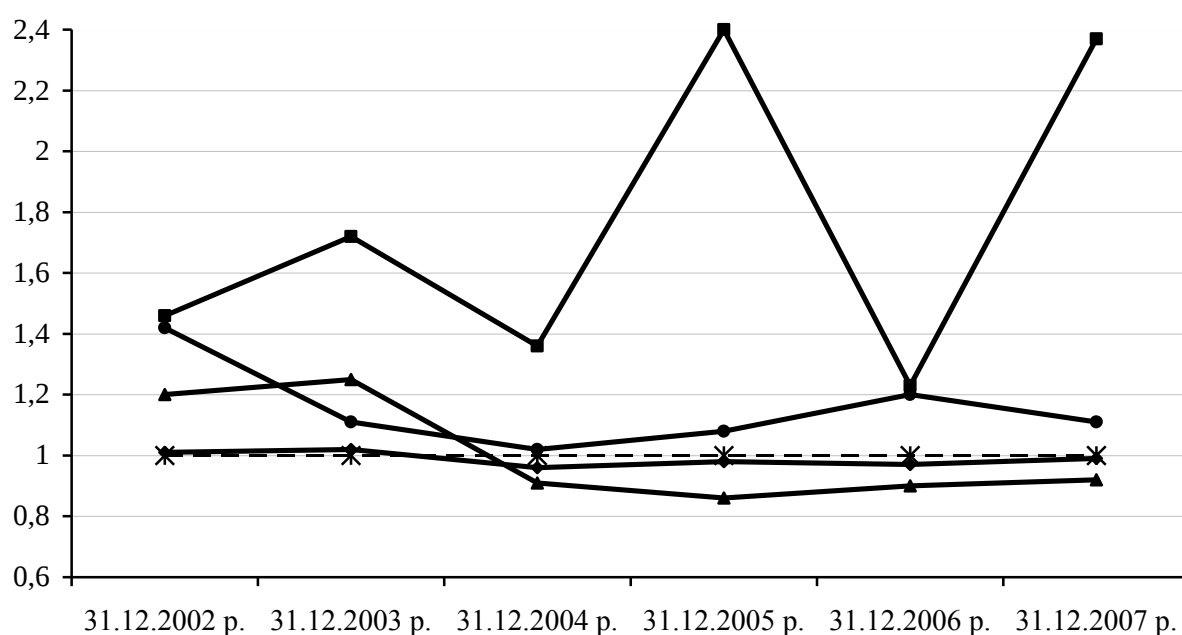
Оскільки сума грошових засобів на будівельному підприємстві протягом звітного періоду може суттєво змінюватись, то для розрахунку коефіцієнта абсолютної ліквідності доцільно застосовувати формулу, що дасть реальну оцінку рівня платоспроможності суб'єкта господарювання:

$$k_{al} = \frac{\left(\frac{1}{2} HIA_1 + HIA_2 + \dots + HIA_{n-1} + \frac{1}{2} HIA_n \right) : n - 1}{ПЗ}, \quad (3.21)$$

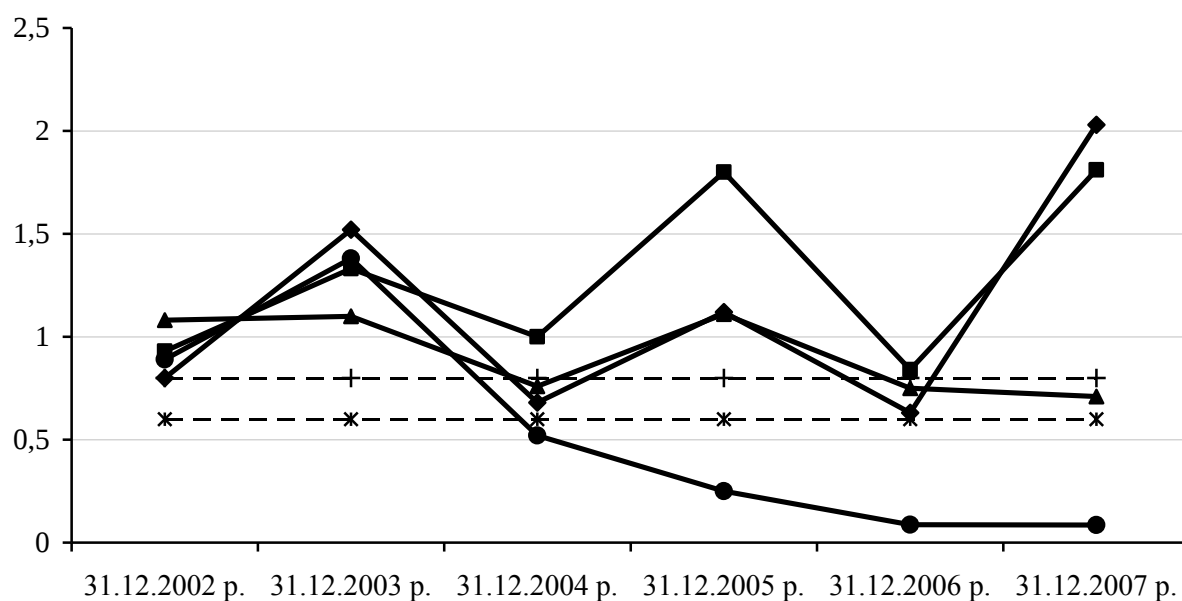
де НІА – найбільш ліквідні активи (грошові кошти та їх еквіваленти, поточні фінансові інвестиції); n – кількість кварталів (місяців) у звітному періоді.

Розраховані показники поточної, швидкої та абсолютної ліквідності у ВАТ “Тернопільбуд”, ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, ТОВ “Добробуд” та ТзОВ “Домобудівник” проілюстровано на рис. 3.8.

а)

б)

в)

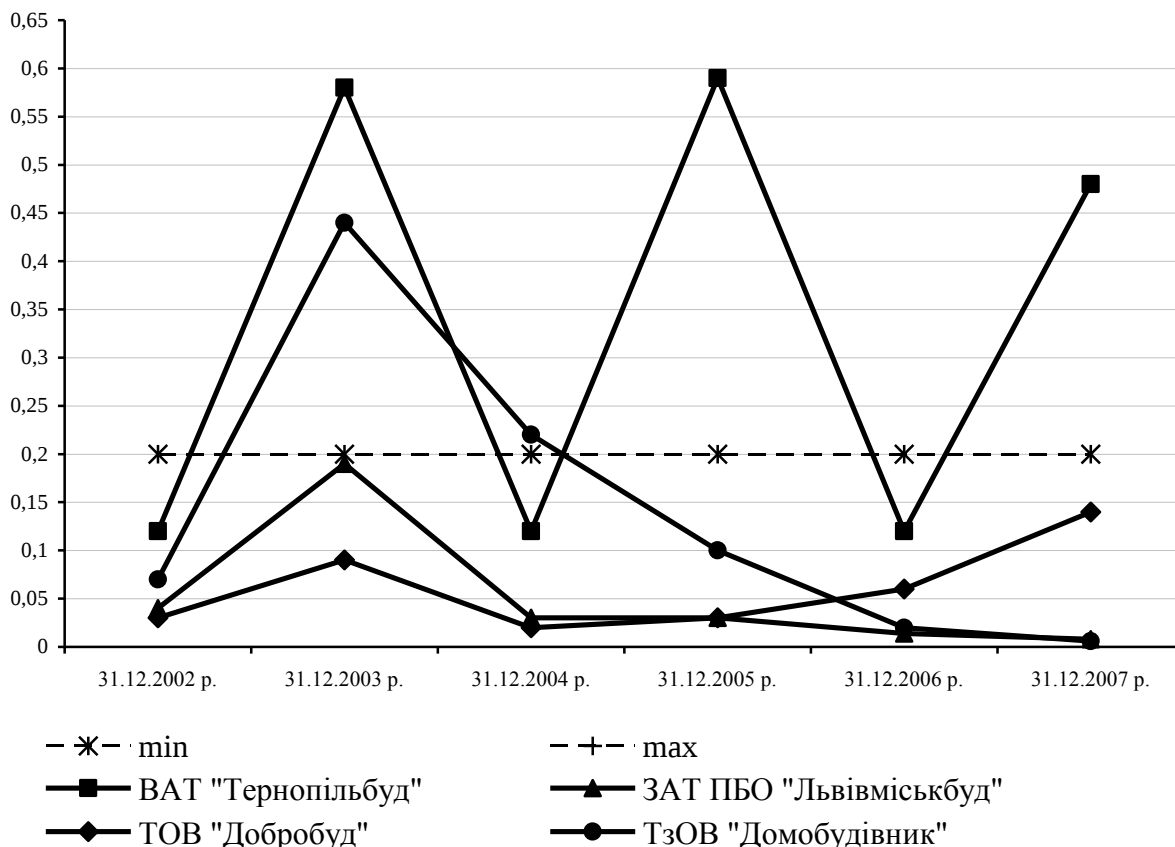

Рис. 3. 8. Динаміка коефіцієнтів ліквідності у ВАТ “Тернопільбуд”, ЗАТ ПБО “Львівміськбуд”, ТОВ “Добробуд” та ТЗОВ “Домобудівник”:

- а) коефіцієнт поточної ліквідності;
- б) коефіцієнт швидкої ліквідності;
- в) коефіцієнт абсолютної ліквідності.

Аналізуючи дані рис. 3.8а, доходимо висновку, що за 2003–2007 рр. найменших коливань зазнав коефіцієнт поточної ліквідності у ТОВ “Добробуд”. Його значення змінювалось від 0,96 до 1,02. Це означає, що підприємство спроможне погасити 0,96–1,02 частини поточних зобов’язань у разі реалізації всіх його оборотних активів. У рекомендованих межах перебуває коефіцієнт поточної ліквідності у ВАТ “Тернопільбуд” і ТЗОВ “Домобудівник”. У ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” даний коефіцієнт протягом 2004–2007 рр. є нижчим від одиниці. Підприємству доцільно здійснити пошук шляхів зменшення суми поточних

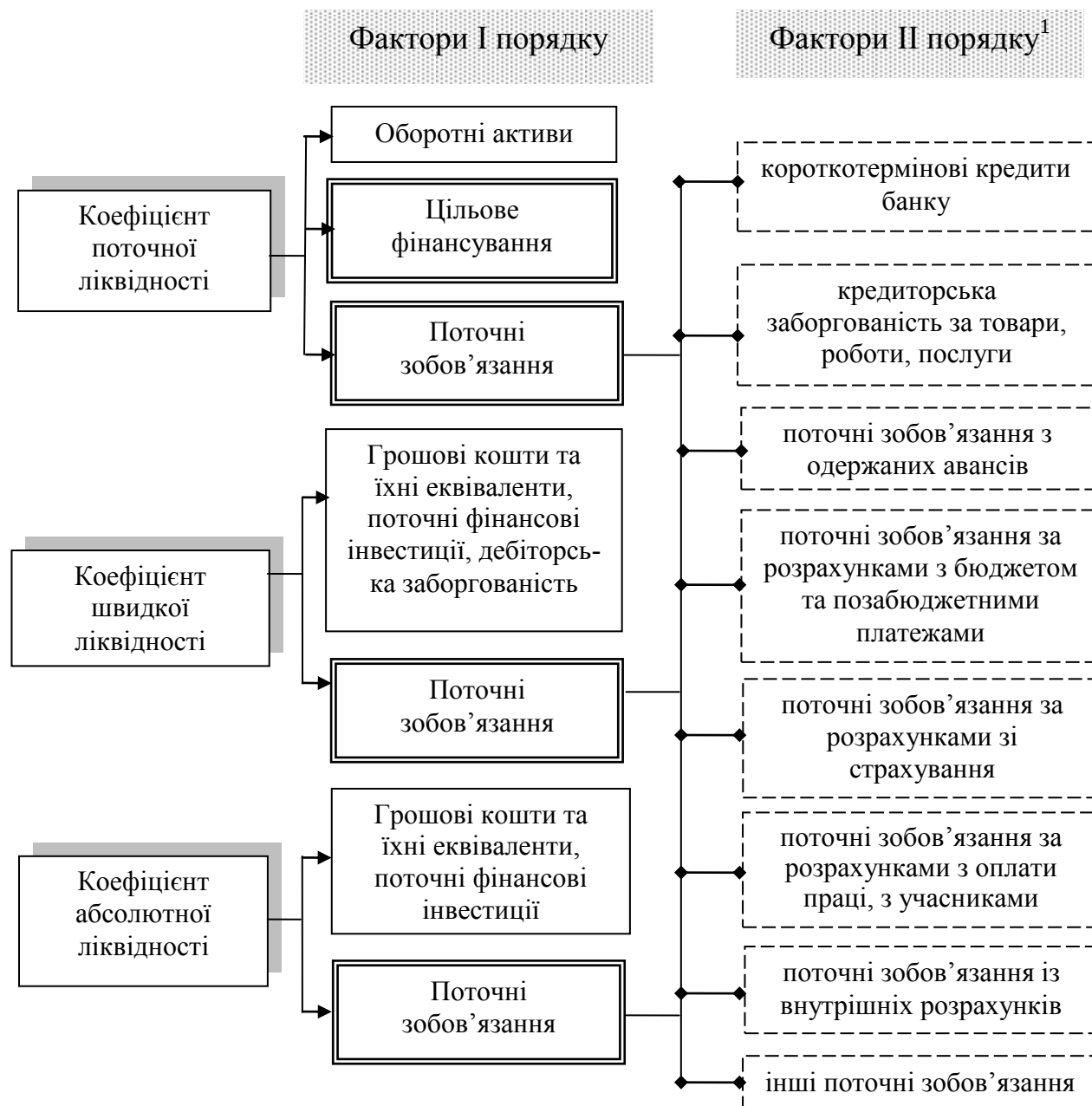
зобов'язань, оскільки воно не здатне погасити всю їхню суму, якщо навіть реалізує повний обсяг оборотних активів.

Дещо кращу ситуацію щодо стану платоспроможності досліджуваних підприємств засвідчує коефіцієнт швидкої ліквідності (рис. 3.8б). Хоча він у ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” за останній рік фактично зазнав незначного зменшення, проте не виходить за рекомендовані межі, тим самим характеризуючи достатній рівень платоспроможності підприємства. Більш складна ситуація виникла у ТзОВ “Домобудівник”, де значення коефіцієнта швидкої ліквідності з 31.12.2004 р. було нижчим за нижню рекомендовану межу і до 31.12.2007 р. зменшилося на 0,43 пункту. Причина цього – незначна сума дебіторської заборгованості порівняно з поточними зобов'язаннями загалом та кредиторською заборгованістю зокрема (табл. 3.2).

Коефіцієнт абсолютної ліквідності в аналізованих підприємствах за останній період має невисокі значення (рис. 3.8в). Найбільш оптимальний варіант наявний у ВАТ “Тернопільбуд”, де коефіцієнт абсолютної ліквідності в окремих періодах дещо переважав нормативне значення (0,58 – станом на 31.12.2003 р., 0,59 – на 31.12.2005 р. і 0,48 – на 31.12.2007 р.), та ТОВ “Добробуд”, де цей коефіцієнт у 2007 р. збільшився до 0,14.

Низьке значення коефіцієнта абсолютної ліквідності не завжди може свідчити про негативні процеси у підприємства щодо здатності терміново погашати кредиторську заборгованість. Як підтверджує практика вітчизняних підприємств, цей показник дорівнює приблизно 0,1, що можна пояснити, по-перше, інфляційними процесами у вітчизняній економіці, які призводять до знецінення грошових коштів, по-друге, абсолютною ліквідністю грошових коштів, що спричиняє суттєві коливання їхніх сум не лише протягом року, а й у межах місяця чи тижня, і визначення коефіцієнта абсолютної ліквідності на певну дату може не відобразити реальної картини стану платоспроможності підприємства, про що зазначалося раніше. Тому коефіцієнт абсолютної ліквідності на досліджуваних підприємствах слід розраховувати, використовуючи формулу 3.21.

З метою поглибленого аналізу коефіцієнтів ліквідності необхідно здійснити деталізований факторний аналіз, який дасть змогу виявити резерви покращення таких показників (рис. 3.9).

Примітка:

¹ Оскільки головною метою дослідження є вплив зобов'язань на показники ліквідності, то факторами другого порядку визначено лише складові поточних зобов'язань.

Рис. 3.9. Структурно-логічна модель факторного аналізу коефіцієнтів поточної, швидкої та абсолютної ліквідності

В дод. У узагальнено вплив поданих на рис. 3.9 факторів на показники ліквідності досліджуваних підприємств з використанням наведених у дод. Т вихідних даних.

У ВАТ “Тернопільбуд” зменшення поточних зобов’язань на 6157,4 тис. грн. протягом 2007 р. спричинило ріст коефіцієнта поточної ліквідності на 0,415 пункту. Головними факторами такого впливу у складі поточних зобов’язань стали зобов’язання з одержаних авансів та внутрішніх розрахунків, які підвищили цей коефіцієнт відповідно на 0,32 і 0,09 пункту. Зменшення поточних зобов’язань також збільшило коефіцієнт швидкої ліквідності на 0,32 пункту і коефіцієнт абсолютної ліквідності на 0,09 пункту, визначальними чинниками чого знову стали наведені вище види поточних зобов’язань. З огляду на це вказаному підприємству необхідно вжити заходи для покращення стану розрахунків з кредиторами з метою підвищення рівня платоспроможності в майбутньому.

У ЗАТ ПБО “Львівміськбуд” зменшення поточних зобов’язань на 16892,7 тис. грн. спричинило збільшення коефіцієнта поточної ліквідності на 0,347 пункту, коефіцієнта швидкої ліквідності на 0,429 пункту і коефіцієнта абсолютної ліквідності на 0,005 пункту. Головну роль у цьому рості відіграло зменшення кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги. Суттєвий вплив на зміну коефіцієнта поточної ліквідності спричинило також зменшення обсягу цільового фінансування, внаслідок чого цей показник зріс на 0,084 пункту. Зростання цільового фінансування на 16314,7 тис. грн., або 61,6 % стало основним чинником зниження коефіцієнта поточної ліквідності у ТОВ “Добробуд”. Оскільки цей показник і так за останні роки дещо нижчий за рекомендовану межу, то підприємству необхідно із застереженням ставитися до значного збільшення цільового фінансування, щоб у майбутньому забезпечити виконання взятих на себе зобов’язань. Зниження коефіцієнта поточної ліквідності на 0,928 пункту в ТзОВ “Домобудівник” спричинило збільшення цільового фінансування на 17768,8 тис. грн. Оскільки поточні зобов’язання на цьому підприємстві за 2007 р. суттєво не змінилися, то вони незначним чином вплинули

на зміну коефіцієнтів ліквідності. Проте значне переважання кредиторської заборгованості над дебіторською з тенденцією до збільшення цього розриву (табл. 3.2) може мати негативні наслідки для рівня платоспроможності підприємства.

Визначення показників ліквідності та здійснення факторного аналізу вимагають великих затрат часу. Тому в дод. Ф у середовищі Microsoft Excel побудована комп'ютерна програма, в якій при заповненні табл. Ф.1 за даними балансу автоматично здійснюються необхідні розрахункові операції на базі удосконаленої методики розрахунку показників ліквідності (формули 3.19, 3.20, 3.21) та виводиться вплив кожної складової зобов'язань, які є на підприємстві, на показники ліквідності суб'єкта господарювання.

Таким чином, аналіз зобов'язань – це доволі трудомісткий процес. Його насамперед здійснюють за допомогою вертикального та горизонтального аналізу на основі даних балансу. Поглиблену оцінку зобов'язань можна здійснити за допомогою відносних показників. При характеристиці кожного з показників аналізу зобов'язань ізольовано не можна досягти бажаного результату, оскільки, як зазначив російський науковець В.Е. Адамов, “...скільки б окремих показників ... будь-якого економічного явища чи процесу ми не визначали, вони залишаться набором, а не системою показників до тих пір, поки не будуть встановлені змістовні і формальні взаємозв'язки між ними” [1]. Так, показники на певну дату не можуть забезпечити цілісної картини ефективності використання зобов'язань, стану платоспроможності підприємства та спрогнозувати його поведінку в майбутньому. Тому той чи інший показник слід аналізувати в динаміці. Оскільки кількість показників, які дають змогу оцінити зобов'язання підприємства, доволі велика, то кожен з користувачів інформації аналізу зобов'язань має обрати ті з них, які саме для нього є цінними. На рис. 3.10 перелічено користувачів проведеного вище аналізу зобов'язань з урахуванням їхніх вимог і потреб.

Рис 3.10. Користувачі результатів аналізу зобов'язань будівельного підприємства

Методика й етапи аналізу залежать від його мети та користувачів, але в будь-якому разі здійснений за вищеподаною схемою аналіз зобов'язань не лише забезпечить даними про склад та структуру зобов'язань, а й надасть змістовну інформацію про фінансовий стан підприємства, його платоспроможність і можливість ефективно вести господарську діяльність на тривалу перспективу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

На основі дослідження методики та організації аналізу зобов'язань можна зробити такі висновки і пропозиції:

1. Відсутність розробленої чіткої методики аналізу зобов'язань ускладнює в окремих випадках прийняття правильних управлінських рішень щодо зміни структури пасивів, залучення чи погашення окремих позикових ресурсів. У дисертації запропонована структурно-логічна модель послідовності його проведення: аналіз структури та динаміки зобов'язань підприємства; оцінка оборотності кредиторської заборгованості; визначення ролі зобов'язань у формуванні капіталу підприємства; оцінка фінансової стійкості підприємства на основі аналізу структури власного капіталу і зобов'язань; аналіз фінансової рівноваги між активами підприємства та джерелами їхнього утворення; оцінка впливу поточних зобов'язань на величину показників ліквідності.

2. Основу зобов'язань будівельних підприємств становить цільове фінансування, сформоване за рахунок пайових внесків фізичних і юридичних осіб. Урахувавши його провідну роль у фінансуванні господарської діяльності підприємств, визначено методику факторного аналізу впливу цільового фінансування та його частки у загальній сумі доходу від реалізації на рентабельність основної діяльності підприємства. Також запропоновано формули розрахунку прибутку від додаткового вкладення 1 грн. цільового фінансування та максимального рівня останнього, що здатний забезпечити збільшення обсягу виконаних будівельно-монтажних робіт і підвищення рентабельності суб'єкта господарювання.

3. На відсутність у вітчизняній практиці єдиного підходу до побудови алгоритмів розрахунку показників фінансової стійкості впливає неоднозначність трактування понять “позиковий капітал”, “позикові засоби”. Для визначення коефіцієнтів фінансової стійкості необхідно використовувати запропоновану автором структуру капіталу. Зокрема, до складу власного капіталу слід зарахувати, крім власного, і капітал, прирівняний до власного, до зобов'язань

(позикового капіталу) – поточні та довготермінові зобов'язання і пасиви, прирівняні до зобов'язань.

4. Дослідження залежності показників фінансової стійкості від суми зобов'язань за їхніми видами підтвердило, що коефіцієнти фінансової незалежності та концентрації позикового капіталу на аналізованих підприємствах відхиляються від норми, причому це відхилення з часом збільшується. Така сама ситуація спостерігається і загалом в усіх підприємствах будівельної галузі, хоча вона не є надто критичною, оскільки основну суму зобов'язань становлять дешеві позикові засоби. Проте це не зменшує залежності підприємств від зовнішніх контрагентів. Насамперед це стосується ТОВ “Добробуд”, де коефіцієнт концентрації позикового капіталу дорівнює 0,95. Фінансовий стан цього підприємства можна було б вважати нестійким, проте значення коефіцієнта Бівера перебуває в рекомендованих межах, що дає змогу припустити, що за незмінної політики управління підприємством воно зможе забезпечити ефективне ведення господарської діяльності.

5. У різних наукових джерелах та нормативно-інструктивних документах відсутня однозначна методика розрахунку коефіцієнтів ліквідності. З огляду на це запропоновано методику розрахунку вказаних показників з урахуванням особливостей ведення господарської діяльності підприємствами будівельної галузі. Зокрема, коефіцієнт поточної ліквідності слід розраховувати шляхом ділення обсягу оборотних активів на суму поточних зобов'язань та цільового фінансування; коефіцієнт абсолютної ліквідності – діленням середнього хронологічного значення найбільш ліквідних активів за аналізований період на поточні зобов'язання. Крім цього, побудовано модель факторного аналізу показників ліквідності, що дає змогу дослідити вплив зобов'язань за їхніми видами на коефіцієнти поточної, швидкої та абсолютної ліквідності й виявити резерви покращення останніх.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукової проблеми, що полягає в удосконаленні методики та організації обліку й аналізу зобов'язань будівельних підприємств. Це дало змогу сформулювати такі висновки і пропозиції:

6. Зобов'язання слід розглядати як теперішню, визнану підприємством та визначену у вартісному вираженні заборгованість перед іншими фізичними і юридичними особами, яка є наслідком минулих подій і погашення якої, як очікується, спричинить вибуття з підприємства ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди. Різні тлумачення терміна “зобов'язання” в правовому й обліковому полі спричинили невідповідність сфер його застосування в названих галузях науки.

7. До критеріїв визнання зобов'язань доцільно зарахувати такі: заборгованість виникла внаслідок минулих подій; ідентифіковано її суб'єкти; існує реально на даний час; неминуче буде погашеною; має визначений термін виконання; визнана підприємством, на яке покладено обов'язок її погасити; її погашення спричинить вибуття з підприємства ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди; її оцінка достовірно визначена. Враховуючи багатогранність зобов'язань, побудовано структурно-логічну схему порядку їхнього визнання.

8. Для правильного визначення, оцінки і включення до фінансової звітності зобов'язань відповідно до принципу повного висвітлення інформації необхідно належним чином їх класифікувати. Поділ зобов'язань слід здійснювати за такими критеріями: мета залучення; форма залучення; вид діяльності; участь в інвестиційній чи поточній діяльності; термін погашення; вид кредиторів; місце виникнення; характер виникнення; вартість; виконання умов погашення; відповідність критеріям визнання. Класифікація зобов'язань за терміном погашення на поточні й довготермінові не забезпечує отримання повної аналітичної інформації для цілей управління, обліку та аналізу. З огляду на це

запропоновано за цим критерієм класифікувати їх більш детально (довготермінові: з терміном погашення від одного до двох років, від двох до п'яти років, більше п'яти років; поточні: з терміном погашення до трьох місяців, від трьох до шести місяців, більше шести місяців).

9. В Інструкцію про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій необхідно внести зміни в частині змісту операцій, що узагальнюються на субрахунках 643 “Податкові зобов'язання” і 644 “Податковий кредит”, у результаті чого вони використовуватимуться за цільовим призначенням. У роботі визначено алгоритм відображення у балансі залишків за цими субрахунками, оскільки діючою методикою не передбачено кредитового сальдо на субрахунку 643 і дебетового – на 644.

10. З метою чіткого розмежування статей пасиву балансу між власним капіталом і зобов'язаннями джерела формування активів диференційовано за трьома напрямками формування: власний капітал, прирівняний капітал та зобов'язання. Прирівняний капітал запропоновано розділити на капітал, прирівняний до власного, та пасиви, прирівняні до зобов'язань, залежно від того, яким критерієм визнання вони відповідають більшою мірою. Зобов'язання, які є ідентифікованими і точно оціненими на момент реєстрації на рахунках бухгалтерського обліку та в балансі, належатимуть до третього блоку джерел формування активів і поділятимуться на поточні та довготермінові.

11. Усуненню дискусій і розбіжностей у практичній діяльності підприємств щодо методики заповнення окремих розділів балансу і забезпеченню отримання необхідних аналітичних даних про стан заборгованості на підприємстві сприятиме вдосконалена форма фінансової звітності № 1 щодо відображення у ній інформації про зобов'язання за їхніми видами. Довготермінові зобов'язання потрібно відображати за статтями: “Довготермінові кредити банків”; “Довготермінові позикові кошти (в тому числі облігації та інші цінні папери)”; “Довготермінові зобов'язання з оренди”; “Відстрочені податкові зобов'язання”; “Інші довготермінові зобов'язання”. У IV розділі пасиву балансу “Поточні

зобов'язання” доцільно внести такі коригування: статтю “Короткотермінові кредити банків” необхідно розділити на статті “Короткотермінові позики” та “В тому числі кредити банків”; у статті “Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги” виокремити рядок “В тому числі перед підрядниками (субпідрядниками)”; статтю “Поточні зобов'язання за розрахунками з оплати праці” перейменувати на “Поточні зобов'язання за розрахунками з працівниками”.

12. Аналіз зобов'язань необхідно здійснювати у такій послідовності: аналіз структури та динаміки зобов'язань підприємства; оцінка оборотності кредиторської заборгованості; визначення ролі зобов'язань у формуванні капіталу підприємства; оцінка фінансової стійкості підприємства на основі аналізу структури власного капіталу і зобов'язань; аналіз фінансової рівноваги між активами підприємства та джерелами їхнього утворення; оцінка впливу поточних зобов'язань на величину показників ліквідності.

13. Оскільки цільове фінансування відіграє важливу роль у забезпеченні господарської діяльності будівельних підприємств, оцінку ефективності використання його коштів слід здійснювати за допомогою формул розрахунку прибутку від додаткового вкладення 1 грн. цільового фінансування, визначення максимальної величини останнього, яка сприятиме збільшенню обсягу виконаних будівельно-монтажних робіт і відповідно підвищенню рентабельності, та впливу цільового фінансування і його частки у загальній сумі доходу від реалізації на рентабельність основної діяльності підприємства.

14. З метою отримання інформації щодо структури зобов'язань та оцінки їхнього впливу на фінансовий стан підприємства до складу власного капіталу слід зараховувати, крім власного, і капітал, прирівняний до власного, а до позикового – зобов'язання та пасиви, прирівняні до зобов'язань. Це усуне неоднозначності при трактуванні понять “позиковий капітал”, “позикові засоби”, які виникли через невідповідність діючої методики аналізу зобов'язань національним Положенням (стандартам) бухгалтерського обліку.

15. Розрахунок показників поточної та абсолютної ліквідності з урахуванням особливостей ведення господарської діяльності підприємствами будівельної галузі потрібно здійснювати таким чином: коефіцієнт поточної ліквідності слід розраховувати шляхом ділення оборотних активів на суму поточних зобов'язань та цільового фінансування; коефіцієнт абсолютної ліквідності – діленням середнього хронологічного значення найбільш ліквідних активів за аналізований період на поточні зобов'язання.